

HOLMI

11. évfolyam 5. szám

1990. május

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat)

Szerkesztőbizottság: Eörsi István, Fodor Géza, Göncz Árpád, Kenedi János,
Kocsis Zoltán (zene), Lakatos András, Ludassy Mária (filozófia), Mándy Iván,
Megyesi Gusztáv (publicisztika), Pető Iván (történelem), Petri György,
Tar Sándor, Vági Gábor (szociológia), Várady Szabolcs (vers),
Vásárhelyi Júlia. Tördelőszerkesztő: Környei Anikó.
A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Kertész Imre*: Táborok maradandósága • 471
Tábor Eszter: I. Hold nap előtt • 476
II. Holnapután • 476
Külön óra • 477
Határ Győző: Betegtükör • 477
Virágok vetélkedése • 478
Egyenes adás • 479
El csak el • 480
„Dicső természet” • 480
Tandori Dezső: Mire nélkülözhetetlen a vers? • 481
Vissza • 483
Oda • 484
John Updike: Bech Romániában, avagy a román
sofőr (*Rakovszky Zsuzsa fordítása*) • 486
„Felség, én most várok választ!”
(Constantin Vișoianu román
külügyminiszter tanúvallomása)
(*Zala Tamás fordítása*) • 501
Csalog Zsolt: Ötvenhat vége • 512
Eörsi István: Jelentés • 520
Üzenet Kreonnak • 521
Mezey Katalin: A solymász • 521
Mensáros Zoltán: Piroska • 522
Röhrig Géza: Purim egyedül • 533
Hajnóczy • 534

- Perneczky Géza*: Szeretettel és szabotázssal • 535
Petri György: A fiatal Beckett • 558
 Egy szerződés hátoldalára • 559
 Önarckép 1990 • 559
Esterházy Péter: A kékszakállú herceg csodálatos élete • 560

FIGYELŐ

- Temesi Ferenc*: Hat és fél év magány, avagy a fűszál dicséreti (Nien Cheng: Élet és halál Sanghajban) • 568
Nádas Péter: Misima-mondat (Misima Jukió: Az aranytemplom) • 569
Horkay Hörcher Ferenc: A pusztulás anatómiája (Krasznahorkai László: Az ellenállás melankóliája) • 576
Kompolthy Zsigmond: A pót-Lányi ír (Lányi András: Hölgyek titkára) • 580
Závada Pál: A vörösbegy is fog emlékezni (Megyesi Gusztáv: A kötőrő ember) • 581
György Péter: Minden másképp van (Bóna László: Holtvilág) • 585
Mátyás Győző: A munkásosztály, amint uralkodik (Haraszi Miklós: Darabbér – Egy munkás a munkásállamban) • 586
Hajdú Gergely: John Updike: E gyönyörű zöld planétán • 587
Hárs Endre: A fogatékos és a tanító (Joseph Roth két könyvéről) • 589
Szántó Piroska: Találtam egy könyvet (Rudyard Kipling: Stalky & Comp.) • 591

Megjelenik havonta. Kiadja a Novotrade.

Felelős kiadó: Rényi Gábor, a Novotrade Rt. vezérigazgatója

Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A

Terjeszti a Századvég Kft. és a Magyar Posta

Előfizethető a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR), Budapest XIII., Lehel u. 10/A, 1900, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra

Előfizetési díj 1/4 évre 147 Ft, 1/2 évre 294 Ft

A szedést az ARGOS Kft. végezte

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük

Kertész Imre

TÁBOROK MARADANDÓSÁGA

Megközelítés

Tisztelt közönség, kedves barátaim! – Amikor felkértek rá, hogy szóljak hozzá a náci és a bolsevik koncentrációs táborok analógiájának, illetve különbségének, egyszerűen a XX. századi gyalázat, Pilinszky kifejezésével: a „*botrány*” problematikájához, rögtön azt találtam mondani Szilágyi Ákosnak a telefonba, hogy szerintem ez mitologikus kérdés. És bár azóta jó darab idő eltelt, mit sem változott a véleményem.

Jól tudom, hogy a felvetett kérdés kimeríthetetlen, időnk és mindannyiunk türelme azonban véges: így hát igyekszem rövid lenni, ám ugyanez kényszerít a vázlatosságra. Mindenekelőtt is: milyen alapon történjek ez az összehasonlítás, illetve különbségtétel? Nyilvánvaló, hogy az emberi létből való száműzetés, a gyötrelme, az éhezés, a rabmunka, a kínhalál Recsken is ugyanolyan, mint Dachauban, és Kolima sem különbözik e tekintetben Mauthausentől. Azt méricskéljük, hogy Ravensbrückben vagy a Gulag-szigetvilág valamelyik táborában volt-e kisebb a kenyérfejadag? Hogy a szadizmus szakemberei a Prinz Regentenstrasse-i Gestapo-házban vagy a moszkvai Ljubjanka-börtönben értettek jobban a kínzáshoz? Ez ugyebár nagyon szomorú, de természetlen beszélgetés lenne. Ítélezzünk tehát a jog alapján a légerek világegyeteme fölött? Vizsgálgassuk, hogy hol és kik szenvedtek igazságtalanabban? De hisz jól tudjuk, hogy mindez túl van a jogon és az igazságon; nem is szólva az olyanféle úgynevezett felelősségre vonásokról, amilyen például a Péter Gáboré volt, még a nürnbergi ítéletek és a frankfurti Auschwitz-per is megmutatta, hogy az áldozatok és a hóhérok világa, és vele az iszonyú ítélet is, messze a bírósági termen kívül fekszik. Vagy pedig, ahogyan mondani szokás, bízzuk a történelem ítélőszékére a kérdést? Csakhogy, valljuk be őszintén, a történelmi szemlélet – legalábbis eddig – igen kevésbé mutatkozott alkalmasnak arra, hogy magyarázattal szolgáljon, mi több: hogy egyáltalán *felfogja* ezeket a bibliai vagy népnyelvi fogalmakkal, esetleg hatósági fedőneveikkel, leginkább azonban a puszta helységnevekkel illetett eseményeket. Persze, fontosak a történelem által felhalmozott tények; de megmaradnak puszta nyomozati adattárnak, ha e tényekkel megbirkózni a történelem nem képes. Márpedig azt látjuk, hogy nem képes, talán mert nem rendelkezik egyetemes elrendező szemlélettel, mondjuk ki: filozófiával. Az utolsó történetfilozófiai szót – nem filozófiakritikait tehát, hanem affirmatív történetfilozófiai szót – talán Hegel mondta ki, amikor azt írta, hogy a történelem az ész képe és tette. Ma könnyen nevetünk ezen (könnyes szemekkel, természetesen), de nem tagadhatjuk, hogy az ész XVIII. századi mítosza Európa utolsó termő nagymítosza volt, amelynek elillanása vagy – témánkhoz inkább illő hasonlattal – elfüstölgése lelki-szellemi árvaságra kárhozottatott bennünket.

Tisztelt barátaim, amióta Nietzschétől megtudtuk, hogy meghalt az isten, igen súlyos probléma lett, hogy – természetesen a számítógépesített hatósági nyilvántartáson kívül – ki tartja számon az embert; magyarul szólva, hogy *kinek a tekintete előtt élünk*, kinek tartozik az ember számadással, a szó etikai, már bocsássanak meg nekem,

de igenis: a szó *transzcendentális* értelmében. Az ember ugyanis dialogikus lény, szakadatlanul beszél, és azt, amit mond, illetve *elmond*, panaszai, gyötrelmei nem pusztán ábrázolásának, de tanúságtételnek is szánja, s titokban – „tudat alatt” – azt akarja, hogy e tanúságtétel minőséggé, e minőség pedig törvényformáló szellemi erővé váljon. Albert Camus a *L'HOMME REVOLTÉ*-ban – úgy hiszem, ő maga is valaki mástól idézi – azt mondja: „*A költők a világ törvényhozói.*” Azt hiszem, valahonnan innen kell kiindulnunk. Mert igaz ugyan, hogy a költők – és ezt a szót itt igen tágan kell értelmeznünk, a kreatív képzeletre általában –, hogy tehát a költők nem *hozzák* a törvényt, mint az alkotmányjogászok a parlamentben, de ők azok, akik *engedelmeskednek* a törvénynek, annak a törvénynek, amely a világban még mindig törvényként működik, és amely a történeteket, és a nagy ember-történetet is, teremti és szerkeszti. A költő az, aki sosem véthet e törvény ellen, mert akkor műve igazolhatatlan, vagyis egyszerűen rossz lesz. Engedjék meg, hogy ezt a megfoghatatlan s mégis mindennél hatékonyabb törvényt, amely nemcsak hogy irányítja szellemünket, de amelyet szakadatlanul mi magunk táplálunk eleven életünkkel, hiszen különben nem létezne: hogy ezt a törvényt most, jobb híján és tanácstalanságomban, a Thomas Manntól kölcsönvett kifejezéssel, egyszerűen *az elbeszélés szellemének* nevezzem. Ez dönti el, hogy mi és hogyan kerül be a mítoszba, hogy mi marad meg egy civilizáció történetárában, annak ellenére, hogy ezt oly gyakran szeretnék eldönteni inkább az ideológusok. Úgy szólván sosem sikerül nekik, úgy legalább, ahogyan ők szeretnék. A mítoszból valami más dönt, valami titkos és közös elhatározás, ami nyilván valódi lelki motívumokat, szükségleteket tükröz, amiben megjelenik az igazság. Mindennapi életünk horizontját ezek a történetek határolják, ezek a – végső soron – *jóról és rosszról szóló történetek*, és e horizonton belüli világunkat a jóról és a rosszról való kifogyhatatlan suttozás hangjai hatják át. Megkockáztatok egy vakmerő kijelentést: egy bizonyos értelemben és egy bizonyos síkon kizárólag az elbeszélés szelleme kedvéért élünk, ez a mindannyiunk szívében-fejében szakadatlanul formálódó szellem foglalta el isten szellemileg kitapinthatatlan helyét; ez az a képletes tekintet, amit magunkon érzünk, s minden e szellem fényében teszünk vagy nem teszünk.

Mindezt előre kellett bocsátanom, ha fel akarom tenni azt a kérdést, hogy miért vált Auschwitz az európai tudatban azzá, amivé vált: egyetemes példázattá, amelyre rátépett a maradandóság pecsétje; amely pusztán nevébe foglalta a náci koncentrációs táborok teljes világát, az egyetemes szellem efölötti megrendülését, és amelynek mitikussá emelt színterét fenn kell tartani, hogy a zarándokok meglátogathassák, amint meglátogatják például a Golgota dombját. Tényleg: mi szükséges a beteljesedéshez, a – remélem, nem fognak félreérteni –, tehát a bizonyos értelemben vett tökéletességhez? Mindenesetre néhány adalékot fel tudunk sorolni. Az első: minden nagy példázat alapkövetelménye, az *egyszerűség*. Auschwitzban egyetlen pillanatra sem mosódik össze a jó meg a rossz. Az elbeszélés úgy tudja – mint különben igaz is –, hogy Auschwitzba ártatlan emberek millióit hurcolták, ott szörnyű módon hitegették, majd bestiálisan legyilkolták őket. Ezt a képet nem zavarja össze semmilyen idegen színárnyalat, például a politikumé: ezt a történetet nem bonyolítja olyan szál, hogy a mozgalom – és kizárólag a mozgalom – szempontjából ártatlanul elítélt, de különben hithű náci vezetőket csuktak volna Auschwitzba, akikkel szemben az elbeszélés szellemének nehézkes ambivalenciával kellene megküzdenie.

Másodszor: Auschwitz tökéletesen feltárt, éppen ezért zárt és immár érinthetetlen struktúra. Egyaránt vonatkozik ez mind térbeli, mind időbeli dimenziójára. Igen fur-

csa paradoxon ez. Mert noha még köztünk járnak túlélői – mint az is, akit itt látnak, kezében e papírlappal –, mégis eltávolítva áll előttünk, akár egy pontosan kipreparált ásatási lelet, egy valamennyi részletében ismeretes, végleges történet, amelyre joggal alkalmazhatjuk az elbeszélői múltat. Térbelileg pedig e történetnek ismerjük minden zegét-zugát, a fekete faltól a cseh családi barakkokig, a Sonderkommandótól a krematóriumokat működtető ventilátorok gyári márkájáig. Úgy áll előttünk, mint a Jelenések Könyve, mint Edgar Allan Poe, Kafka vagy Dosztojevszkij valamelyik kínos részletességgel ecsetelt rémtörténete; ismeretesek a részletei, a logikája, erkölcsi borzalma és gyalázata, a gyötrelmek mértéktelensége, szörnyűséges, az elbeszélés európai szelleméből valami módon immár kiűzhetetlen tanulsága.

Mindez azonban még mindig nem elég ahhoz, hogy egy bűn szellemtörténeti szenzációvá nőjön, égő sebbé, traumává, amelyet, mint egy súlyos baleset zúzóadásait a test, úgy őriz az emlékezet: nyugtalanul, eltüntethetetlenül, minden érintésnél újra felvérződve. Ehhez nemes szerveket kellett érintenie a katasztrófának. Ideje futó pillantást vetnünk a század grand guignoljának két társszerzőjére, a náci meg a bolsevik mozgalomra. Az elbeszélés szelleme mint szerződésszegőket tartja számon őket, más szóval: bűnözőkként. A bűn hangulata a komolyság, mondja Kierkegaard. Én azért említettem a szerződésszegést, mert amióta az európai etikai kultúra lángoló csipkebokrában megjelent a törvény látomása, majd szavakká formálódva kőbe vésetett, azóta minden eseményt e szavakon mérünk, és minden tett a szerződéshez viszonyított tett. Nem értenénk a bűn hangulatának komolyságát, hogy úgy mondjam, a bűnözők erkölcsi szerepvállalását, ha az elbeszélés szelleme nem ismerné Káint, Ahasvérust, Torquemadát, Hitlert és Sztálint. Mármint a két mozgalomnak csak a végeredménye azonos: a terror, a táborok, a népirtás, a gazdasági, szellemi, lelki és erkölcsi élet teljes elnyomorítása, az individuum eltiprása – minek folytassam? Jellegük azonban különböző. Mindketten az elbeszélés szelleméből indulnak ki: az egyik látszólag (azaz ideológiája szerint) beteljesítve azt, a másik nyílt dühvel szembeszállva vele. Az egyik megváltóként jelenik meg, és köntöse alatt az ördög lapul; a másik sátánnak öltözik, és az is. Az egyik a törvényt alkalmazza törvénytelenül, a másik törvényen kívül helyezi a törvényt. Ha egyik is a tömeggyilkosságban, más a náci tömeggyilkos és megint más – legalábbis eredetileg – a bolsevik tömeggyilkos motivációja. Idő híján éppen csak néhány tőmondatot a XX. század e két gyilkostípusáról. A bolsevik: lélek és értelem helyén taktika. A taktika fegyelme. A taktika mint egyetlen mozgatóerő, mint morál, mint „*a cselekvés vezérfonala*”. A filozófiai rabulisztika, a skolasztikus csűrés-csavarás, a rideg dogma valami egyházi jelleget kölcsönöz az egésznek, ami a pseudo-munkásmozgalom nyárspolgári bűzével, valamint a kínzókamrák és a mártíriumok melléköngéjével egészen különös együttest alkot. Van benne valami a jezsuitizmusból, de a jezsuiták elitizmusa nélkül. A bolsevik elitet szétzúzták, a harmincas évek elitje pedig, amely az úgynevezett ötvenes éveket teremtette, sosem volt elit, legföljebb parancsnokság, vezérkar, magas rangú szolgálhad. A náci? Rokon ellentét. Egyszerűbb, mondhatni modernebb. Nem a taktika embere, leplezetlenül alapoz a kultúra évezredei során visszaszorított ocsmány ösztönökre. A náci fegyelem katonai fegyelem, különítményfegyelem. Sajátos ötvözete a bolseviknak, a gyarmati katonának, a középkori lovagnak, a főkönyvelőnek meg a konkviztádornak. A náci az örület, az elszabadult kutya-falkák, a kocka alakra szabdaltnak tömegmozdulatok, a tajtékzó nemzeti ittasság, a gyilkosság és az öngyilkosság, a nyílt kétségbeesés és a nihil. Elitimitációval párosult kisebbrendűségi komplexus. A nácizmus az

ember idegszálaiban él mint gyűlölet, mint agresszió, mint bacchanália, mint butaság, mint menekülés, mint védelem a tömeg mélyén és mint a lerészegedett, lumpenné züllött ember *munkakerülése*, megint csak Thomas Mann kifejezésével élve.

A LÁZADÓ EMBER-ben Camus azt mondja, hogy a bolsevizmus univerzalizásra tör, a náci – vagy fasiszta – mozgalom azonban nem. Nos, ez alapos tévedés. De érthető: szellemi ember lévén, Camus önkéntelenül is egy konstruktív mozgalom pozitív ideológiáját kereste, ha csupán álcaként is, a náciizmusban. Holott az egyetemességre törrő igényét a náci mozgalom éppenséggel dekonstruktivitása, negativitása révén jelentette be. Nézzük csak, hogyan kapcsolódott az egyetemes mítoszba, ha csupán negatív főszereplőként is, hogyan tört az univerzalizásra, ha nem is a szeretet, de épp a fonákja, a gyűlölet, a gyilkosság által.

Bármilyen tudomány vizsgálja is az antiszemitizmus kérdését – persze valódi és nem holmi ideológiai bot csinálta tudományra gondolok –, mindig egyazon eredményre jut: tehetetlenül áll előtte. Felsorakoztat néhány kézenfekvő történelmi, gazdasági, társadalmi, tudatállapot, szituációs stb. okot, majd megállapítja, hogy irracionális. Én azonban úgy hiszem, hogy az elbeszélés szelleme erre is jobb magyarázattal szónál. Freud említi, hogy a németek antiszemitizmusát az egykor pogány germánoknak a kereszténység ellen való lappangó lázadása is motiválja, elvégre a keresztény hit a zsidó monoteizmus gyermeke. Szerintem azonban ez, ha egyáltalán, akkor legföljebb távoli hárfakíséretként színezheti csupán a brutálisan harsogó indulót. Aztán meg, ha így is lenne, ugyan miért lázadoztak a németek pontosan az 1933-tól 1945-ig terjedő tizenkét esztendőben a kereszténység, azaz a zsidóság ellen? Nos, a kérdés mégsem annyira abszurd, mint amilyennek első pillantásra látszik. Isten övön minket az obskúrus misztikától, attól, hogy a germán lélek mélyrétegeiben vajúdjunk; de tény és való, hogy az újkorral kezdődött évszázadok során a zsidókkal való bánásmód, a zsidókhöz való viszony, köznyelviileg szólva a zsidókérdés Európa lelkiismereti kérdésévé lett. Mondhatni, a körmére égett, akárcsak az újkori forradalmak, melyeknek legemlékezetesebbje, a francia azután kimondta a zsidók emberi és jogegyenlőségét. Önmagában véve az ilyen törvényalkotás azonban még nem minden jelent, hacsak az elbeszélés szelleme is be nem fogadja és nem szentesíti. Mit akarok mondani? Azt, hogy a tevőleges antiszemitizmus ettől fogva *valóban* botránykő lett, és ezentúl mindig is a szerződésszegés fekete köntösében jelent meg. Mellesleg utalok itt csupán a Dreyfus-ügyre vagy a tiszzaeszlári perre, melyek a maguk nagyságrendje szerint, de azonos hatást keltettek: botrányt, a sötét meg a világos, a retrográd meg a progresszív, a jó meg a rossz erőinek plasztikus elrendeződését. És ha már mindenképpen mélylélektani mozgatórugókat keresgélünk a német, a náci antiszemitizmusra, akkor én ezeket sokkal inkább a németeknek a felvilágosodás, pontosabban a *francia* felvilágosodás elleni lázongásában vélem látni, aminek erősen aktuális tartalmakat adhatott az elvesztett világháború meg a rákövetkező „béke”.

Az előbb már céloztam arra, hogy a náci mozgalom egyszerűbb, ha úgy tetszik, nyíltabb eszközökkel dolgozott, mint a bolsevik. Egyszerűség – ez egyben a maszk egyszerűségét is jelenti. A botránykeltő, a modern Káin, az, aki a hatalmi dinamizmus számára a szerződésszegést választja hajtómotornak, aki tehát úgy akar bekerülni az elbeszélésbe, hogy szembezáll szellemével, az fölkelése zászlajára tüstént kitűzi az antiszemitizmust. Ez egyetemes jelkép és világos felszólítás a cinkosságban való elkötelezettségre. Az antiszemitizmus tehát, a zsidók ellen elkövetett büntett révén, az érvényes szerződés és e szerződésre még nagyon is fogékony-érzékeny lélek

ellen elkövetett bűntett. Így jelentette be tehát igényét a náci mozgalom az egyetemességre – másrészt így vált halhatatlanná rémtette. Megszegte azt a szerződést, amelyre az érvényben lévő szellem nemrég még büszke volt, és amelyet megszeghetetlennek tekintett. Akárhogy analizáljuk is, a holocaust füstje hosszú, sötét árnyékot borított Európára, miközben lángjai eltakarhatatlan jelet égettek az égboltra. Ebben a kénes fényben az elbeszélés szelleme újramondta a kőbe vésett szavakat; ebbe az új, lidérces fénybe állította most az ősi történetet, valósággá tette a példázatot, életre keltette az emberi szenvedésről szóló örök passiójátékot. A holocaust első számú színtere: Auschwitz lett minden időkre a náci táborok gyűjtőneve, jóllehet száz meg száz tábor működött még, és jól tudjuk, hogy még magában Auschwitzban is a nem zsidók tízezreit tartották fogva és pusztították el.

Éppen csak érintőlegesen teszem hozzá mindehhez, hogy amikor Sztálin birodalmi bolszevizmusa végül elszántan és leplezetlenül a szerződösszegés nemzetiszocialista, Európa- és civilizációellenes útjára lépett, első dolga volt, hogy ezt egy „zsidóperrel” demonstrálja: ezzel mintegy felöltötte azt a színpadi maszkot, amelyről a nagy mítosz valamennyi nézője és résztvevője azonnal ráismer a főszereplő céljára és jellemére. Szerencsére – legalábbis ebben a tekintetben – elég későn nyilatkozta ki igazi elhivatottságát. De ne higgyék ezt csupán a zsidók szerencséjének, hiszen a végsőkre elszánt szerződösszegő, univerzalitása jeleként, ritkán éri be a világkatasztrófánál kevesebbel.

Tisztelt barátaim, már befejezem. Még egyszer le akarom szögezni: nem volt célom – nem is lehetett, mert értelmetlen volna –, hogy a náci és a szovjet táborok egyezéseit, különbségeit mérlegeljem. A szenvedésre nincsen mérce, az igazságtalanságnak nincsen fokmérője. A Gulagot is, a náci táborhálózatot is egyazon célra hozták létre, és hogy céljukat betöltötték, arról az áldozatok milliói tanúskodnak. Hogy azután a kollektív emlékezet, az elbeszélés rejtélyes, de határozott szelleme miért választja ki magának inkább ezt a táborot, mint am azt, de mindenesetre egyúttal annak is jelképe gyanánt, erre próbáltam az előbb néhány okot találni. Mindenesetre a mítosz Auschwitzról szóló döntése ma már végérvényesnek látszik: az Auschwitz-elbeszélés átment már a titkos érlelődés, a látszólagos felejtés azon időszakán, amit a pszichoanalitikai iskola elfojtásnak nevez. A Gulag, ebben biztos vagyok, minden hasonlóság dacára *más* elbeszélés. Egyetlen szóval sem mondom, hogy kevesebb benne a bűn, a borzalom, hogy kevésbé megrázó: de – milyen fájdalmasan sajátságos! – a maradandóság mégsem ezen múlik, és én úgy érzem, hogy ezen a történeten még munkálkodik az elbeszélés szelleme, mielőtt ráüti majd a végső forma pecsétjét. – Végezetül, és ezt a szörnyű mondatot, sajnos, sem a magam, sem az Önök számára nem takaríthatom meg: még mindig nem lehetünk százszázalékosan bizonyosak felőle, hogy a bolszevik táborokról valóban befejezett múlt időben beszélhetünk.

Elhangzott 1990. február 22-én a Thália Stúdióban, a Koncentrációs Világgyetem című ankéton.

Tábor Eszter

I. HOLD NAP ELŐTT

Holdtölte – éjfél közeledik
Sötétlő kedvem kerekedik
Egyenlő féllé elváltozok
Míg minden tételt megcáfolok

Mindennek e földön párja van
Minden kezdet hasztalan
Főnixtojásból pogácsa kél
Hamvába húl a hajnal a dél

És új nap virrad odaát
Érvényük vesztik a kabalák
Amire többet gondolok:
Egyre növekvő hold-dolog

Fényesednek a tételek
Tisztul az udvar – ébredek
Kiegyenlítő béke jött
Elköszönnek az ösztönök

És a túlságig látható
Félhomályban az átható
Közös égítést körbesüt
Ugyanaz látszik mindenütt

II. HOLNAPUTÁN

Kinek tisztul az udvara?
Ázik a bálvány szamara
Egy másik földre költözik
Szürke ködbe ütközik

Semmiből támad: helycserés
Szélmalom-ellenfelkelés
Mindig rababb lesz és szabad
Majd elsöpri a napharag

KÜLÖN ÓRA

nézem az órát
nincs mutatója
túl sokáig várt az örök

talán a sűrű kékség
is szertefoszlik
maguktól telnek be a számkörök

kihívó tükrünk:
villog a számlap
se napszimbólum se dátum se év

rejtett nap süt rá
önbélyegünk fénye – új
távlatot nyer az ős-messzeség

valamit veszünk
menjünk utána
nem töltjük be az űrt sohasem

nézem az órát
ezt az időt
mostantól kezdve nem ismerem –

Határ Győző

BETEGTÜKÖR

Domokos Mátyásnak

szemem fehérje szürke az orrom hosszúkás
a haldoklásból kigyógyulni – nem szokás
de minek is mondom rajtam kívül kit érdekel
ez életút: ha jött – jövőnek menni kell
mert jöttmentek vagyunk mi mind jövők menők
emberpalántahajtó halandótermelők
még könyvet írni csak-csak s írást ha van
kiszedni: azt tudom – de hogy magam

el is temessem-s elparentáljam is
 ily ördögös garabonciás s nagy hamis
 praktikákhoz én (már megengedjeteK)
 nem értek s különben is túlonTúl beteg
 vagyok A baj: éleTSzükület KörnyékeZő
 engem mind szűkebbre fojtó tűzmeZő
 a tűztér alatt a rostély a Járat amerre majd
 lehullok s újra ismerős szilárd talajt
 érzek de nem tapintok nem-lábam alatt
 ha összekaparnak a seprők és kanalak
 csodás a fektetés a gyolcs és csodás
 ez egy-hűltőhelyemben hagyott hálálkodás
 hogy elkísértek a tűntön-tűnés hatványain
 túl és kiszitáljátok földi maradványaim
 mi vagyunk a Föld sója! mannája! étele!
 (– ez minden haldoklandók vizsgatétele:)
 szemem fehérje szürke az orrom hosszúkás
 a haldoklásból kigyógyulni – nem szokás

VIRÁGOK VETÉLKEDÉSE

pohánka versengett-s kiállt a Pompás Nőszírommal:
 virágnak színdúsabb ki vón'
 mélcásább fenségesebb
 így orcátlankodék a Gyönyörűvel ez iromba
 gaz: ország-világ látta
 gyalázatát mi rajt' esett

a Hölgy – bíró elé citálta ez bűdös pohánkát
 hogy jámbor anakoréta
 legyen ügyükben ítész
 s virágék erdőn-mezőn arbiternek deklarálták
 Oszlopán Gubbasztó Simeont
 – és mond' a Sztilitész:

testvérem a Szentháromság Titkában s ez Ígével
 élők ti mind! bizony
 hogy úgy vagyon:
 Égrőli Háromszögletű Istenszem szemszögéből
 minden virág szakasztott
 egyforma gizgaz dudva gyom

EGYENES ADÁS

úgy megszerettem ezt a sívárságot
 a sívárság e beltenyészetét
 hol mérföldekre egyebet se látok
 mint négerajkú unt szájtátiságot:
 líg-lődörög velem a semmi nép

(dús rasztafári fürtök bőrzekék)

kirakatfüzér viseltes kopárság
 álomvilág és gyapjas kültelek
 tüllfüggöny mögül kéjéhes pofát vág:
 lötyög a lotyó az ékszer az álság
 s a csepp lány kit strihelni küldenek

(nagyamának beillő némberek)

fényár melegség: ingatlanügynök
 óvszeres ószeres – árleszállítás:
 „A VÉGÍTÉLET KÖZEL KRISZTUST HIDD MEG!”
 táblás a baptista megnyert az ügynek:
 ránkjár a jóslat ránkjár nem vitás

(gazdagodott a konfraternitás)

a turfosok megtrécselik-traccsolják
 lóversenyfuttatás fő nyertesét
 Mázlisra rákacsintanak a kurvák:
 meg sem áll s csak annál stricibb mogorvább
 – kuss! – fröccsennek mellőle szertesét

(A VÉG KÖZEL úgymond a szentbeszéd)

oly emberséges kilátástalanság
 s beletörődésnek mi hősies!
 idementi hajótörése roncsát
 betöltve a baromi lét parancsát
 z sugázó bugázó zsebes csöves

(csatlakozz hozzájuk te is – siess)

irhamenekítők nyomás! mennünk kell
 itt járja még a frájer-ragadás
 innen a sztrüll itt idegenedünk el
 szagunk-színünk-szívünkkel: mindenünkkel
 CSAK NE A KRISZTUST... LEGYEN BARABÁS!

(s már egyenesben – rajtunk az adás)

EL CSAK EL

Jánosnak és Évának

a fájdalom haláldimenzióin
a hústest válaszút elé kerül:
kivárja még a morfium hatását
s szeresse-túrje görcse hasgatását
mitől kornyadni ríni kényszerül?

vagy fergeteg haláldimenzióin
a fájdalomnak: vágja el gyökét
s önáldozattal gyomrostdul-belestül
rombolja szét s válják meg a testtől;
ne lenni már ne lenni semmiképp?!

mert küszöbére érő minden élő
holott haláldimenziója vár
a fájdalomnak: nem gondolni másra
csak az előző jó halálugrásra –
jövel te jó te meghívott halál!

a sújtó sajgatóstól bomlatag már
az agy de annyit még akarni kell
mert gyilkosom kinek hálám lerónám
a fájdalom haláldimenzióján
csak egy: te vagy! akarjad! *el csak el*

„DICSŐ TERMÉSZET”

Kass Jánosnak

már én csak szobákban szobákban élek
és nem a természet zöld ölén
a kertemben is hogy elüldögéljek?
a behurcolkodáson kezdeném

nem hívogatnak a régi lombok
már csak könyvtár nyugalma kell
hol egén a felhőtlen irgalomnak
milliárd betűje énekel

nem csalogat az erdei ösvény
 se vadméh se vadízú vadvirág
 elharangozva delem – fősvény
 időmön bogársereg foga rág

az erdő szelleme s romantikája
 mással ring kereng bong lődörög
 párban fiatal táncos életpálya
 szíromszőnyege iramló-örök

de már a lombsátor emlékeimben
 csak végidőnap beárnyékoló
 mert minden nap ha levetem ingem:
 orosz rulett tán ötödik golyó

föld reng vonat siklik gépek potyognak:
 kataklizmikus szent egykedvűség!
 jaj már csak holnapot ne hozzon a holnap
 melynek kohó tüze vén szememben ég

jaj rengő tisztások lángtenger veszélyek!
 bűvös kört páncél könyveket körém!
 hogy már csak szobákban szobákban éljek
 és ne a természet zöld ölén

Tandori Dezső

MIRE NÉLKÜLÖZHETETLEN A VERS?

Most hagyjuk külön-azt, mi a vers; aki valamit elfogad e szó hallatán, olvassa tovább. Nos, hát – hogy ilyen rútol mondjam –, a vers: nos, hát a vers az a „nos, hát”. A vers, kezdem ott, visszautalva e fordulatra, nekem egyebek közt az is, hogy nem innen-oda haladok, aztán eminnen-amoda jutok, hanem – ha félbódultan is, ha rokkant emlékezettel, bárhogy – próbálok azért-csak visszagondolni, már-mit is mondtam, és arról akkor hát lenne újra valami szó, arra akkor történné megint valami utalás. Ez volt itt a „nos, hát” dolog formai eleme. A formai elemek, köztük a tenyérnyiek, lábhelynyiek, soká volnának sorolhatók. Például, hogy valakire „rájön” az idézőjelezés, rájön a kötőjelezés, rám ez jött itt-épp. Ezek nem lényegesek. A versben aztán a lényegtelen is annyi legalább, hogy nem nem-lényeges. Attól még nem lényeges. De nem is lényegtelen. Van a versben ez a közti-állapot, mint legnagyobb bizonyosság. Itt

mestereim, Nemes Nagy Ágnes és Ottlik Géza lelke-szavait hallom ki hangomból. De ne hallanám? Bár hallanék jól.

Mármost: a „Nos, hát...” olyan beszédkezdés, amit nem lehet valami bravúrosnak, márvány-gyémánt-keménynek nevezni. Nem haragszom; rámérten engedékeny vagyok; rám is rám van mérve ez, tehát magamat is rá-mérem; innen a szó. A „Nos, hát...” – ez a vers. Egyebek között. De én is egyebek-között szólok, hát mit állítanám, hogy többet mondhatok? A vers olyasmi, hogy én most hazajövök Düsseldorfból vagy Koppenhágából, és akkor azt kéne elmondanom, hogy Koppenhágában, ahol Düsseldorf előtt jártam, átmentem naponta ötször is négy-négy hídon, akár húsz hídjársom is volt, pedig ezek kis hidak – mi az, hogy „kis”? de hát kis hidak. Nos, hát Düsseldorfban meg egyik hídon se mentem át. Mármost – azaz „nos, hát” – itt aztán mit fejthetnék ki értekező prózában, novellában? Ám a novellával már vigyázzunk; versszerű az, a vers meg novella-szerű, erre van kitalálva az a szó, hogy „szöveg”. Én nem szeretem. A novella nekem más, mint a vers, még akkor is, ha afféle írja, aki nem „novellista”, ahogy én, nos, hát nem vagyok „az”. De a hidakhoz vissza. Képtelen tolakodás, ha kifejtené valaki a maga ilyes élményéről, hogy kérem szépen, az úgy volt, hogy a lelkem megfáradott, nyilván, meg december is volt Düsseldorfban, nagy köd, meg egy rohadt pfennigem nem maradt, tébláboltam csak a karácsonyi világban, így, és kerestem a kétmárkás sültkrumpli helyett az egyötveneset... vagy hogy a hidakba fáradtam éppen bele, vagy hogy; vagy hogy. Ezt így rettenetes volna elmondani, illet ember nem tesz. Nyilván tehet, én nem voltam képes rá. Nos, hát ez is a vers. Amit nagyon fontos/pontosan el tudunk mondani, de se nem fontos, se nem pontos, ha csak *mondjuk*, olykor pontos – és fontos?! – lesz, ha versben mondjuk. Ha ezt felismerjük, aztán meg is tudjuk valósítani, valahogy, az – például – a vers. Egész egyszerűen: nem oly tolakvó, hogy tárgynak tüntessen föl valamit, ami azért nem tárgy úgy, mint az, hogy „kérek egy levél Antineuralgicát”, vagy hasonlók, de azért éppen eléggé tárgy, mert ezzel a nyomorult fickóval mégis az történt, történt olyasmi, hogy Düsseldorfban nem bírt átmenni – nem ment át – a hidakon, pedig ezek nem akármilyen hidak voltak, és ha ehhez hozzávesszük, hogy már Kölnben is megesett vele ugyanez, meg hogy ez arra is jó, hogy legközelebb, ha lesz *legközelebb*, javítani akarjon – ha az egyik dolog jó, a másik rossz, mondjuk –, ha mindezt összevesszük, akkor itt már van valami, amit talán érdemes lenne elmondani: hátha valaki más tud vele kezdeni valami mást, vagy ő átmegy a hídon, ennek következményeképpen, vagy ugyanúgy nem megy át a maga hídján, csak nem fogja annyira zavarni, vagy valami egészen más történik, mit tudhatom én. Nos, hát ez a „nos, hát”-pontosságú állapot a vers. Bocsánat: hogy valami *ne* maradjon mégse ilyen „nos, hát”: a vers az lenne.

VISSZA

„Köszönöm, hogy kitartottál mellettem, és nem voltál...”

„Köszönöm, hogy kitartottál mellettem és nem voltál sehol, mind, ahol mások voltak, nem maradtál ott oly kitartóan, és furcsa módon akkor lettél elhagyólagosabb, mikor megmakacsolta veled valami magát, magát, és hagyta, köszönöm, hogy ez az idő a riemi reptéren véget ér, kösz, hogy mutatod, ez olyan, mint a Dachauer Strasse esője, az idei harmadik európai vihar, ahogy viszi London háztetőit is, ahol nélkülem először voltál, mutatod arcomnak és csőrömnek, melynek hajlását megint – de hát mit? – megcsodálad, mutatod, ahogy a gépet mossák csak, ellátják, nem, ezek slágok, fertig, ezek a te vicceid, én ezekből semmit sem értek, kinéztél a hangos Döner-Bistróra a Dachauer Strassén, és minden második kapualjban ugyanolyan-kabátos-csavargók, mint itthon, kukákra hajolva, ültek, sörért mentek a Plus Közértbe, az ottaniba, és a százvalahány-kilométeres szélben, ebben a lakógép-szállodában a csupa külváros Dachauer Strassén kinéztél ablakodon, és mintha egy vödör vizet zúdítottak volna el a szomszédból, nem is értetted, csak aztán láttad, hogy ez a szél, szél, mely a villamosok zárt kis magánuszoda-tetejének koszában a vizet söpri, jöttél, kalapoddal forgattad fejed, el ne söpörje a szél két kezed a Cooper és az Axel-Puma fekete szatyrokkal teli, mint a gengszterek készletei, mellettük, a hátsó ülésen, a regényekben, melyeket fordítasz, forgattad a fejed, Mars utcáján el ne vigye a szél, be ne sodorja az optikus és az aranyműves kirakatai közti kapualjba, ahol hárman, ilyen szakállasan és lilás arccal és ilyen szürke télikabátokban, ott, nyílt lángon, a kapualjban, bográcsban főztek valamit. Köszönöm, hogy velem-nem-voltál-sehol, és nem volt”, *úgy, tudomásod* „európai szelekről, és mindig valami valódi utcán kellett átmenned, és a végén ketten is kirohantak például a City-Airport Transfer buszához, mikor ott végre a kalap elszállt, leült, mint valami egy fészekaljra. Két fekete táskád letetted, valami elhangzott – te kaptad el a kalapod végül, te kaptad fel, ez jól van, de siettek, segítségre –, arról, hogy ez már repül, ilyesmi, a busz a repülőtéri busz volt. A gépet lemosták, veréb képemet eltetted, visszakerültem társaim közé, ahol a Tili, a Poszi, az Éliás, a Pipi mind halottak, és itt vagyok, kösz, most már, hogy kitartottál így másfél évig azzal, mellettem, hogy nem mindig az élőkkel voltál, hanem mintha a Földön, ezen, kerestél volna valamit, amit nem is, nem is, évről évre huszonzét, tizennyolc, kilenc és nem, nem nulla, hanem még két

utód lehetőségét, ami elvitt, fejfelé lógtam lefelé, mint a mosóvíz a gép oldalán, eltettél, most már, hogy így kitartottál mellettem azzal, hogy nem voltál” *valahol*, „seholy” *se*, „nem összefüggő mód voltál, most már, kérlek, ha akarsz, tedd, hogy maradsz, maradsz mellettük, akik élnek, és Riemre, úgyszólván átépítik vásártérre, például, nem térünk vissza. Leülünk a Németvölgyi úton, ott egy Közértben árulják azt a bort, amit a gépen adnak, ilyen palackocskákban, és ha neked egy laposra ült pad, közel a porhoz, jobban megfelel, ne nézd az Angol Kertet, felőlem, ne járd a Kensington Gardenst, ülj ezen a padon, vedd vagy ne vedd elő veréb fotómat, nézésemmel, mely téged néz most, és ezt üzeni neked, és maradj meg békén, és tudd: ha megvolt, amire oly sok időt kellett várni, nem kell már semmit csinálni. Mint a fekete táskával, poros szupermarketből csontként, az élők magukra-fosztott húsával visszatérő fantom-gengszterek a könyvekben, melyekből élsz, nem élsz, légy most már, ahogy megy; elmegy vagy megjön; kösz, ne velem már, ne okvetlenül, ülj a leglaposabb padon, akármi por közelében”.

ODA

„Nézem egy pillanatig a THE LONDON UNDERGROUND...”

Nézem egy pillanatig a THE LONDON UNDERGROUND kis fikuszföldtől, kaktuszföldtől koszosodó térképén itt a vízszintesen elhelyezett hangfalon, melyre támaszkodni szoktam, ha megnézem, milyen az idő odakint, hány fok van, nézem a londoni metróterképen, hogyan is kell majd bejutnom a Charles-de-Gaulle-Reptérről a Boulevard Montmartre mellékutójához, ahol lakom majd, és... pupillám, mint – alvó, nehéz pupillád, vagy bármi pillád – amit így tudok, hogy halott orvosom visszatér, kijózanít. Hát persze! Vasárnap, azaz szombat délelőtt van, a Dunáról képeslapok jutnak eszembe, szinte látom őket, még él Ferenc József, gőzösök úsznak ennek megfelelően, valami egészen másnak megfelelően a házunk és a Vár-hegy alatt a Dunán a gőzösök úsznak, a képeslap téglalapjának megelőlegező-felelése szerint: állnak. Valami megáll, a kavicsos porondon nem jövök hazafelé a Duna felől, nem hozlak, mintha egyre vissza, vissza vinnélek, holott a másik-irány részüjén nyugszol, a Tabánban. Valaki hanyatt zuhan hirtelen a Kensington Gardens bekötő útján, az Exhibition Road, a kiállítás-út felől nyíló széles kocsiútkapunál, elejti aktatáskáját, virágcserepét,

amit visz – egy fikuszt –, és nadrágom szárába akar
 harapni habzó szájjal. Valakik megsegítik, nem segítik, sietek
 tovább a metrómegálló felé, hosszú, csempés, keramitos
 alagúton, mint egy siralomházból vagy -ba, lehet eljutni,
 gitározni, szaxofonozni egymástól
 rettentő távolságokra, a mteró, javítom, a metró zsúfolt,
 felőled akár zsúfolt meteorok zúghatnak, hajam cibálgatod, élve még,
 kiszallok, kimenekülök a görnyedetből, ami az ajtó melletti helyé,
 három megállóval az író terepe előtt, az íróé előtt, akit
 fordítok, aki nézte, aztán, mielőtt botját az agyagba fúrva,
 kabátját zsebtől kövekkel megtömve, mert jó úszó volt, elúszott
 az Ouse vizével, nézte a lebombázott nyomdát, kiadóépületet,
 egykori lakásukat, hát ezzel sincs gond, vagy ilyesmit mondott,
 megyek, a kis zöld deszkás galéria mellett, rácsra zárva
 magánterület udvara, de bent, az ő társaságuk képei, vagy képeik
 másolatai, mindezek mellett mintha fehér tonett vagy csak kerti,
 az Ouse melletti kertből való széken egy kabátom hagytam volna,
 zöld botom, félig-mázolt rostlemez képem, mint az ő templomuk
 pincegalériájában, a hirtelen penész-fényben, csupa glatt
 kifogástalanság, persze, vagy mindegy, a szavak, és gyalog,
 kimerülten hazaérek. Hol is hagytam el? És mit? Nem itt, nem
 ezt – a „nem” szóval kockázatos végezni egy sort, lehet
 bárhol másutt már, és az henyeség. A fikuszok földje, az aktatáska
 föld: hát közéjük, a rögök közé: nem, és a hullámok közé: sem,
 és ahogy üzented: üljek a padon. Ez nagyon jó! Ez nagyon jó volt...!
 Köszönöm, kösz. Megyünk, mindkét-felé, vissza a Duna-parton, és fel
 a Tabán oldalán. Az Angol Kertben és a Németvölgyi út
 melletti tér-utcában, vagy vízfolyások mellett, kis patak,
 Eisenbach vagy mi, halvány-zöld, mint egy Geografic-magazinban
 látott belgiumi folyócska, ahol esernyőt-nyitva ülnek
 valakik valamiért. Ez a címlap az üres-lapozások könyvében, ennyi
 minden, muskátlik a Jay Mews során, vagy ha már meguntad,
 hogy Goethe Platz és Beethovenplatz, és az egybe, a külön, a szó,
 a zene, Virginia és Murphy, és mintha ott hasalnál a Kertek
 hattyú- és kacsafos-partján, hattyúfos és kacska, zöld bot, fűzbokrok,
 s az egyiken – sem – ül barátnéd, barátod, az egész csak frott
 kitalálás marad; és nincs, az se, hogy ebből többé kitalálnál.

John Updike

BECH ROMÁNIÁBAN, AVAGY A ROMÁN SOFŐR

Rakovszky Zsuzsa fordítása

Bechet, amikor Moszkvában vásárolt asztrahánprém kalapjában leszállt a repülőről Bukarestben, nem ismerték fel az amerikai követség munkatársai, akik kijöttek a repülőtérre a fogadására, neki pedig nem volt kedve felfedni a kilétét, inkább mogorván letelepedett egy padra, és olyan barátságatlanul pillantgatott maga köré, mint egy szovjet külkereskedő, aki gépeket vásárolni érkezett külföldre, miközben a követségi fiatal emberek ide-oda rohángáltak, rémült angol mondatokat váltottak egymással, és a vámtisztekkel kiabáltak valamilyen furcsa nyelven – alighanem tört románsággal, vélte Bech. Végre az egyik fiatalembernek, a legalacsonyabbnak és legértelmesebbnek – alighanem 51-ben vagy olyantájt végezhetett Princetonban – szemet szűrt Bech amerikai cipőjének kerek orra, és gyanakodva megkockáztatta:

– Elnézést, uram, pazzsalusztá, de ön nem véletlenül...?

– Megeshet – felelte Bech. Most, hogy már öt hete élt együtt a kommunizmussal, egyre gyakrabban vett erőt rajta a kísértés, hogy elbizonytalanítsa, összezavarja és kicsúfolja amerikai honfitársait. Mi több, most, hogy már ráhangolódott a tolmácsi angolság tempósan folydogáló közhelyeire, kimerítőnek találta, ha gyorsan beszéltek hozzá angolul. Az elkövetkező órákban tehát bizonyos megkönnyebbüléssel csúszott át honfitársainak összeesküvés-ízű társaságából egy Monarchia korabeli román szálloda és egy Atanase Petrescu nevű mosolygó kultúrhivatalnok védőszárnyai alá.

Petrescu ovális arcát állandóan napszemüveg ékesítette, valamint számos kerek ragtapsz is díszelgett a friss borotválkozástól kéken fénylő állán, ő fordította annak idején románra a TYPEE-t, a PIERRE-t, az ÉLET A MISSISSIPPIN-t, a CARRY, DRÁGÁM-at, a WINESBURG, OHIO-t, A FOLYÓN ÁT A FÁK KÖZÉ-t és az ÚTON-t. Bech munkáit is jól ismerte.

– Bár az ön nevét a POGGYÁSZ NÉLKÜL tette híressé, bevallom, én a szívem mélyén egy kissé elfogult vagyok a DISZNÓ BÁTYA javára, még ha a kritikusai azt talán nem ünnepelték is annyira.

Bech fölfedezte, hogy Petrescu kék fényű állának és vészjósló szemüvegének maszkja mögött egy olyan ember rejtőzik, aki alázatos szerelemben él a könyvekkel, és bolondja az irodalomnak. Ahogy aznap délután egy álomszerű bukaresti parkban kószáltak, ahol Goethe, Puskin és Victor Hugo bronz mellszobra állt egy tó körül, amelynek felszíne ezüsttel futtatta meg a napnyugta zöldjét, a fordító vagy egy tucat témába kapott bele izgatottan, hogy végre valakivel megossza azokat a gondolatokat, amelyek akkor támadtak benne, miközben íróasztalánál ülve magányosan merült az amerikai irodalom sugárzó szakadékaiba és emészthetetlen mélyértelműségeibe.

– Hemingway fordításában az a legnagyobb nehézség, és ez bizonyos fokig Andersonra is vonatkozik, hogy az embernek vigyáznia kell, nehogy az egyszerűség együgyűségnek hasson. Az a helyzet, hogy itt nálunk, a mi irodalmunkban nem létezik

a belletrista keresettségnek az a hagyománya, amely ellen Hemingway stílusa lázad. Érti, ugye, miben rejlik a nehézség?

– Ó, hogyne. Na és hogy boldogult vele?

Petrescu, úgy tűnt, nem érti a kérdést.

– Hogy hogyan boldogultam? Úgy érti, szerettem-e fordítani?

– Hogyan fordította úgy az egyszerű nyelvezetet, hogy ne tűnjék együgyűnek?

– Ó, hát roppant rafináltan.

– Egyébiránt el kell árulnom magának: nálunk odahaza jó páran akadnak, akik úgy vélik, Hemingway csakugyan együgyű volt. Legalábbis hevesen bizonygatják a dolgot.

Petrescu egy biccentéssel vette tudomásul ezt a tényt.

– Arról magam is meggyőződtem, hogy az olaszstudása nem mindig megbízható – mondta.

Amikor Bech visszatért a szállodájába – a hotel egy téren állt, a teret szegélyező épületeket mintha poros, rózsaszín cukorkából készítették volna –, egy üzenet várta, hogy hívja föl Phillipset az amerikai követségen. Phillips csakugyan az 51-es princetoni eresztésből való volt.

– Na, mit terveztek be neked? – kérdezte.

Bech programjáról eleddig még nem sok szó esett.

– Petrescu említette, hogy esetleg elvisznek színházba. A VÁGY A SZILFÁK ALATT-ot játsszák valahol. És el akar vinni Brassóba is. Hol van Brassó?

– Erdélyben, pokoli messze. Arra valahol, ahol Dracula tanyázott. Ide hallgass, beszélhetünk nyíltan?

– Megpróbálhatjuk.

– A fenébe is, tudom, hogy lehallgatják ezt a vonalat, de mindegy. Ez az ország forrong. Csak úgy fortog a szocializmusellenességtől. Gyanítom, téged azért akarnak elpaterolni Bukarestből, hogy ne találkozhass azzal a sok liberális íróval, akik mind odáig vannak érte, hogy elbeszélgethessenek veled.

– Biztos, hogy nem inkább Arthur Millerrel szeretnének elbeszélgetni?

– De tréfán kívül, Bech, ebben az országban óriási erjedés folyik, és mi szeretnénk, ha bekapcsolódnál a dolgokba. Igaz is, mikor találkozol Taruval?

– Kipp-kopp, ki kopog? Taru. Ki az a Taru?

– Jesszusom, hát az Írószövetség elnöke... csak nem azt akarod mondani, hogy Petrescu még vele sem beszélt meg találkozót a számodra? Öregem, ezek itt téged alaposan átvernek. Én adtam Petrescunak egy listát azokról az írókról, akikkel fel kellene vened a kapcsolatot. Mi lenne, ha felhívnám, és megcsóváltnám a bunkósbotot a feje fölött? Utána visszahívlak. Helyes?

– Helyes, oroszlán. – Bech bánatosan tette le a kagylót. Nem utolsósorban azért fogadta el a külügyminisztérium meghívását, mert azt hitte, így megmenekül az ügyköktől.

Tíz perc múlva a telefon felberregett azon a csörömpölgő, halotti hangon, ahogy itt a vasfüggöny mögött szokott, és Phillips diadalittas hangja ezt hadarta:

– Gratulálhatsz nekem! Kemény voltam, mint egy gorilla, és rávettem a saját gorilláikat, hogy Taru még ma este fogadjon téged.

– Hogyhogy még ma este?

Phillips hangja sértődötten csengett.

– De hiszen te is tudod, hogy csak négy estét töltesz itt összesen. Petrescu majd érted megy. Ő azzal mentegette magát, hogy azt hitte, pihenni akarsz.

– Tudod, ő roppant rafinált.

– Hát ezt meg hogy érted?

– Semmi, ne is törődj vele, pazzsalusza.

Petrescu egy fekete kocsival jött Bechért, amelynek volánjánál egy görnyedt árny kuporgott. Az Írószövetség épülete a város másik végében volt – valóságos kastély, tornyos palota, csillogó kő lépcsőházzal és boltíves tölgyfa burkolatú könyvtárteremmel, amelynek húsz láb magasságba nyúló polcain szorosan egymás mellett sorakoztak a bőrkötésű könyvgerincek. A lépcsőház kihaltnak tűnt, a termék nemkülönben. Petrescu bekopogott egy sötétes tölgyfából készült, komor, spanyol stílusú sárokpántokkal ellátott magas ajtószárnyon. Az ajtó hangtalanul kinyílt, mögötte keskeny, magas szoba tárult fel; falát világosbarna és kék színű kárpitok borították, amelyek gótikusan megnyújtott katonák óriási tömegét ábrázolták valamilyen homályos rendeltetésű foglalatosság közepette. Egy hatalmas íróasztal mögött, amelynek fényes, politúrozott lapját semmiféle használati tárgy nem éktelenítette el, egy miniatűr, makulátlan emberke üldögélt. Arca rózsaszín, haja fehér, mint a pitypang pelyhe. Csuklójától a körme hegyéig tökéletesen kidolgozott kezecskéit összefonta, és a fényes íróasztal lapján nyugtatta – úgy tükröződtek benne, mint vízililiomok a tóban. Mosolygó arca, amelyen minden egyes takaros ráncocská pontosan a helyén volt, szintén a tökéletesség legfelső fokát képviselte. Ez volt Taru.

Varázslatos váratlansággal szólalt meg, mint egy zenegép. Petrescu a következőképpen fordította le a szavait Bechnek:

– Ön tehát irodalmár? Netán ismeri is a mi Mihail Sadoveanunknak, a mi nemes Mihail Beniucunknak vagy esetleg a nép legcsodálatosabb szószólójának, Tudor Arghezinak a munkáit?

– Nem – felelte Bech –, sajnos, azt hiszem, mindössze egyetlen román író is ismerik: Ionescot.

A csodálatos, fehér hajú emberke hevesen bólogatott, és csilingelő hangok özönét bocsátotta ki magából, amit tolmácsa Bech számára egyszerűen így fordított:

– És az meg kicsoda?

Petrescu, aki nyilván jól tudta, kicsoda Ionesco, kifejezéstelen, várakozó arccal meredt Bechre. Még itt, ebben a legbenső szentélyben is az orrán tartotta a nap szemüvegét.

– Egy drámaíró – felelte Bech idegesen. – Párizsban él. Az abszurd dráma atyja. Ő írta AZ ORRSZARVÚ-t. – Azzal Bech, mutatoujját meggörbítve, igyekezett szarvat imitálni jókora zsidó orra mellett.

Taru finom, tüsszentésszerű kis nevetést hallatott. Petrescu fordított, figyelt, majd közölte Bechcsel: Taru elvtárs nagyon sajnálja, de nem hallott még erről az íróról. A nyugati könyvek errefelé fényűzésszámba mennek, így nem engedhetjük meg magunknak, hogy minden újabb nihilista irányzatot számon tartsunk. Taru elvtárs azt kérdi, mik a terve arra az időre, amíg a Román Népi Demokratikus Köztársaságban tartózkodik.

– Úgy értesültem – mondta Bech –, van itt néhány író, akik szívesen cserélnének eszmét egy amerikai kollégájukkal. Azt hiszem, a követségünk átadott önöknek egy listát, amelyen a javasolt nevek szerepelnek.

Taru dallamos hangja szűnni nem akaró tirádába fogott. Petrescu figyelt, hegyezte a fülét, majd tolmácsolt.

– Taru elvtárs őszintén reméli, hogy ez a helyzet, és igen sajnálja, hogy ebben a ké-sői időpontban – és mert az önök nagykövetségének sürgetésére erre a találkozóra olyan szokatlan sietséggel került sor – egyetlen titkárnő sem tartózkodik az épületben, hogy előkeríthetnének számára ezt a listát. Továbbá azt is igen sajnálja, hogy az évnek ebben a szakában olyan sokan tartózkodnak legkitűnőbb fróink közül a tengerparton, fürdőzés céljából. Mint azonban rámutatott, pillanatnyilag éppen látható Bukarestben a VÁGY A SZILFÁK ALATT, kitűnő előadásban. Továbbá a mi gyönyörű kárpátiai városunk, Brassó is érdemes rá, hogy ellátogasson oda. Taru elvtársnak magának is igen kellemes fiatalkori emlékei fűződnek ehhez a városhoz.

Taru felállt – ez roppant drámai esemény volt, legalábbis a kicsinyített méreteknek abban a világában, amelyet létrehozott maga körül. Mondott valamit, öklével apró, szögletes mellére csapott, hogy csak úgy puffant, újra megszólalt, majd elmosolyodott. Petrescu fordította:

– Taru elvtárs azt kívánja az ön tudomására hozni, hogy fiatal korában neki magának is számos verseskötete jelent meg, mind epikus, mind lírai jellegű költeményekkel. És még hozzátette: „Ha egyszer itt fellobban a tűz” – és ezzel Petrescu is a tulajdon mellére csapott, az eredeti bágyadt utánzataképpen –, „soha többé nem lehet elfojtani!”

Bech is fölállt.

– Az én hazámban – mondta válaszképpen – mi itt is tüzet szoktunk gyújtani. – És megérintette a homlokát.

Ezt a megjegyzést Petrescu nem fordította. Cikornyásan udvarias gesztusok sorával búcsút vettek a csillogó hajú emberkétől, majd Bech és Petrescu kiléptek a kihalt palotából, és beszálltak a várakozó autóba, amely meglehetősen nagy rázkódások közepette visszavitte őket a szállodába.

– Nos, hogy tetszett önnek Taru úr? – kérdezte Petrescu útközben.

– Az az ember egy baba – mondta Bech.

– Úgy érti, hogy bábu?

Bech kíváncsian odafordult, de Petrescu arcáról semmi többet nem lehetett leolvasni, csak annyit, hogy nem bizonyos benne, jól értette-e, amit Bech mondott.

– Biztos vagyok benne – mondta Bech –, hogy az ön szeme sokkal jobban ki tudja venni a drótokat, mint az enyém.

Mivel egyikük sem evett még, mindketten megvacsoráztak a szállodában. Faulk-nerről és Hawthorne-ről beszélgettek, miközben a pincérek felszolgálták nekik a levest és a borjúhúst, amely több fényévnyi távolságra volt a kelkáposzta-központú román konyha átlagos termékeitől. Egy ruganyos testű fiatal nő sétált nagy léptekkel az asztalok között, kényelmetlenül magas sarkú cipőben, és népszerű olasz és francia slágereket énekelt. A lába időnként belegabalyodott a maga után vonszolt mikrofonzsinórba, és Bech nem győzte csodálni azt a kifinomult vadságot, amellyel a nő, anélkül hogy az arcára mázként ráfagyott mosolyon csak egy jottányit is változtatott volna, egy-egy rúgással kiszabadította magát. Bechnek már jó ideje nem volt dolga nőkel. Már előre örült annak a három további estének, amikor itt ül majd ennél az asztalnál, keletnémet és magyar utazó üzletkötők között, és a bárénekesnő ruganyos testen legelteti a szemét. Bár a nő mozdulatai szögletesek voltak, és a mosolya rezzenetlen, magasan ülő kerek melle olyan lágynak tűnt, mint egy szuflé.

Holnap viszont, magyarázta Petrescu, búbájosan mosolyogva bánatos pillantást sugárzó napszemüvege mögött, holnap Brassóba megyünk.

Bech keveset tudott Romániáról. A hivatalos külügyminisztériumi tájékoztatásból értesült róla, hogy ez az ország „latin sziget a szláv tengerben”, hogy a második világháború alatt egész Európában itt dühöngött a legvadabbul az antiszemitizmus, mostanában pedig arra törekszenek, hogy gazdaságilag függetlenítsék magukat a szovjet tömbtől. Az a bizonyos vadság különösképpen érdekelte, mert mindazon emberi állapotok közül, amelyeket elképzelni a hivatásával járt, a gyilkos indulatokkal boldogult a legnehezebben. Maga is zsidó volt. Időnként ugyan tudott indulatos lenni, néha még bosszúálló is, a módszeres brutalitás azonban hiányzott érzelmeinek készletéből.

Petrescu kilencre jött érte a szálloda előcsarnokába; kivette a kezéből a bőröndjét, és a bérautójukhoz vezette. A nappali világosságban a sofőrrel kiderült, hogy alacsony, hamuszínű emberke – fehér hamuból van az arca, sűrű cigarettahamuból a rövidre nyírt, piszokfoltszerű bajusza, és valamilyen tömörebb anyag sötét égéstermékeiből a szeme és a haja. Idegesen, egyszersmind kimérten és fontoskodóan viselkedett; Bechnek az volt az érzése, itt az ostobaságnak egy kivételesen súlyos esetével van dolga, ennek az embernek a legegyszerűbb feladatok megértéséhez is megfeszített agymunkára van szüksége. Ahogy kihajtottak a városból, a sofőr egyre-másra megnyomta a dudát, hogy figyelmeztesse a járókelőket és a biciklistákat az autó közeledtére. Áthaladtak a háború előtt épült stukkó kertvárosokon, amelyek némileg Dél-Kalifornia emlékeztettek; a háború utáni, moszkvai stílusú, geometrikus és levégőtlen lakóházak között; elhajtottak a nemzetközi vásár eretnek módon csupa üveg épülete mellett, amelyet a románok azért emeltek, hogy megünnepeljék iparuknak a szocializmus húsz éve alatt végbement fejlődését. Az épület formája hatalmas tengerészpákára emlékeztetett, előtte egy alumíniumból öntött, nyúlánk Brancusi-szobor állt.

– Nini, Brancusi – mondta Bech. – Nem is tudtam, hogy önök itt számon tartják a munkásságát.

– Ó, nagyon is – felelte Petrescu. – A szülőfaluja valóságos búcsújáró hely. A nemzeti múzeumunkban számos korai munkáját láthatja.

– Na és akkor Ionesco? Őt csakugyan nem létezőnek tekintik?

Petrescu elmosolyodott.

– Írószövetségünk kitűnő elnöke – mondta – szeret tréfálkozni. Ionescot ismerik nálunk, bár még nemigen adták elő. Legfeljebb a diákok olvassák fel a kollégiumokban olyik-másik darabját, például A KOPASZ ÉNEKESNŐ-t.

Bech alig tudott odafigyelni a beszélgetésre, a sofőr ugyanis szakadatlanul nyaggatta a dudát. Már kinn jártak a városból, és egy egyenes, enyhén emelkedő útszakaszon haladtak, amelyet kétfelől fehérre festett törzsű fák szegélyeztek. Az útpadkán egy öregasszony haladt, kezében összecsomózott batyukat cipelt, és ő maga is úgy festett, mint egy hatalmas batyu. Kisfiúk szamarakat tereltek, tengerkék overallos férfiak ódöngtek tétlenül. Valahányszor elhaladtak valaki mellett, a sofőr mindannyiszor megnyomta a dudát. Amikor vagy harmincméternyire megközelítették az út szélén ballagót, tömpe, sűrű körmű keze rezegni kezdett a kapcsolóperemen, mire a dudu izgatott dadogásba kezdett, és abba se hagyta mindaddig, amíg csak el nem haladtak az illető mellett, aki rendszerint épp csak hogy megfordult, és dühösen végigmérte az autót. Tekintve, hogy az úton meglehetősen nagy volt a forgalom, a dudu gya-

korlatilag szünet nélkül szólt, és hangja már az első fél óra után úgy gyötörte Bechet, mint a fogfájás.

- Mondja, muszáj ennek az embernek folyton dudálnia? – kérdezte Petrescut.
- Ó, igen. Tudja, nagyon lelkiismeretes.
- Na de hát végtére is mire jó ez?

Petrescu, jóllehet éppen egy izgalmas fejtegetés kellős közepén tartott arról, hogy Mark Twaint valósággal megbúvólta a kapitalizmus gépezete, amely azután tönkretette bukolikus génuszát, türelmesen magyarázni kezdett.

– Az az iroda, amelytől az autókat béreljük, sofőrrel is gondoskodik. Speciálisan ilyen feladatokra képzik ki őket.

Bech rádöbbsent, hogy Petrescu nem tud vezetni. Ezért ül ilyen nyugodtan, mint egy utas a repülőn, akinek semmi gondja, mert megbízik a gépet irányító szakemberben. Keresztbe vetett lábbal ült, orrán most is ott volt a napszemüveg, szájából egymás után gördültek a csiszoltnál csiszoltabb frázisok, miközben Bech nyugtalanul dőlt előre, lába fék helyett a csupasz padlót taposta, keze egy nem létező kormánykereket forgatott, megpróbálva kiragadni az autó fölötti irányítást ennek a felháborítóan ritmustalan és brutális sofőrnek a kezéből. Valahányszor keresztülhajtottak egy falun, a sofőr mindannyiszor gyorsított, és még hangosabban rikoltoztatta a dudát; parasztok és libák hökkent csoportjai spricceltek szanaszéjjel, és Bech úgy érezte, mintha az agyában fogaskerek akadnának össze – azok a fogaskerek, amelyek tagolják és mozgatják az elmét. Amikor fölfelé tartottak a hegyekbe, a sofőr azt igyekezett bizonygatni, milyen pompásan veszi a kanyarokat: mindegyiket úgy cserkészte be, mint egy ellenséget, gyorsított, majd az utolsó pillanatban fékezett, mintha egy kígyót taposna el. A sok rángatózástól és ingástól már Petrescu is holtsápadt volt. Kék állára nedves csillogás ült ki, ajkáról jóval kevésbé olajozottan gördültek a frázisok. Bech hozzá fordult.

– Ezt a sofőrt elmeogyintézetbe kellene zárni. Ez az ember beteg és közveszélyes.

- Nem, nem; nagyon jó sofőr. Az utak a hibásak, nem könnyű vezetni rajtuk.
- Legalább arra kérje meg, hogy ne játszadozzék folyton azzal a dudával. Bele kell örülni.

Petrescu szemöldöke felszaladt a homlokára, de azért előrehajolt, és odaszólt románul a sofőrnek.

Az válaszolt valamit; a szavak valósággal csörömpöltek a szájában, bár a hangja halk volt.

- Azt mondja, elővigyázatossági intézkedés – tolmácsolta Petrescu Bechnek.
- Ó, az isten szerelmére!

Petrescu őszintén nem értette a dolgot.

- Az Államokban, nemde, ön maga vezeti a saját autóját? – kérdezte.
- Hát persze, mint mindenki – felelte Bech, de aztán nyugtalanítani kezdte, hátha megsértette ennek a szocialista embernek az érzéseit, aki kénytelen elviselni azt a kényelmetlen arisztokratikus kiváltságot, hogy mások vezetnek helyette. Az út hátralevő részében Bech egy szót sem szólt többet a sofőrrel. A tocsogós, síkföldi mezők a mediterrán parasztházakkal lassan fenyesektől sötétlő domboknak adták át a helyüket; a domboldalakon germán típusú nyaralók sorakoztak. A legmagasabb ponton, ott, ahol valaha az Osztrák–Magyar Monarchia határa húzódott, frissen hullott hó fehérlett, és az autó, amelyet vezetője irgalmatlanul hajsolt előre a keréknyomokkal

borított úton, egy-két centinyi távolságra haladt el néhány szánkót vonszoló gyerek mellett – szinte súrolta őket. Innen már csak rövid utat kellett megtenniük Brassóig, hegynek lefelé. Megálltak egy újonnan épült, pisztáciazöld hotel előtt. A gyötrelmes autózástól Bechnek megfájdult a feje. Petrescu óvatosan kikászálódott a kocsiból, és a szája szélét nyalogatta. Nyelvének hegye bíborvörösén világított elő elgyötört arcából. A sofőr olyan rezzenetlen volt, mint egy összegereblyézett hamukupac, amelyet a legkisebb huzat sem bolygatott meg. Kibújt sűrű, sötét szőke sofőrkabátjából, ellenőrizte, van-e elegendő benzinjük és vizük az út hátralevő részére, aztán előhúzta az ebédjét a táskájából. Bech hosszan vizsgálta, hátha észreveszi rajta valami jelét a kaján elégedettségnek, valami áruló nyomát a rosszakaratnak, de semmit sem látott. A szeme két eleven koromfolt volt, a szája egy iskolás fiú szája, aki – mivel sem nem erős, sem nem értelmes – a jelentéktelenségét fejlesztette pozitív jellemvonássá, s ezzel némi megbecsülésre tett szert. Kifejeztelenül pillantott Bechre; de azért Bech eltöprengett rajta, vajon nem ért-e ez az ember mégiscsak egy kicsit angolul.

Brassóban az amerikai író és kísérője ártalmatlan városnézéssel töltötték az időt. A helyi múzeumban népviseleteket láttak. A kastélyban páncélingeket. A lutheránus katedrális meglepő volt: a gótikus vonalakat és méreteket festetlen üvegablakokkal és mértéktartó dekorációval házasították össze. Ez a nemes és komor templombelső, legalábbis Bech úgy vélte, túlságosan is magára hagyja az embert Istennel. Érezte, hogyan süvített itt végig pusztító szélként a reformáció négyszáz évvel ezelőtt. A szálloda tetőteraszáról lenézve, az este szépiabarnájából egy elhagyatott úszómedence és néhány nedves hóval borított fonott fémszék derengett elő. Petrescu megborzongott, és lesietett a szobájába. Bech nyakkendőt váltott, és lement a bárba. A helyiségben pezsgő zene gyöngyözött a falakból. A mixer tudni látszott, mi fán terem a Martini, végül mégis egyenlő arányban töltötte a pohárba a gint és a vermutot. A vendégek fiatalok voltak, és sokan közülük magyarul beszéltek, mert Erdélyt Magyarországtól csatolták el a háború után. Egy megnyerő modorú fiatalember, akinek sikerült Bechet akadozó franciasággal szóra bírnia, kiszedte belőle, hogy *un écrivain*, és autogramot kért tőle. Ez azonban mindössze előjátéknak bizonyult tollaik kicseréléséhez, amit a fiatalember indítványozott, és aminek eredményeképpen Bech elveszítette szívéhez nőtt Esterbrookját, cserében pedig egy megállapíthatatlan márkájú golyóstollra tett szert, amely pirosan fogott. Bech megírt három és fél képeslapot (egyet a barátnőjének, egyet-egyét az anyjának és a kiadójának és egy felet a *Commentary* szerkesztőjének), amikor a vörös toll kifogyott. Végre feltűnt Petrescu, aki sem nem ivott, sem nem dohányzott.

– Hol járt, hős barátom? – fordult hozzá Bech. – Én már négy Martinit is megittam, míg odajárt, sőt még a tollamat is kicsalták tőlem.

Petrescu zavarba jött.

– Borotválkoztam – mondta.

– Borotválkozott? Ennyi ideig?

– Igen, szörnyen megalázó dolog. Mindennap egy teljes órát kell eltöltenem vele, és még azután sem látszom frissen borotváltnak, olyan megátalkodott a szakállam.

– Mondja, tesz maga pengét abba a borotvába?

– Igen, méghozzá a legjobb márkát vásárolok, és minden alkalommal kettőt is elhasználok.

– Hát ennél szomorúbb történetet még életemben nem hallottam. Engedje meg, hogy küldjek majd magának néhány rendes pengét otthonról.

– Kérem, ne tegye! Nincs jobb penge annál, amelyet használok. Egyszerűen arról van szó, hogy a szakállam valami fenomenális.

– Halála után – mondta Bech – ráhagyhatná a pengét a román természettudományra.

– Ön csúfolódik.

Az étteremben táncoltak – twistet, halli-gallit, vagy láncba kapaszkodtak össze, és fáradhatatlanul ugrándoztak. Az amerikai táncok itt sokkal ártatlanabban hatottak, valahogy úgy, mint a madarak szökdécselése. Olykor valamelyik fiatalember – többségük karcsú volt, és kakastaréjba fölfésülve viselte a haját – felugrott a levegőbe, és úgy tűnt, mintha lebegne, miközben éles, palatális kiáltást hallatott. Bech úgy látta, a román férfiak könnyedebbek és hóbortosabbak, mint a nők, akik harangszoknyás koktéluháikban azzal a merev méltósággal mozogtak, amelyet még talán paraszt nagyanyáiktól örököltek. Minden egyes lányt, aki elhaladt az asztaluk közelében, Petrescu kivétel nélkül és – legalábbis eleinte – teljes komolysággal „tipikus román szépség”-ként jellemezte.

– Na és az ott, akinek narancsszínűre van festve a szája, és olyan hosszú a szempil-lája?

– Tipikus román szépség. Nézze csak, milyen kiugró arccsontja van.

– Na és az a szőke ott mögötte? Az a kis töltött galamb?

– Az is tipikus.

– De hiszen annyira különböznek egymástól! Mégis, melyik a tipikusabb?

– Egyformán tipikusak. Nálunk teljes demokrácia van.

Amikor a táncolók áradata egy szünetnyi időre levonult a táncparkettről, egy fiatal énekesnő vette át a terepet – lényegesen tehetségesebbnek bizonyult a bukaresti hotelbeli kolléganőjénél. Valószínűleg a szabad világ filmjeiből sajátította el azt a rettenetes modorosságot, amely az éneklést látványos erőfeszítésnek tünteti fel, miáltal minden egyes hang, még ha csak a skála közepe táján helyezkedik is el, és bármilyen fakóra sikeredik is, olyan arckifejezés kíséretében hagyja el az énekes ajkát, mintha valami óriási tettet vitt volna véghez. Amikor a lány a számai végén elmosolyodott, mosolyában sikerült egyesítenie egy összeesküvő cinkos kacsinatását, a fennkölt művészi alázatot és a szeretkezés utáni eufória elragadtatott önünneplését. Ám a meszterkelt külszín alatt a lányban pezsgett az élet. Bechet valósággal elbűvölte az egyik száma – a lány egy olasz dalt adott elő, rengeteg élénk ajkbiggyesztéssel, megrovó ujjrázogatóással, a kezét egyre-másra csípőre vágva. Petrescu elmagyarázta, hogy a dal egy ifjú feleség keserveiről szól, akinek a férje folyton futballmeccsre jár, és sose marad otthon vele.

– Ő is tipikus román szépség? – kérdezte Bech.

– Azt hiszem – mondta Petrescu, szinte dorombolva, ahogy Bech még sose hallotta beszélni –, ő egy tipikus kis zsidó nő.

Az útjuk késő délután, vissza Bukarestbe, még rosszabb volt, mint odafelé. Közben ugyanis besötétedett, és a sofőr a külvilágnak erre az újabb kihívására azzal válaszolt, hogy tovább fokozta a sebességet, és kétszer annyit dudált, mint odafelé. Azon ritka útszakaszok egyikén, ahol nem forogtak közvetlen életveszélyben, egy egyenes országúton Ploiești közelében, ahol a táj egyhangúságát csak az olajfinomítók enyhítették némileg, Bech megkérdezte:

– Mondja, maga tényleg nem érzi, hogy ez az ember őrlött?

Öt perccel korábban a sofőr odafordult a hátsó ülésen kuporgó utasai felé, és egy feszült, izomrángásszerű mosolyban villantva elő egyenletes, szürke fogait, valami megjegyzést tett egy döglött kutyára, amely az út szélén hevert. Bech gyanította, hogy Petrescu nem fordít le neki mindent, amit ez az ember mond.

Petrescu egyik lábát azzal a szokásos lagymatag, ernyedte mozdulattal vetette át a másikra, amely már kezdte kimondhatatlanul irritálni Bechet.

– Nem – mondta –, igen jó ember, rendkívül kedves ember, aki roppant komolyan veszi a munkáját. Ebben hasonlít ahhoz a gyönyörű zsidó nőhöz, akit úgy megcsodált.

– Nálunk odahaza – mondta Bech – azt a szót, hogy „zsidó nő”, legfeljebb harci jelzőként szokás kiejteni.

– Nálunk – felelte Petrescu – pusztán leíró jellegű. Beszéljünk inkább Hermann Melville-ről. Elképzelhetőnek tartja ön, hogy a PIERRE még a MOBY DICK-et is meghaladja jelentőségben?

– Nem, úgy hiszem, vélhetőleg nem haladja meg.

– Ön gúnyolódik az angolságon. Kérem, bocsásson meg érte. Mivel erős mozgás esetén hajlamos vagyok a rosszullétre, gondolataim némileg szétszóródtak.

– Ez a mi sofőrünk bárkinek a gondolatait képes lenne szétszórni. Mondja, nem lehetséges, hogy ez az ember a néhai Adolf Hitler, és Drakula gróf tartja életben?

– Nem hinném. Az 1944-es felkelés során népünk sikeresen megsemmisítette a fasiszta elnyomókat.

– Hát ezt örömmel hallom. Ha már Melville-ről van szó, mondja, nem olvasta véletlenül az OMOO-t?

Mint kitűnt, Bechnek az amerikai írók közül Melville volt a kedvence. Úgy érezte, őbenne még együtt vannak azok az erők, amelyek később Dreiserben és Henry Jamesben külön útra tértek. Miközben odahaza a szállodában megvacsoráztak, Bech mindvégig Melville-ről szónokolt Petrescunak.

– Senki rajta kívül – nyilatkoztatta ki Bech (korábban egy teljes üveg román fehér bort rendelt, és a nyelve most olyan élénken verdesett a szájában, mint egy pillangó) – nem nézett szembe olyan rettenthetetlenül az emberi létben lappangó borzalommal. Egyenesen nekiment, és el is találta, pontosan középpont, a két távol ülő kis disznószele között. Az pedig kettétörte zsenijét, mint egy dárdát.

Még egy kis bort töltött magának. A szálloda énekesnője, akinek, mint ezt most Bech felfedezte, kiálló foga és csámpás lába volt, odavonult az asztalukhoz, kiszabadította lábát a mikrofonzsinórból, és az „Egy varázslatos éjszakán” francia változatával kedveskedett nekik.

– Nem gondolja – vetette fel Petrescu –, hogy Hawthorne szintén a szemé közé nézett neki? És a lakonikus Ambrose Bierce nemkülönben?

– *Quelque soir enchanté* – énekelt a lány; szemé, foga és fülbevalói úgy csillámlottak, mint egy csillár függői.

– Hawthorne hunyorgatott – nyilatkoztatta ki Bech –, Bierce pedig kancsalított.

– *Vous verrez l'étranger...*

– Aggódom maga miatt, Petrescu – folytatta Bech. – Mondja, maga sose szokott hazamenni? Nincs valahol egy Frau Petrescu, vagy Madame, vagy ahogy tetszik, egy tipikus román szépség... nem, ne is törődjön velem.

Hirtelen mélységesen magányosnak érezte magát.

Amikor ágyba került, és a szoba is felhagyott azzal a lágy, ringó mozgással, amellyel beléptekor üdvözölte, hirtelen eszébe jutott a sofőr jól fésült, halálszürke arca, és most mintha minden, ami a világon szennyes, áporodott, ostoba és ellenőrizhetetlen, ezt az arcot viselte volna.

Rádöbrent, hogy azt a feszült, izomrángásszerű mosolyt ő már látta valahol. De hol? Hirtelen eszébe jutott, hol. A Nyugati Nyolcvanhatodik utcában, amikor a Riverside Parkból tartott hazafelé, egy gyerekkori játszótársa arcán. Ezzel a fiúval Bech állandóan vitatkozott, és mindig neki volt igaza, de a vitában mindig alulmaradt. A legcsúnyábban valami képregényen kaptak össze; azon vitatkoztak, hogy a rajzoló – mondjuk, Segar, Popeye figurájának megalkotója, vagy Harold Gray, Annie, a kis árváé –, tehát, hogy a rajzoló, akinek mindig ugyanazt az arcot kell rajzolnia, nap mint nap, egyik képregénykockába a másik után, vajon egy kész mintáról kopírozza-e át ezt az arcot vagy sem. Bech természetesen azt állította, hogy nem. A másik fiú kötötte az ebet a karóhoz, hogy a művész valamilyen gépi eljárást alkalmaz. Bech megpróbálta megmagyarázni neki, hogy nem olyan bonyolult dolog ugyanazt az arcot olyan sokszor lerajzolni, hiszen például az ember kézírása is mindig ugyanolyan. A másik fiú, elkomorulódva arccal, kijelentette, hogy nem, ez lehetetlen, Bech megpróbálta elmagyarázni, amit olyan világosan érzett, hogy az emberi lény a világon mindenre képes egy kis tanulással és tehetséggel, hogy a rajzok könnyedsége és változatossága is azt bizonyítja... A másik arca teljesen bezárult, szinte embertelenül tömör lett, ahogy egyre rázta a fejét, és azt ismételte, hogy „nem, nem, nem”, és Bech, aki iszonyúan megrémült és feldühödött, megpróbálta az öklével föbe kólintani a másik fiút, mire az a földre gyűrte, és az arcát belenyomta abba a gyilkos kavics- és üvegtörmelékbe, amely a két bérház közti cementátjárót borította. Ezek az éles, apró szilánkok, amelyek mint valami városi humuszréteg borították a felsőpretlen járdát, most, hogy a szeme csak pár milliméternyire volt fölöttük, óriásira nőttek, és az az élmény, ahogy a fájdalom közepette megnövekednek ezek a jelentéktelen, ásványi szemcsék, talán vízióvá nőtt benne. Mindenesetre Bechben, mielőtt az álom mélységeibe csusszant volna, felötlött, hogy művészi tehetségét egész életében arra herdálta el, hogy megpróbálja újra felidézni a gyötrelmesen sajnó pontosságnak ezt a pillanatát.

A következő nap volt az utolsó, amelyet teljes egészében Romániában töltött. Petrescu elvitte egy képtárba, ahol egy csomó, festménynek kikiáltott idegenforgalmi plakát között a fiatal Brancusi néhány vázlata és portrészobra úgy hatott, mint a szentek relikviaként őrzött csontjai. Aztán a két férfi továbbment, és megnézte az utóbbi húsz év ipari fejlődését szemléltető kiállítást. Megcsodálták az élénk színűre festett gépek sorát – tarkabarka zsetonok valamiféle nagyszabású nemzetközi társasjátékban. Felkerestek néhány üzletet, és Bech mindenütt valamiféle hervadt, rózsaszínes elegancia jelenlétét érezte, amely, noha most napfogyatkozás borítja árnyba, megpróbál a szovjet rendszer komor vastraverzein át tapogatózva eljutni a stílus újjászületéséig. Ám Oroszországban volt valami nyers és heroikus naivitás, amelyet itt nélkülözött. Itt, úgy tűnt, egy ernyedt és vállvonogató szellem uralkodik, amely zöld utat enged az energikus gonoszságnak. Este elmentek megnézni a PATIMA DE SUB ULMI-t.

A sofőr egészen a színház ajtajáig elvitte őket. Autójával átnyomakodott az ív alakú felhajtón összezsúfolódott járókelők tömegén. Az emberek megrökönyödve álltak a fényszórók rájuk vetődő sugarában; Bech lába vadul taposta a képzeletbeli féket,

Petrescu pedig felmordult, és teljes erejével hátrafesztette a felsőtestét a hátsó ülésen. A sofőr állandóan nyomta a dudát, az idiotikus tülkölés egy pillanatra sem maradt abba, és a tömeg lassan utat engedett az autónak. Mire Bech és Petrescu kikászálódtak az autóból, a hangulat megérett a népfölkelésre. Ahogy a sofőr, gyerekes, apró orrú arcélén a megfeszített figyelem kifejezésével, visszanyomakodott az autóval a tömegben keresztül az utcára, öklök csattantak a lökhárítón.

Immár biztonságban, a színház előcsarnokában, Petrescu levette a napszemüvegét, hogy megtörölgesse az arcát. Halványkék friske enyhén kidülledt, körülötte a szeme fehérje sárgás volt. Bal alsó szemhéja fegyelmezett tudósi méltatlankodással lüktetett.

– Tudja – avatta bizalmába Bechet –, az az ember, a sofőrünk... Valami nincs egészen rendben nála.

– Na ne mondja! – felelte Bech.

O'Neill nyomorgó New England-i farmereiből a színpadon orosz muzsikok lettek. Széles övvel átkötött kabátot és magas szárú fekete csizmát viseltek, és lépten-nyomon hátra vágták egymást. Abbie Cabbot tipikus román szépséggé alakult, aki vagy tíz évvel túl volt első fiatalságán. Arcán szépségtapaszt feketéllet, ravaszul csupaszon hagyott karja olyan hajlékony volt, mint egy hattyú nyaka. Mivel a második sor közepén ültek, Bech, ha nem is túl gyakran, alaposan belelátott a nő ruhájának kivágásába. És mert nem tudhatta, mikor alakulnak a színpadon úgy az események, hogy a nő majd feléje fordul, ebből, nagy meglepedésére, sikerült egy kis külön izgalomforrást fakasztania a maga számára. Ám Petrescu, akinek az amerikai irodalom iránti lojalitását mindez sokkal mélyebben sértette, semhogy szó nélkül eltűrhetné volna, ragaszkodott hozzá, hogy az első felvonás után távozzanak.

– Csapnivaló volt az egész – panaszkodott –, még a vasvillák sem az igaziak.

– Majd szólok a külügyminisztériumnak, hogy küldjenek nekik egy igazi amerikai vasvillát – ígérte Bech.

– Na és a lány... a darabbeli lány egyáltalán nem ilyen, nem ilyen kacér. Ártatlan lelkű vallásos leány, a gazdasági kényszer nyomása alatt.

– Hát, kapard csak meg kissé az ártatlanságot, többnyire kacérságot találsz alatta – bölcsekedett Bech.

– Ez csak az ön jóindulatát bizonyítja, hogy tréfával üti el a dolgot, de én szégyellem, hogy egy ilyen szánalmas előadást látott. A sofőrünk, persze, még nem jött vissza értünk. Benne vagyunk a pácban.

Az imént még olyannyira zsúfolt utca, ahol a színház állt, most néptelenül sötétlett. Mindössze egy magányos pár lépdelt feléjük. Petrescu hirtelen, álomszerű váratlansággal, a férfi karjába hullott, közben a hátát veregette, majd megcsókolta a nő hűvösen odanyújtott kezét.

– Legragyogóbb fiatal prózaírónk és figyelemre méltóan elragadó felesége – mutatta be a párt Bechnek. A zömök, komor arcú férfi keret nélküli szemüveget és vastag, kockás felsőkabátot viselt. Az agárvézna asszony arca akár csinos is lehetett volna, de csontig apasztotta az intelligencia ideges feszültsége. Influenzája volt, és eleven, bár korlátozott angol szókinccse.

– Tetszik magának ez az egész itt? – kérdezte.

Bech megértette, hogy a kézmozdulat egész Romániára vonatkozik.

– Nagyon – felelte. – Oroszország után roppant civilizáltak tűnik.

– Oroszország után ugyan mi nem tűnne annak? – csattant fel a nő. – Mégis, mi tetszik itt a legjobban?

– A bárénekesnők a gyöngéi – szólta közbe hamiskásan Petrescu.

Az asszony lefordította a férjének. Az előhúzta a kezét a kabátzsebéből, és összeverte a tenyerét. Bőrkesztyűt viselt, így a taps egészen hangosat csattant a kihalt utcán. Beszélni kezdett, és Petrescu fordította.

– Azt mondja, ez esetben nekünk mint házigazdáinak, kötelességünk, hogy elkalumozzuk önt a legnépszerűbb bukaresti bárba, ahol sok énekesnőt láthat majd, és egyik pompásabb, mint a másik.

– De hát – tamaskodott Bech – nem készülnek valahová? Nem kell hazamenniük? Aggasztotta, hogy a kommunisták, úgy látszik, sosem tartózkodnak otthon.

– Ugyan, minek? – kiáltott föl az író felesége.

– Ön meg van hűlve – mondta neki Bech. Látta a nő szemén, hogy nem érti. Megérintette a tulajdon orrát, amely jóval nagyobb volt, mint a nőé. – „Un rhume.”

– Ugyan – legyintett a nő. – Holnapra magától elmúl.

Az író kocsival volt. Beszálltak, és az autó lágyan, mint egy pedállal ellátott csónak, megindult velük a szűk utcák labirintusában, amely fölött a kiugró párkányok cukormáz díszítményt, megtörő hullámokat, oroszlánmancsokat, unikornisszarvakat és gomolyfelhőket formáztak. Végül megálltak; az utca túloldalán kék neonreklám villogott. Beléptek egy zöld ajtón, majd lementek egy sárga lépcsősoron. Az egyik irányból zene hullámzott feléjük, a másikkól a ruhatárolány, necc harisnyanadrágban. Bech úgy érezte, mintha álmában járna egy amerikai bárban, és az az álombeli terek furcsa tágasságával terülne szét. A középső termet számos alagsori helyiségből búvészkedték egygyé – barlang volt, amelyet ékszerüzletek és zöldségraktárak alsó szintjeiből vontak össze. Az asztalok homályba borulva sorakoztak a négyyszögletes táncparkett körül. A parketten egy vörös parókás, kifestett szemű férfi hadart kényeskedve valamit egy mikrofonba. Aztán énekelt, olyan hangon, mint egy túlságosan későn kasztrált kóristafiú. Felbukkant egy pincér. Bech skót whiskyt rendelt, a másik író vodkát. Az asszony konyakot kért, Petrescu ásványvizet. Három lány jelent meg a színen, meglehetősen hiányos biciklistaöltözékben, egy egykerekűn, amelyet egy törpe hajtott; néhányszor mosolytalanul körbeforogtak a zene ütemére, miközben a törpe ott taposta köztük a pedált, és hol egy szalagsokrot rángatott meg, hol egy vállpántot cibált el a helyéről.

– Tipikus lengyel szépségek – magyarázta suttogva Petrescu Bechnek. Petrescu és az író felesége egy sorral hátrébb ültek, mint Bech. Két nő, egy tizenéves lány és egy testes, koros szőke, talán az anyja, mindketten egyforma ezüstflitterekbe öltözve, valami lassú, hipnotikus hatású számba kezdtek: színesre festett galambokat hajtottak fel a levegőbe, nézték, hogyan köröznek a bár árnyai közt, aztán előrenyújtották a csuklójukat, hogy a visszatérő madarak rátelepedhessenek. Mindenféle zsonglórmutatványokat hajtottak végre a galambokkal, például átröptették őket a lábuk között, és a szám csúcspontjaként az idősödő szőke egy tengerkéék színű galambot a szájából etetett – a magokat egyenként tologatta ki a nyelvével az ajkára.

– Csehek – magyarázta Petrescu.

A ceremóniamester visszatért, ezúttal kék parókában és torreádorkabátban, és valami komikus jelenetet adott elő a törpével, akinek a homlokára papírmásé szarvakat erősítettek. Egy keletnémet lány, lenhajú és almaarcú, sima, egyenes lábbal, amilyen csak az egészen fiatal lányoknak van, a mikrofonhoz lépett; ruhája néhány igen

takaros kellék segítségével egy tehenészlány öltözékét imitálta. „Méhéhélyen Texas szívéhéheben”, és „Helló, Cindy-Lou, éhéhég veled!” énekelte angolul. A szám végén két mordályt rántott elő a csípőjén függő pisztolytáskákból – mindkét kezével egyet-egyét. A közönség viharos tappsal fejezte ki Amerika iránti szimpátiáját, ám Bech épp a harmadik skót whiskyjénél tartott, és mindkét kezére szüksége volt hozzá, hogy fogja a cigarettáját. A román író mellette ült az asztalnál. Egy kancsónyi vodka állt a könyökénél, és mereven bámulta a varietéműsort. Úgy festett, mint Theodore Roosevelt ifjúkorában, vagy talán McGeorge Bundy. A felesége előrehajolt, és azt suttogetta Bech fülébe: „Hát nem pont olyan, mint otthon? Hamisítatlan Texas, igaz?” Bech úgy döntött, hogy a nő gúnyolódik. Egy kövér ember lötyögős, vörösésbarna szmokingban elasztikus rudak tetején nyolc bádogtányért pörgetett. Bech fantasztikusnak találta a számot, de a férfit kifütyülték. Egy megható, fekete hajú bolgár lány bizonytalanul három atonális népdalt énekelt a bár hirtelen szüziessé vált csöndjében. A Bech mögötti sorban három nő sziszegő társalgásba kezdett. Bech hátrafordult, hogy rendreutasítsa őket, és megdöbbenve látta, hogy hatalmas férfikarórát viselnek, mint az orosz nők. Olyan hirtelen fordult hátra, hogy rajtakapta Petrescut és az író feleségét, amint egymás kezét fogják. Bár már elmúlt éjfél, még mindig egyre újabb vendégek érkeztek, és a varietéműsor sem akart abbamaradni. Visszatértek a lengyel lányok, ezúttal pónilónak öltözve, és karikákon ugráltak át, amelyeket a törpe tartott eléjük. Aztán újra visszatért a szertartásmester, ezúttal csíkos fürdőruhában és fekete parókában, és egy jelenetet adott elő a törpével, amelyben egy létra és egy vödör víz is szerepelt. Egy fekete bőrű ghanai táncosnő szikraesőt kavart maga köré a sötétben, miközben csupasz lábát a padlóhoz csapdosta. Négy litván egy trambulínon és egy libikókán akrobatamutatványokat adott elő. Visszatért a két cseh nő, anya és leánya, ezúttal egy másik, aranyflitteres ruhában, de ugyanazt a számot mutatták be: a galambok surrogtak, köröztek, visszatértek, ettek az anya ajkáról. Aztán öt kínai lány következett Külső-Mongóliából...

– Úristen – sóhajtott fel Bech –, hát ennek már sose lesz vége? Maguknak, kommunistáknak sosincs elégük a szórakozásból?

– Itt a pénzéért tényleg kap valamit – közölte az író felesége.

A nő és Petrescu megtárgyalták a dolgot, és úgy döntöttek, csakugyan ideje hazamenni. Az egyik nagy karórás nő Bech háta mögött épp az imént közölte a társával, hogy két óra van. Ahogy kifelé indultak, el kellett haladniuk a kínai lányok mellett – mind az öten testhezállók, bézs bikinit viseltek, és tarka zászlók szövedéke hullámozott körülöttük, hol eltakarva, hol felfedve a testüket. Az egyik lány Bechre sandított, ő pedig fürgén csókot dobott neki, mintha egy vonatablaktól integetne vissza. Sárga testük rendkívül törékenynek tetszett; Bech úgy érezte, nekik is valószínűleg üregek a csontjaik, akár a madaraknak, hogy kisebb legyen a súlyuk. A barlang bejáratánál meglátta, amint a feminin szertartásmester, fején papagájos fejdísszel, a ruhatároslánnyal enyeleg. Aszándékai szemlátomást heteroszexuálisak voltak – Bech csak a fejét csóválta ekkora kétszínűség láttán. Bár most már a kabátja súlya is hozzáadódott a sajátjához, úgy emelkedett fel a sárga lépcsőkön, akár egy gázzal töltött léghajó. Kibuggyant a zöld ajtón át az utcára, megállt a lámpa alatt, és hatalmas mennyiséget szippantott be a kék román éjszakából.

Úgy érezte, kutya kötelessége szót váltani a másik íróval. Úgy álltak ott ketten a macskaköves járdán, mintha egy átlátszó fal két oldaláról merednének egymásra, egy falérről, amelynek egyik oldalát whiskyvel, a másikat vodkával fényesítették ki. A má-

sik férfi keret nélküli szemüvege elhomályosult, Teddy Roosevelthez való hasonlósága teljesen elmosódott.

– Maga miről ír? – kérdezte Bech.

Az író felesége, aki éppen az orrát nyomkodta egy zsebkendővel, és kínosan próbálta visszafojtani a köhögését, lefordította a kérdést, majd a kurta választ is:

– Parasztokról. Azt szeretné tudni, maga miről ír – kérdezte Bechet.

Bech egyenesen az íróhoz fordult.

– La bourgeoisie – mondta, és ezzel a kulturális eszmecsere be is fejeződött. Lágyan meg-megzökkenve és -billenve, az író autója visszavitte Bechet a szállodába, ahol a beszívott ember mély és szégyentelen álmába merült.

Bech gépe másnap délelőtt indult Szófiába. Petrescu és a hamuarcú sofőr bement a magas, fin-de-siècle ebédlőbe Bechért, aki még reggelizett: jus d'orange-t, des croissants avec du beurre-t és une omelette aux fines herbes-et. Petrescu elmondta, hogy előző nap a sofőr visszament értük a színházba, és ott várakozott éjjel utánig, míg csak a jegyszedők és a színházi személyzet is haza nem mentek. De a sofőr nem látzott sértődöttnek. A sápadt reggeli fényben egy töredék mosollyal üdvözölte Bechet, egy risus sardoniccusszal, amelyben a szeme nem vett részt. Útban a repülőtérré szétriasztott egy halom csirkét, amelyet egy öregasszony igyekezett átcsalogatni az út túloldalára, egy katonai teherautót pedig az útpadkára kényszerített. A katonák, az autó utasai gúnyosan mutogattak és kiáltoztak feléjük. Bech gyomra rángatózott, sávan fűrösztve a reggelire fogyasztott finom fűszernövényeket. A duda szüntelen rikoltozása mintha valamennyi idegvégződését egyszerre tépdeste volna. Petrescu kényesen csücsörített, és mély lélegzetet vett az orrán át.

– Igazán sajnálom – mondta –, hogy nem volt több alkalmunk alaposabban megtárgyalni az ön izgalmas kortársait.

– Egy sort se olvastam tőlük. Nekem egy kicsit túlságosan is izgalmasak – mondta Bech, miközben az autó kis híján belerohant egy sor egyenköpenyes iskolás gyerekebe, és egy földműnkás szaporán csoszogva tolta biztonságba a talicskáját, jelentős mennyiségű krumplit hullajtva le róla útközben. Felhős ég borult a nedves, meg-süllyedt földek és a fehér festékszoknyájukban álldogáló út menti fák fölé.

– Mondja – kérdezte Bech, hogy az iménti, gorombának tetszhető választát jóvátegye –, miért festették be az összes fát?

– Csakugyan – mondta Petrescu. – Eddig észre se vettem, pedig évek óta erre járok. Valószínűleg óvintézkedés a rovarok ellen.

A sofőr mondott valamit románul.

– Azt állítja – fordította Petrescu Bechnek –, az autók kedvéért van, hogy jobban látszódnak a fák éjszaka. Mindig a munkájára gondol.

A repülőtéren újra ott volt az összes amerikai, akik négy nappal ezelőtt kijöttek Bech elé. Petrescu, mintegy megvesztegetésképpen, rögtön annak az írónak a nevével kedveskedett Phillipsnek, akivel előző éjszaka találkoztak.

– Te vele töltötted az estét? – fordult Phillips Bechhez. – Hát ez mesés. Öregem, az a fickó az első helyen áll a listánkon. Még sose sikerült a közelébe férkőznünk, annyira zárkózott.

– Egy olyan zömök, szemüveges pasas? – kérdezte Bech, és a kezét védekezőn emelte a szeme elé. Phillips elégedettsége úgy sugárzott, mint valami túlságosan erős fénykora reggel.

– Stimmel. Öregem, nála jobban vörös fró még föl nem paprikázta a kedélyeket Szolzszenyicin óta. Messze a legizgalmasabb. Tudatfolyam, hiányzó központozás meg amit akarsz. Még egy kis szex is van benne.

– Mondjuk akkor talán, hogy paprikavörös – szellemeskedett Bech.

– Hogy? Aha, értem, remek. Na de komolyan, mit mondott neked?

– Azt mondta, azon nyomban emigrál Nyugatra, mihelyst az ingei visszajöttek a mosodából.

– És képzelje – mondta Petrescu –, elmentünk a La Caverne Bleue-be.

– Nahát – így Phillips –, akkor ez egy igazi földalatti találkozó volt.

– Ezentúl – jegyezte meg Bech szerényen – egyfajta alacsonyan röpülő U 2-esnek tekintem majd magam.

– Na de tréfán kívül, Henry – és itt Phillips megragadta Bech karját, és megszorította –, az a benyomásom, hogy szenzációs munkát végeztél nekünk. Szenzációsat. Kösz, haver.

Bech búcsúzásként mindenkit megölelt: Phillipset, a követségi ügyvivőt, a követ-ségi ügyvivő helyettesét, a nagykövet tizenkét éves unokaöccsét, akinek fíjaszatorája volt a repülőtér közelében, és ezért magukkal hozták a hivatali kocsin. Bech Petrescut hagyta utolsónak. Megveregette a hátát, mert ez az ember újra eszébe juttatta, amit Amerikában már-már hajlamos volt elfelejteni: hogy az olvasás egy ember életének a legjobb része lehet.

– Majd küldök magának borotvapengét – ígérte, mert ahogy átölelte, arca hozzáért Petrescu szúrós szakállához.

– Nem, nem! Máris a legjobb fajtát vásárolok. Könyveket küldjön, akármilyen könyvet!

A repülő indulásra készen morajlott, és csak amikor már biztonságosan avagy végzetesen rázáródott a gép ajtaja, jutott eszébe Bechnek a sofőr. Az udvariaskodások és a bőröndökkel való bajmолódás zúrzavarában elfelejtett elbúcsúzni tőle. Sőt, ami még rosszabb, borraivalót adni is. A bankjegyek, amelyeket erre a célra tett félre, még mindig ott lapultak összehajtvá az erszényében, és kezdeti büntudata, ahogy a kifutópályák és a sötét földek megbillentek és zsugorodni kezdtek alatta, bosszúálló elégedettségnek és a szabadulás boldog érzésének adta át a helyét. Felhők takarták el szemé elől az országot. Rádöbbsent, hogy négy napon keresztül egyfolytában félt. A mellette ülő férfi, egy jól megtermett szláv, akinek kopasz homlokán az aggodalom izzadásgöppjei gyöngyöztek, hozzá fordult, és valami érthetlent közölt vele, mire Bech csak annyit mondott:

– Pardon, je ne comprends pas. Je suis Américain.

„FELSÉG, ÉN MOST VÁROK VÁLASZT!”

Constantin Vișoianu román külügyminiszter tanúvallomása

Zala Tamás fordítása

Románia kiugrását, 1944. augusztus 23-át követően koalíciós kormány vette át a náci uralom alól felszabadult királyság irányítását. A Rădescu-kormány munkájába november elején kapcsolódott be Constantin Vișoianu, külügyminiszteri minőségben. Hogy ezután, de némileg már előtte is, mi történt a román demokratikus kísérlettel, azt ő maga mondja el az alábbiakban. Tanúvallomása az Egyesült Államok képviselőházában hangzott el az ötvenes évek elején, amikor is az amerikai külpolitika felelősségét Közép- és Kelet-Európa sorsáért egy ténymegállapító bizottság vizsgálta. Vișoianu válaszait valamelyes rövidítéssel adjuk közre, annak a dokumentumkötetnek alapján, amelyet 1954-ben jelentetett meg az Egyesült Államok kormányának kiadója.

MCTIGUE Neve Constantin Vișoianu, Washington D. C.-ben lakik, címe 28. utca 2805, ha nem tévedünk.

VIȘOIANU Igen.

M. Mi most az Ön funkciója, Vișoianu úr?

V. A Román Nemzeti Bizottság elnöke vagyok.

M. Mihály király uralkodása idején Ön Románia külügyminisztere volt, ugye?

V. Igen.

M. Mikor nevezték ki külügyminiszternek?

V. November elején, 1944-ben.

M. Ezt megelőzően Ön a román diplomáciai karban szolgált, és jó néhány évig külföldön képviselte hazáját?

V. Igen.

M. Folytatott Ön tárgyalásokat a szövetséges hatalmakkal, amikor Románia a németek oldalán háborúban állt velük?

V. Igen, uram, folytattam.

M. Kérem, számoljon be röviden ezekről a tárgyalásokról.

V. A háború idején a Demokratikus Politika Pártjának politikai osztályát vezettem. Ez a párt a romániai diktatúra és a náci uralom ellen harcolt. Kairóban titkos kapcsolatban álltunk a brit és az amerikai kormány megbízottaival.

M. Ön tehát Kairóban tárgyalt a brit és az amerikai megbízottakkal?

V. II. Károly román király állt az élén a nemzeti álláspontot képviselő tömörülésnek. Ez a koalíció szervezte az említett pártot, s engem az uralkodó bízott meg azzal a feladattal, hogy a romániai náci uralom felszámolásáról és a szövetségesekkel való együttműködés megkezdéséről tárgyalásokat folytassak az amerikai, a brit és a szovjet képviselőkkel Kairóban.

M. Mikor történt ez?

V. 1944. május elején érkeztem Kairóba.

M. Mikor üzent hadat Románia Németországnak, és mikor állt át a szövetségesek oldalára?

V. 1944. augusztus 24-én üzent hadat, és másnap...

M. Tehát 1944-ben, vagyis nem sokkal a kairói konferencia után?

V. Kairóban hoztuk tető alá a megállapodást, és ezt követően küldtek Moszkvába, hogy aláírjam a fegyverszünetet.

M. Egyszóval a Németországhoz intézett hadüzenet és Romániának a szövetségesek oldalára történt átállása után ment Ön Moszkvába?

V. Igen, utána.

M. Volt valaki az Ön társaságában?

V. Igen. Közvetlenül Kairóból mentem Moszkvába Ştyrbei úr kíséretében. Ő már Kairóban is velem volt, és együtt tárgyaltunk a szövetségesek hivatalos megbízottaival. Egy négy vagy öt fős bizottság érkezett Moszkvába Bukarestből, szintén azzal a szándékkal, hogy részt vegyen a megbeszéléseken, az ún. fegyverszüneti tárgyalásokon.

M. Az volt a cél, hogy megformulázzák azt, ami Kairóban történt?

V. Igen, hogy formális keretbe foglaljuk a kairói megállapodásokat.

M. Kikkel találkozott Ön Moszkvában? Kikkel tárgyalt?

V. Moszkvában a szövetségesek küldöttsége volt a tárgyalópartnerünk. Molotov úr volt a vezetője, mellette Visinszkij és Majszkij úr. Az amerikaiakat Harriman úr képviselte, az Egyesült Államok moszkvai nagykövete, az angolokat Gladwyn Jebb nagykövet, aki azután Washingtonba került nagykövetnek.

M. A Molotovval folytatott tárgyalások során sikerült-e formális keretbe foglalni a kairói megállapodásokat?

V. A cél ez volt, de egy olyan szerződéstervezetet adtak át nekünk, amely egyes pontjaiban eltért a Kairóban kialakított megállapodásoktól.

M. Mi volt a különbség?

V. Sok eltérés volt. A szöveg például azt tartalmazta, hogy Románia jóvátételt fizet Oroszországnak. Mi azt kértük, hogy a jóvátétel összegét csak a háború után állapítsák meg, és vegyék figyelembe, hogy Románia erőfeszítéseket tett a szövetségesekkel való együttműködésre. Másodsor, azt kértük Kairóban, és ezt a kérésünket akceptálták, hogy sem a szövetségesek, sem Szovjet-Oroszország ne kívánja Románia megszállását. Ezzel kapcsolatban mindössze az az óhaj merült föl, hogy kapjanak Románián átvonulási jogot a hadműveletek idején, s ebben meg is egyeztünk Kairóban. A Moszkvában kézhez kapott fegyverszüneti egyezmény tervezetéből ez a pont hiányzott. Kérdésemre Molotov azt válaszolta, hogy ezen túl vagyunk, hiszen az orosz csapatok már ősi román területen tartózkodnak. Szóval ez volt a második különbség, s ennek mi nagy jelentőséget tulajdonítottunk. Voltak azután egyéb, gazdasági természetű eltérések is, de ezek kevésbé tűntek jelentőseknek.

M. Tehát Moszkvában nem kapták meg a hozzájárulást ahhoz, hogy az oroszok...

V. Ők borították föl a kairói megállapodást.

M. A tárgyaláson jelen volt az Egyesült Államok nagykövete?

V. Igen.

M. És milyen álláspontot képviselt?

V. Egy szót se szólt.

M. Molotovval értett egyet vagy Önnel?

V. Nem fejtette ki véleményét.

M. Nemcsak az amerikai, az angol képviselő sem nyújtott egyértelmű segítséget?

V. Egyáltalán nem. Engedelmeivel rámutatnék a következőkre. Kairóban a szövetségesek nem támasztottak igényt Románia megszállására. Beleegyeztek, hogy Románia ne kerüljön katonai megszállás alá. Én azt kértem, a fegyverszüneti egyezmény szövege tartalmazzon olyan kitéletet, mely szerint a hadműveletek befejeztével a szövetséges csapatokat kivonják Romániából. Ezt megismételtem Moszkvában is. Molotov úr azt válaszolta, nincs szükség rá, hogy a fegyverszüneti egyezmény szövegébe egy ilyen cikkelyt felvegyünk, mert részükről ez magától értetődik; ha a katonai műveletek befejeződtek, az orosz csapatokat ki fogják vonni a román területekről. Én ragaszkodtam egy ilyen cikkelyhez. Molotov azonban újra és újra elismételte, amit először válaszolt. Én viszont annyira makacskodtam, hogy végül az amerikai nagykövet is kénytelen volt megszólalni.

HAMILTON Averell Harriman?

V. Úgy van, ő. Azt mondta, ne erőltessem a dolgot. A kérdésnek az a helyes értelmezése, hogy a katonai műveletek befejeztével a szövetségesek, ez esetben a szovjetek, kivonják csapataikat Romániából. Lehetetlennek bizonyult olyan megszövegezést elérni, amely külön cikkelyt tartalmazott volna a csapatkivonásról. Ekkor a következőket mondtam: tehát a szövetséges bizottság értelmezése szerint, a hadműveletek befejeztével az orosz csapatokat kivonják? Molotov így válaszolt. „Hát persze, persze.” Harriman úr is megerősítette ezt. A brit nagykövet szintén, hozzátéve, hogy az orosz csapatok már Romániában vannak.

M. Visinszkij úr mikor érkezett először Romániába?

V. Nem sokkal augusztus 23-a után. Aztán még kétszer vagy háromszor járt Romániában, mielőtt drámai látogatására sor került 1945 februárjában.

M. Volt-e valami következménye az első látogatásnak?

V. Igen.

M. Erzékelték-e, hogy ezt követően felerősödött a kommunisták befolyása és agitációja?

V. Igen. Valahányszor Visinszkij úr Romániában járt, utána minden esetben felerősödött a kommunista agitáció, s a kommunista csoport képviselői újult erővel követelték minden alkalommal a nemzeti kormány átalakítását.

M. Tiltottak-e be lapokat?

V. Minden látogatást lapbetiltás követett. A fegyverszünet érvényesítésére létrejött egy bizottság a szövetséges országok részvételével. De Romániában csak az oroszok működtek e bizottság képviselőiben. Amint életbe lépett a fegyverszünet, megkezdődött a román nép szabadságának és jogainak elfojtása, beleértve a sajtószabadságot. Mindenféle képtelen ürüggyel vagy kiagyalt okokra hivatkozva követelték a lapbetiltásokat és a lapkiadók bebörtönzését. Márciusra már elérte a százat a beszüntetett lapok száma.

M. Szeretném megkérdezni, hogy Ana Pauker 1945 januárjában járt-e Moszkvában?

V. Igen, Pauker Gheorghiu-Dej-zsel együtt utazott Moszkvába. Két-három hetet töltött ott, emlékeim szerint. Amikor visszaérkeztek, arra kértek, hogy találkozzam a Kommunista Párt elnökségével. Összejöttem Gheorghiu-Dej-zsel, aki az elnökség legfontosabb tagjai közé tartozott. Arról tájékoztatott, hogy a szovjet kormánynak nincs bizalma a román kormány iránt, ezért hamarosan azt fogja javasolni, hogy alakuljon a mostaninál jóval demokratikusabb kormány. Kaptam egy jegyzéket azokról a személyekről, akikből a leendő román kormánynak állnia kell. Ezt követően a kommunisták hihetetlen agitációba kezdtek országszerte.

- M. Egy hónappal később tehát, azután, hogy Ön elutasította Ana Pauker ajánlatát...
 V. Igen...
- M. ...misperint Ön fogadja el a külügyminiszteri tárcát az új kommunista kormányban, amelyet akkoriban terveztek...
 V. Igen.
- M. Körülbelül egy hónappal Visinszkij úr romániai látogatása után?
 V. Visinszkij Romániába érkezett, úgy van. Ez volt az első látogatása. Erről tudok, s arról is, hogy kihallgatáson fogadta a király.
- M. Mikor érkezett Visinszkij Romániába?
 V. 1945. február 26-án.
- M. Követelte-e, hogy fogadja őt az uralkodó?
 V. Igen. Az orosz diplomáciai képviselő vezetője engem kért meg, hogy tolmácsoljam Visinszkij kívánságát, hogy aznap délután három óraker megjelenszen a király előtt.
- M. Még aznap délután?
 V. Igen, még azon a napon. Délben egy óraker kért fel engem, s már ez az eljárás is szokatlan volt, nemigen követte a diplomáciai szertartás gyakorlatát. Én azt tanácsoltam az uralkodónak, hogy tegyen eleget a kívánságnak, s így február 26-án délután három óraker Visinszkij úr megjelent a királyi palotában. Kifejtette a királynak, hogyan látja a szovjet kormány a helyzetet Romániában. Elmondta, hogy a kormány nem eléggé demokratikus, és a tömegek nincsenek vele megelégedve.
- M. Ki volt még jelen a kihallgatáson?
 V. Negel úr, a kabinetfőnök, két tolmács és én. Másnap Visinszkij úr újból kihallgatást kért, és az uralkodó este kilenc óraker fogadta. Ez alkalommal Visinszkij világosabban adta elő mondandóját, és újabb helyzetértékelést adott.
- KERSTEN Ön is ott volt?
 V. Igen.
- K. Folytassa, kérem.
 V. Közölte, hogy a szovjet kormány álláspontját tolmácsolja: a Rădescu marsall vezette román kormány mondjon le.
- M. Kik voltak jelen ezen a második találkozón?
 V. Velem együtt ugyanazok, akik az elsón.
- M. Mondott Ön valamit Visinszkij úrnak, vagy ő Önnek?
 V. Igen, ez alkalommal igen. Visinszkij új kormányt kívánt. Próbáltam megvilágítani, mi a román alkotmányos eljárás rendje ilyen esetben. A király ugyanis nem alakíthat kénye-kedve szerint új kormányt az előtt, hogy eszmecserét ne folytatna a politikai pártok vezetőivel, és ne kérné a pártok együttműködését. Visinszkij azt válaszolta: nem azért jött, hogy a kormány miniszterével, netalán valamelyik tagjával tárgyaljon, hanem hogy magával a királlyal. Ez a második találkozás azzal végződött, hogy Visinszkij követelte: a király menessze a Rădescu-kormányt, és alakuljon egy, úgymond, valóban demokratikus kabinet. Visinszkij látogatása előtt és alatt néhány kis, állítólagosan demokratikus szervezet lépett színre, s Visinszkij azt követelte, hogy ezek képviselőit vonjuk be a kormányba.
- M. Kommunistákról van szó?
 V. Úgy van. A király azt válaszolta Visinszkijnek, hogy a kormány valóban demokratikus, Románia mindhárom demokratikus pártja képviselteti magát benne, és felhívta Visinszkij figyelmét a jaltai egyezményre. Bizonyára emlékeznek, hogy ez az egyezmény 1945 februárjában született...

K. A király hozta szóba a jaltai egyezményt?

V. Igen, és felidézte a három szövetséges hatalom szándéknyilatkozatát, miszerint a náci uralom alól segít felszabadítani a megszállt országokat, és a demokratikus, parlamentáris rendszerű kormányok kialakítását is támogatja.

M. Ez két héttel Jalta után történt?

V. Pontosan.

M. Mit felelt erre Visinszkij?

V. Hogy a jaltai döntésekben nincs egyetlen szó sem a Rădescu-kormányról! Újfént a Rădescu-kabinet leköszönését követelte. Alakuljon egy új, demokratikus kormány – mondta –, és távozott. Ekkor február 28-án írtunk, de másnap megint kihallgatást kért a királytól, aki fél négykor fogadta is őt.

M. A jelenlévők megegyeztek az előző két alkalom résztvevőivel?

V. Igen, bár, ha jól emlékszem, az egyik tolmács személye cserélődött. Visinszkij közölte: „*azért vagyok itt, Felség, hogy megtudakoljam, hogyan döntött abban az ügyben, amelyről tegnap este tárgyaltunk*”. A király azt válaszolta: tudatta Rădescu tábornokkal a szovjet kormány nézetét, s elkezdte a konzultációkat a demokratikus pártok megbízottáival arról, hogy az összes demokratikus párt képviselőinek részvételével új kormány alakuljon. Visinszkij a következőket mondotta: „*Ez kevés. A mi megítélésünk szerint Rădescu tábornok fasiszta, kormánya szintén, de legalábbis a fasiszták szekértolója.*” Azután így folytatta: „*Az a benyomásom, hogy sem Ön, Felség, sem az Ön szűkebb környezete nincs tisztában a helyzet súlyosságával. Ezt a helyzetet fel kell számolni, és elengedhetetlen, hogy a kormányt azonnal kicseréljük. Ma este hat óráig be kell jelenteni a kormány lemondását, és rögtön ezután közölni kell, hogy ki kapott megbízatást az új kormány megalakítására. Ha viszont a kormányváltás nem következik be, nem tudjuk tovább szavatolni a román nép szabad létezését.*” Ismét közbeléptem, s közöltem Visinszkijel, hogy teljes képtelenség két óra alatt új kormányt létrehozni, még abban az esetben is, ha netán a király ezzel elvben egyetértene.

K. Vișoianu úr, lenne szíves megmondani, hogy az imént a tárgyalási jegyzőkönyvből olvasta-e föl Visinszkij szavait?

V. Igen, abból. A jegyzőkönyv fordításából.

K. Tehát, amit Ön felolvasott, az pontos...

V. Szó szerinti szöveg.

K. A beszélgetésről felvett pontos jegyzőkönyv szó szerinti fordítása?

V. Az.

K. Önök tehát mindössze két órát kaptak, hogy...

V. Az oroszok két órát adtak az uralkodónak, hogy menesse a kabinetet, és alakítson egy másikat.

K. Ugyanarról a Visinszkij úrról van szó, aki az ENSZ-ben, itt New Yorkban képviselte kormányát?

V. Ugyanarról.

K. Szeretném megkérdezni, hogy ezen az utolsó megbeszélésen, amikor Visinszkij ultimátumot közölt a királlyal, javasolta avagy követelte-e, hogy a kormány új vezetője Groza legyen.

V. Amikor a király közölte, hogy konzultálnia kell a politikai pártok vezetőivel, Visinszkij ököllel rávágott az asztalra, ahonnan minden lerepült, s kijelentette: „*Felség! – én most várok választ Öntől, most azonnal.*” Tett még néhány megjegyzést, majd eltávozott. Úgy bevágta maga mögött az ajtót, hogy lepergett a vakolat. [...]

M. Mondott Ön valamit Visinszkijnek?

v. Semmit, mert rögtön ezután elment. Hadd érzékeltessem Önökkel, milyen volt ez idő tájt a légkör Bukarestben. Aznap szovjet csapatmozdulatok történtek, szovjet tankok és katonák vették körül a királyi palotát és valamennyi középületet. Ilyen körülmények között és külföldi segítség híján, a szövetségesek, Szovjet-Oroszország szövetségeseinek segítségével nélkül a király kénytelen volt engedni. Felkérte a Rădescu-kabinetet, hogy mondjon le, és megbízta Ștyrbei urat, hogy alakítson kormányt, egy demokratikus kormányt, ugyanazon az alapon és ugyanazokból a pártokból, mint az előző. A szokásoknak megfelelően úgy rendelkezett, hogy a kabinetfőnök adjon ki hivatalos közleményt, hogy őfelsége Ștyrbei herceget bízta meg, alakítson kormányt az összes demokratikus párt részvételével. Az oroszok azonban megakadályozták, hogy a közlemény megjelenjék a sajtóban és hogy beolvassák a rádióban. Ragaszkodtak ahhoz, hogy módosítsák a szöveget, és az összes demokratikus párt kitétel helyébe azt írják: egyes demokratikus pártok. Ștyrbei úr nekilátott a kormányalakításnak, s azal kezdte, hogy felkérte a Kommunista Pártot, vegyen részt az új kabinetben. A kommunisták azonban kereken nemet mondtak. Ștyrbei, a helyzetet mérlegelve, visszaadta a kormányalakítási megbízatást. Erre újabb találkozó jött létre a király és Visinszkij között. Ezen én nem voltam jelen – betegségem akadályozott meg benne. Viszont a kabinetfőnök haladéktalanul tájékoztatott, sőt később maga az uralkodó is. Visinszkij ez alkalommal a következőket mondta: „*Elégedetten nyugtázom, hogy sikerült elérnie a Rădescu-kormány lemondását, s most azért vagyok itt, hogy javasoljam Önnek, Felség, hogy kérjem Önt, Felség, az új kormány élére Grozát állítsa. Ő élvezi a szovjet kormány bizalmát annyira, hogy a kormány elnöke legyen.*” Majd így folytatta: „*Kérem Önt, Felség, hogy az amerikai és az angol diplomáciai képviselőknek ne mondjon semmit. Ezeknek az országoknak a képviselői engem megkérdeztek arra nézve, hogy kit javasoltam az uralkodónál, s én így válaszoltam nekik: »Ez nem az én feladatom, hanem a király dolga.«*” A helyzet ezt követően olyan kétségbeejtővé vált Romániában, hogy a király semmi lehetőséget nem látott az ellenkezésre. Az ország orosz megszállás alatt állt, s Románia teljes fegyveres ereje, minden erőforrása, a gazdaságiak csakúgy, mint a technikaiak, a szövetségesek rendelkezése alá tartoztak, és a közös küzdelem céljait szolgálták. Megalakult tehát az orosz kormány, a kommunista kormány, Groza úr elnökletével. Ha megengedik, még valamit hozzátennék a fentiekhez. Népünk és a király abban reménykedett ez idő tájt, hogy az amerikai és a brit kormány részéről hathatós közbelépés következik, nehogy megsértsék a minap elfogadott jaltai egyezményt. Én mint külügyminiszter egész idő alatt folyamatosan tájékoztattam az Egyesült Államok és Anglia hivatalos képviselőit. Itt szeretném kifejezni hálámat ezeknek az uraknak, akik megértették a helyzetet. Sajnos a kormányok, a brit és az amerikai, nem tették magukévá politikájukban azokat a javaslatokat, amelyeket ők terjesztettek elő.

MACHROWETZ Lenne szíves megnevezni, ki volt akkor Amerika romániai követe?

v. Berry úr, aki most Irakban nagykövet.

M. És Nagy-Britanniát ki képviselte?

v. Le Roucheden. Úgy tájékoztattak – és ez volt bizonyosan életem legszomorúbb napja –, hogy a jaltai egyezménynek a szabadon választott román kormányra vonatkozó előírása nem érvényes az orosz katonai övezetben. Márpedig Románia az orosz katonai övezetben feküdt. Hozzá kell tennem, hogy a jaltai egyezményben érintett valamennyi nép az orosz zónán belül helyezkedett el, és így a jaltai egyezményt nem lehetett érvényesíteni.

MACH. Aktív résztvevője volt-e Románia a jaltai egyezménynek?

V. Nem, ezt az egyezményt a nagyhatalmak kötötték egymással.

MACH. A nagyhatalmak egyezménye volt tehát, amely az Ön hazájának sorsáról is rendelkezett anélkül, hogy Önöknek lehetőségük lett volna abban részt venni?

V. Igen.

FLIGHAN Még egyszer szeretném tisztázni, ki képviselte azt a felfogást, mely szerint Románia és a romániai választások kívül esnek a jaltai egyezmény hatályán.

V. Az amerikai kormány képviselője. Pontosabban, ilyen utasítást kapott, s hadd mondjam meg, nem is titkolta, hogy érzelmileg nem osztja ezt az álláspontot. Nagyon jól látta, mi a helyzet Romániában, szívesen segített volna, s mint már mondtam, nagyon nagy hálát érzek iránta, de a kormány más utasítással látta el, így nem járhatott el saját belátása szerint.

F. Találkozott-e ugyanezzel az értelmezéssel a francia vagy a brit kormány részéről?

V. Franciaország nem volt érintve az ügyben, csak az angolok és az amerikaiak. Közös audienciáról volt szó, mindkét ország diplomáciai képviselőjét magamhoz kéretem a külügyminisztériumba. Az angol képviselő azt mondta, hogy ő erre nézve semminemű eligazítást nem kapott kormányától; amit hallott, az véleménye szerint az amerikai kormány álláspontját tükrözi, de nem lehet más a brit kormányé sem.

MACH. Ön beszélt az audienciákról Visinszkijjel. Vajon az Ön kormánya tájékoztatta-e az amerikai és a brit kormány képviselőit arról, ami ezeken a megbeszéléseken történt, és közölte-e velük, mik voltak Visinszkij követelései?

V. Magam tájékoztattam őket, mindennap.

M. Amikor Ön megvált tisztségétől, vagy amikor Önt elmozdították hivatalából, és megalakult az új kormány, ott maradt-e Ön Romániában?

V. Igen.

M. Meddig?

V. 1946 októberéig.

M. És akkor hova távozott?

V. Illegálisan hagytam el Romániát, és Németország amerikai zónájába távoztam.

M. Veszélyben volt-e az Ön élete, azért kellett elmennie?

V. Igen. A kommunisták által kezdeményezett új kormányban nem vállaltam el a külügyminiszteri tisztséget, és így első számú közellenségük lettem. A kommunista rendőrség éjjel-nappal őrizte a házamat, és ha kitettem a lábamat, követtek. Ezenkívül kétszer vagy háromszor beidéztek a belügyminiszterhez. [...]

MACH. Az Ön véleménye szerint mennyien lehettek a kommunisták Romániában, amikor Visinszkij előállt ultimátumával?

V. Csupán maroknyian. Akkoriban Ana Pauker volt az első számú kommunista, ő volt a Kommunista Párt névleges vezetője, s 1944 augusztusában a nyilvánosság előtt kijelentette, hogy mintegy ezer kommunista van Romániában.

MACH. Ezer?

V. Úgy van, ezer kommunista, egy sok millió lakosú országban.

MACH. Amikor Visinszkij felbukkant Romániában, hány ember volt fegyházban vagy börtönben?

V. Kezdetben nem sok. Voltak néhányan, de jelentős személyiség egy sem volt köztük. Volt azonban egy olyan követelés, hogy csukjuk le azokat, akik a német megszállás és a háború idején együttműködtek a náccikkal, és beterjesztettek egy listát a kormány elé a volt miniszterek és vezető kormánytisztviselők neveivel. [...]

MACH. Kérem, feleljen igennel vagy nemmel: tud-e Ön arról, hogy Visinszkij börtön-

töltelékek szabadon bocsátását kérte volna, és aztán hatalmi pozíciókba segítette őket? V. Néhányat igen. Például volt egy ember, aki életfogytiglani börtönbüntetését töltötte, mert megölte az apját. Szabadon engedték, és Iaşiban a rendőrség vezetője lett. K. Tehát egy apagyilkos fiúból rendőrfőnököt csináltak?

V. Igen, rendőrfőnököt. Volt más hasonló eset is.

BONIN A kérdést azért tettük föl, mert tudunk hasonló esetről Lettországból.

V. Ilyesmi mind sűrűbben fordult elő Romániában azután, hogy Groza lett a kormányfeje. [...]

MADDEN Ön mint a román kormány tagja, miből vonta le először azt a következtetést, hogy a kommunisták fokozatosan előretörnek, és át akarják venni a kormányzást? Mikor került Ön elé az első bizonyító erejű tény?

V. Nagyon hamar, szinte rögtön a fegyverszünetet követően, amikor felébredt bennem a gyanú.

MAD. Mióta volt akkor Ön hivatalban?

V. Novemberben foglaltam el hivatalomat.

MAD. Melyik év novemberében?

V. 1944 novemberében.

MAD. Menjünk vissza két vagy három évvel. Vajon Önnek vagy más hivatalos személyeknek Romániában volt-e tudomása arról, mit csináltak a szovjetek Lengyelországban 1939-ben, 1940-ben és 1941-ben?

V. Igen, volt.

MAD. Litvániában, Lettországból és másutt?

V. Tudtunk azokról is.

MAD. Mindenki tudott ezekről a dolgokról Romániában?

V. Igen.

MAD. Élt-e a romániai vezetőkben olyan félelem vagy olyan gyanú, hogy Romániában is megismétlődik mindaz, amit a szovjetek 1940-ben, 1941-ben, ezekben az években Lengyelországban, Lettországból és Litvániában műveltek?

V. Általában élt bennük ez a félelem, de némileg ellensúlyozta a remény, hogy az együttműködés az amerikaiakkal és az angolokkal ésszerűbb magatartásra készíteti majd az oroszokat.

MAD. Arról mi volt a véleményük, hogy a szovjetek miért késlekednek, miért halogatják a dolgokat, Romániában miért csak 1944-ben folyamodtak ahhoz, amit Lengyelországban, Litvániában, Lettországból és Észtországban már három vagy négy évvel korábban megcsináltak? Az Ön véleménye szerint miért volt ez a kivárás Románia esetében?

V. Mert együttműködtek a németekkel.

MAD. Hogyhogy?

V. Megállapodásuk volt a németekkel. A Molotov–Ribbentrop-egyezménnyel kezdődött. Megkapták Lengyelország egy részét, a balti országokat, Románia, Besszarábia, Bukovina egy részét, Észak-Bukovinát. Az oroszok ennél tovább nem mentek, mert tartottak a németek ellenkezésétől.

MAD. Mondja, kérem, az Ön családja is itt él, a mi országunkban?

V. A feleségem igen, de anyám és nővérem Romániában él.

MAD. Meggyilkoltak-e, lemészároltak-e vezetőket, értelmiségieket, bírákat, ügyvédeket, orvosokat, magas rangú katonatiszteket, mint a többi említett országban?

V. Nem, Romániában nem voltak számottevő gyilkosságok, mármint a bebörtönzöttek körében.

MAD. Mégis, hány embert zártak börtönbe?

V. Úgy gondolom, az idő tájt Romániában körülbelül tízezer embert csuktak be.

MAD. Úgy érti, vezető embereket?

V. Igen, minden vezető embert. Még a kevésbé jelentős vezetőket is, például a Parasztpárt városi és falusi vezetőit.

MAD. Ezt úgy kell értenem, hogy ezer vagy tízezer vezető van ma börtönben?

V. Tízezret mondtam.

MAD. Tehát tízezer. Ennyien vannak börtönben, ennyien élnek bezárva?

V. Én csupán remélhetem, hogy valamennyien élnek még. De ezt pontosan nem lehet tudni.

MAD. Romániai börtönökben?

V. Jobbára. De egyeseket Oroszországba szállítottak.

MAD. Nincs több kérdésem.

K. Ön következik, Machrowetz úr.

MACHROWETZ Mindössze néhány kérdésem van, Vișoianu úr. Helyesen értettem-e Önt, hogy véleménye szerint, ha az amerikai és a brit képviselők a szóban forgó esetben nem azt sugallták volna, hogy tessék engedni, akkor Önök nem hódoltak volna be az orosz követeléseknek?

V. Volna szíves megismételni a kérdést?!

MACH. Ön ugyebár azt mondta, hogy a moszkvai tárgyalás során Harriman, az Egyesült Államok nagykövete és az angol diplomáciai képviselője feje azt az óhaját fejezte ki, hogy engedjenek az orosz követeléseknek?

V. Mindezeket a kérdéseket, miként ezt Ön is tudja, uram, a szövetségesek bizonyosan megvitatták egymással, mielőtt elibénk tárták volna őket. Előzetesen megegyeztek.

MACH. Pontosan.

V. Aztán valószínűleg megfontolták a Molotov-féle irányvonalat, és azt, hogy ne...

MACH. Úgy érti Ön, hogy Harriman kérése az volt, ne makacskodjanak.

V. Igen, mivelhogy közölte, ez a helyes értelmezés.

MACH. Oda akarok kilyukadni, hogy ha az amerikai nagykövet, Harriman úr és a brit nagykövet nem kéri Önöket arra, hogy ne ellenkezzenek, akkor Önök valószínűleg ellenálltak volna az orosz követeléseknek.

V. Természetesen.

MACH. Ha jól emlékszem, Ön azt mondta, hogy Románia megkaparintásához a jaltai egyezmény szolgáltatta az alapot, vagyis az az egyezmény, amelyet Jaltában kötött Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és Szovjet-Oroszország.

V. Részben. Pontosabban, a szovjet kormány szerződésszegéseivel és értelmezéseivel szemben tanúsított gyöngeség a szövetségesek részéről.

MACH. Pontosan ez az, amit lényegesnek tartok. Ha az amerikai és brit képviselők nem tanúsítottak volna gyöngeséget akkor, amikor Szovjet-Oroszországgal volt dolgunk, akkor az oroszok által később megszállt országok közül jó néhányat, beleértve Romániát, Lengyelországot és másokat, valószínűleg nem tudtak volna megkaparintani.

V. Ez valószínű.

MACH. Ha a kongresszus elfogadná azt a javaslatot, amelyet néhány képviselőtársammal én terjesztettem elő, és amely kimondaná a jaltai egyezmény hatálytalanítását, mert valamennyi bajnak ez lett a kútforrása, nos, egy ilyen határozat milyen lélektani hatást gyakorolna a megszállt országok lakosságára?

V. Ha az amerikai kormány felmondaná ezt az egyezményt, az nézetem szerint jótékonyan hatna a közvéleményre Romániában, és erkölcsileg bátorítaná a népet, ha kimondanák, hogy az amerikai nép nem tekinti tovább érvényesnek ezt az egyezményt, mivel azt Szovjet-Oroszország megszegte, és mivel ártalmára volt más országok szabadságának.

MACH. Föltehető az is, hogy ez így hatna mindazokra az országokra, amelyek népe a jaltai egyezmény folytán ugyanolyan sorsra jutott, mint az Ön hazája?

V. Egész bizonyosan.

MACH. Véleménye szerint tehát ez a döntés egyike lehetne ama pozitív lépéseknek, amelyeket a Kongresszus megtehetne, ha a határozati javaslatot magáévé tenné?

V. Igen. S ha szabad egy további lépést javasolnom, akkor az a diplomáciai elismerés visszavonása...

MACH. Éppen erre akarok rátérni. Tehát a második lépés a következő lehetne, amiről szeretném hallani az Ön véleményét: tekintettel arra a tényre, hogy felelősség terhel bennünket a bábkormányokért ezekben az országokban, tekintettel továbbá arra, hogy ezeknek a bábkormányoknak a megalakítása megsértette a jaltai egyezményt, a diplomáciai elismerés megvonása ezektől a bábkormányoktól, Romániában, Lengyelországban stb., Ön szerint olyan lépés lenne-e, amely segítené útját állni a kommunizmus terjedésének?

V. Igen. Ha megengedi, tennék egy megkülönböztetést. Két intézkedésről van szó. Az első a diplomáciai kapcsolatok megszakítása, a második a szóban forgó rendszerek el nem ismerése. Az én javaslatom az, hogy ne csak a kapcsolatokat szakítsák meg, hanem vonják meg e rendszerek elismerését is, azaz nyilvánítsák ki, hogy ezek a kormányok nem képviselik népeik szabad akaratát.

MACH. Azon az alapon, hogy ezek a kormányok nem törvényesen szerveződtek?

V. Igen. Vagyis egyrészt nem választások révén, másrészt a békeszerződés-beli valamennyi kötelezettség megszegésével.

MACH. Még egy utolsó kérdés. Több ízben történt említés a franciaországi és olaszországi helyzetről. Vajon ha pozitív módon járunk el, ha erőt és nem gyengeséget tanúsítunk, ezzel nem segítettük volna-e elő Franciaországban és Olaszországban is a demokratikus pártok győzelmét?

V. De igen.

MACH. Nekem nincs több kérdésem, elnök úr.

KERSTEN Feighan úr következik.

FEIGHAN 1946. november 19-én, amikor a választások voltak, Ön Romániában tartózkodott?

V. Nem.

F. Mi az Ön véleménye, tudatában volt-e Románia népe annak a ténynek, hogy az 1946. évi választások nem voltak szabadok?

V. Tudatában volt.

F. Nos, ezt szem előtt tartva, nem gondolja-e, hogy ha a nyugati hatalmak – Franciaország, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia – vádat emelnek az oroszok ellen, amiért megsegték valamennyi egyezményüket, kiváltképp azokat, amelyek szabad és megbéklyózástól mentes választásokat ígértek a második világháború után a rab nemzeteknek, akkor ez lelkileg megerősítette volna és erkölcsileg bátorította volna a vasfüggöny mögött élő népeket?

V. Igen, ez jelentős lépés lett volna. [...]

F. Mondja, kérem, amikor Visinszkij a Rădescu-kormány megdöntésén dolgozott, és Mihály királyt szorongatta, a szövetségesek politikai missziói Romániában voltak-e, s ha igen, tettek-e valamit?

V. Ott voltak, és nem tettek semmit. [...]

HILLINGS Ön tapasztalt politikus, részt vett olyan kormányban, amelynek kommunista tagjai is voltak. E tapasztalatok alapján hogyan vélekedik Ön a kommunista részvételű koalíciós kormányok elfogadhatóságáról? Működőképesek-e, vagy teljes egészében el kell-e vetni őket?

V. Teljes bizonyossággal kijelenthetem, hogy nem működőképesek, és nem is lehetnek azok. A kommunisták sose hajlandók együttműködni. Az együttműködés részük-ről csupán eszköz, hogy maguk kerekedjenek fölül.

H. Vagyis ha hazánk és külföldi barátaink Genfben az Indokínáról folyó tárgyalásokon koalíciós kormányért szállnak síkra, melyben antikommunistákon kívül kommunisták is helyet kapnak, akkor az Ön véleménye szerint és az Ön tapasztalatai alapján csupán idő kérdése, hogy a kommunisták teljes egészében magukhoz ragadják a kormányt?

V. Igen, bizonyos, hogy Indokína elvész.

BONIN Midőn Ön kormányképviselő volt, megszakította-e valamely nemzet a diplomáciai viszonyt az Ön kormányával, avagy megvonta-e az elismerést tőle?

V. Emlékezetem szerint nem.

B. Emlékezik-e olyan esetre, hogy valamely kormány az Ön kormányával megszakította a diplomáciai viszonyt, vagy megvonta tőle az elismerést?

V. Nem.

B. Nos, azért kérdeztem, mert arra volnék kíváncsi, hogy a diplomáciai viszony megszakításának és az elismerés megvonásának mi a hatása. Súlyos-e ez a csapás arra a nemzetre nézve, amellyel szemben más nemzetek így járnak el?

V. Ez nagyon lényeges kérdés, s véleményem szerint az amerikai politikában alkalmazni kellene ezt a módszert. Mármost hogy megvonni a rendszertől az elismerést, és nem csupán a kapcsolatokat megszakítani. A kapcsolat megszakítása esetén ugyanis a kormány a helyén marad, a kapcsolat megszakítása mindössze korlátozott lépés, s ha a kapcsolatmegszakítás oka megszűnik, a korlátozott intézkedés visszavonható. Ám mi van akkor, ha kijelentik, hogy „ez a kormány meghamisította a választásokat, és nem fejezi ki az ország szabad akaratát”? Ez csupán a kezdeti lépés, amelyet továbbiaknak kell követnie, amelyeket én feltétlenül helyeselnék. Ha megvonják az elismerést, de nincs folytatás, utána nem történik semmi, az országban feltámadó kezdeti reménykedés átcsap elkeseredésbe, többé-kevésbé nyomott lelkiállapot lesz úrrá az embereken. Tehát az első lépést követnie kell a másodiknak. Ki kell jelenteni, hogy „Romániában nincs képviseleti kormány, tehát felkérjük Romániát, hogy ilyen kormánya legyen”. Az Egyesült Nemzetek bevonásával, az Egyesült Nemzetek felügyelete alatt szabad választásokat kell tartani. Ha tehát az első lépést követi a második, és esetleg követik a továbbiak, az erkölcsi bátorítást jelentene nemcsak a mi országunknak, de az Egyesült Államoknak is, ha szabad ezt kijelentennem.

K. Köszönöm, Vişoianu úr, fontos tanúvallomását, nagy segítséget adott bizottságunk munkájához.

V. Köszönöm a magam és román hazám nevében.

Csalog Zsolt

ÖTVENHAT VÉGE

Részlet egy portréból

Földes Péter újságíró; a második világháború alatt francia katona, majd Párizsban az ellenállás harcosa; 1956-ban Budapesten Nagy Imre tágabb köréhez tartozik, a forradalom alatt a Szabad Kossuth Rádió munkatársa; 1960-ban letartóztatják, és a forradalom alatti tevékenységéért, valamint a forradalom eltiprása utáni „szervezkedésért” tizenhárom évre ítélik. 1969-ben szabadult, azóta is Budapesten él. Portréját az 1986-ban készült magnófelvételek alapján rajzoltam meg.

3-án is benn voltam a Parlamentben, estig dolgoztam. Ha jól emlékszem, 8-kor szoktunk váltani, én kábé 10-ig maradtam – akkor elköszöntem a barátaimtól, és hazamentem aludni. Máskor olyan is volt, hogy bent aludtam – de most hazamentem. A hazajutásom technikai problémát nem jelentett, a Tanács körút a Parlamenttől egy könnyű gyalogszéttel is elérhető, és a város teljesen nyugodt volt, de ha kértem, kaptam kocsit is, hazavittek. Zsibbadt voltam és rettenetesen fáradt, nem tudom felidézni, hogy az úton bármire is gondoltam volna – egyszerűen kikapcsoltam a fejemet. Burján Béla maradt bent, az éjszakai teendőket már neki kellett lebonyolítani...

Elképzelhető, hogy amikor én hazamentem, Nagy Imre szózata már magnószalagon volt. De valószínűbb, hogy csak később vették fel. És NEM NÁLUNK volt a szalag. Mert én semmit nem tudtam róla.

Aztán...

A telefon csörgése ébresztett, de egyidejűleg az ágyúdörgés is: orosz támadás...

Csak ültem, teljes kábultságban, hallgattam a rádión Nagy Imre mondatait...

Egy semmihez sem hasonlítható, RETTENETES érzés volt ez, amelyen egyetlen racionális gondolat sem tudott áthatolni.

Tehát egyáltalán nem „tudtam”, hogy most mi lesz. Csak odáig jutottam, hogy most már mindössze egyetlen teendőm – és teendőnk – maradt: emberként és férfiként viselkedni. Mert a dolgok végképp túlnőttek azon a határon, hogy bármilyen módon is befolyásolni tudjuk őket.

Egy idő után megint a telefon. Egy ismeretlen férfihang. Hogy menjek be a jugoszláv követségre. Nagy Imre már bent van, Fazekas is, engem is várnak.

De én elég abszurdnak találtam ezt a gondolatot. Feleségem van, hatéves gyermek – hogy hagyjam itt őket? És MIÉRT?! Attól is idegenkedtem, hogy bármilyen zárt területre menjek – a franciaországi rabságaim maradandó reflexeket hagytak bennem. Meg aztán: hogy pont a jugoszlávokhoz? Párizsból voltak emlékeim az ottani jugoszláv követségről, és nem egyértelműen jó emlékek – mindent összevéve: én nem megyek sehová, maradok itthon.

Máig nem tudom, ki volt a telefonáló.

Meg azt sem tudom, hogy a jugoszláv követség ötlete kitől származott. Csak egy halvány sejtésem volt: hogy esetleg Szántó Zoltántól. Aki a forradalom napjaiban elég

sűrűn ott settenkedett Nagy Imre körül, és – sajnos – valószínűleg sok mindent súgott az Öregnek. És még sajnosabb, hogy a Szántó tanácsait Nagy Imre nemigen kontrollálta a környezete szűrőjén – hát erre nyilván ideje sem volt. Persze sok mindent nem látunk világosan ezeknek a zsúfolt napoknak a történetéből, hiszen annyi koronatanú elnémult, Nagy Imre, Losonczy, Gimes, Szilágyi, Donáth, egy sor dolgot már csak találgathatunk...

November 5-én Erdős Péter jelentkezett telefonon. Kicsit csodálkoztam, amikor felismertem a hangját, mert még 4-én felhívott valaki, elsorolta, hogy kik kaptak menedékjogot a jugoszláv követségen, és a névsorban Erdős is szerepelt.

– Te kint vagy a városban?? – mondom neki.

– Igen – azt mondja –, bizonyos okokból kijöttem. Itt vagyok a Madách téren, az újságosbódé mellett. Gyere le!

A környéken még javában folytak a harcok, de azért persze lementem.

– Péter – mondom –, hogyhogy te itt?

– Kérlek szépen – azt mondja –, Vásárhelyi meg én már nem tudunk átmenni a követségre, Budán rekedtünk, úgyhogy bementünk az egyik jugoszláv diplomata lakására, ott vagyunk. Még egy repülőtiszt van velünk – Nádornak vagy Nádorinak hívták, azt hiszem, a magyar légiérő parancsnoka volt az illető a forradalom alatt.

– De hát akkor most hogy lehetsz itt?

– Te – azt mondja –, néhány dolgot el kell intézнем, azért jöttem ki.

Ez nekem teljesen érthetetlen volt. Hát ha valaki menedékjogot kapott, akkor hogy az ördögbe sétálhat ki-be? De hát amikor minden olyan abszurd, akkor miért pont ezen akadnak fenn?

– Figyelj – azt mondja –, még nem állt össze a kép, de holnapig érintkezésbe lépünk Nagy Imréekkel, aztán újra kijövök, és akkor beszélünk kell! Na szervusz!

Másnap újra telefonált. Újra lementem, ugyanott találkoztunk. És Erdős mesél. Elmond egy sor apróságot, ami simán hitelesíti, hogy valóban benn van a jugóknál, Vásárhelyivel együtt.

– Mondd – kérdezem –, 4-én hajnalban te telefonáltál? Nem ismertem fel a hangodat!

– Nem, nem én telefonáltam.

De azért kitűnt, hogy neki legalábbis tudnia kellett a telefonokról.

A következő napon – ez már valószínűleg 7-e – megint jelentkezik Erdős. Megint lemegyek.

– Kérlek szépen – azt mondja –, az az újság, hogy kijövök a jugóktól.

– Miért jössz ki? Ez most mire való?

– Jobb, ha kijövök – azt mondja –, mert Kádárék már tiltakoztak a jugoszláv követnél, hogy menedékjogot adtak nekem, én meg közben kijárok, és keverem a kását.

– És nem gondolod, hogy ebből így bajod lesz?

– Nézd, talán nem lesz bajom. Kijövök! Különben is a Jutka kint van – mármint az Erdős akkori szerelme; ismertem, nagyon rokonszenves lány volt.

– Péter – mondom –, természetesen mindenki azt teszi, amit jónak lát. De nem gondolod, hogy ez így egy kicsit konfúz? Hogy bemész, aztán mégis kijössz...

– Nézd, ennek most így kell lenni, és kész. Majd kereslek, szervusz!

Erősen lóttek, alig tudtam hazajutni...

Erdős tényleg kint maradt. És másnap megint keresett. Egy kicsit már untam a dolgot, de azért megint lementem.

– Holnap találkozunk a jugó követség tanácsosával – azt mondja –, aki közvetlenül a barátainktól hoz üzenetet!

Úgy gondoltam, hogy erre azért nem lehet nemet mondani. Hátha a kint maradásból, a viszonylagos mozgásszabadságomból adódóan valóban valami speciális szerep lehetősége és kötelezettsége hárul most rám? Vágjunk bele!

Másnap az előre megbeszélte találkahelyen valóban másodmagával jelenik meg Erdős. Bemutatja a feltűnően jó külsejű szerbet: Gyikics úr, követségi tanácsos. És Gyikics szó szerint elmondja nekem Fazekas és Vásárhelyi üzenetét – stílusosan teljesen hiteles az egész. Csak jóval később tudtam meg, hogy azért EGÉSZEN mégsem stimolt a dolog: Vásárhelyi akkor még NEM volt a követségen. Akkor viszont kimondottan jó benyomást tett rám Gyikics, jól nevelt volt és kulturált. Magyarul beszéltünk, amikor pedig elakadt a magyarral, átváltott franciára – Franciaországban végzett, hibátlanul beszélt a nyelvet.

– Ha megengedi, majd felkeresem még – azt mondja.

– Uram – mondom –, ha csakugyan tehetek az ügyben bármi szolgálatot, nyugodtan keressen, állok rendelkezésére!

Másnap újra találkoztunk – most már csak kettesben Gyikiccsel. Akkor meg is mondtam neki:

– Kedves uram, nekem nincs szükségem közvetítésre. Nem látom értelmét, hogy a kettőnk érintkezésénél bárki is asszisztáljon!

Ettől kezdve már mindig csak kettesben találkoztam a szerbvel. De elég sűrűn. Különböző üzeneteket hozott a követségi csapattól, és ezek mindig hitelesnek látszóttak. Egyszer még valami pénzküldeményt is hozott Nagy Imrétől, pár ezer forintot egy öreg rokon néni számára, emlékszem, Heltai Gyuri jött érte a lakásomra, ő továbbította aztán, mert közel is lakott Nagyékhöz – szóval úgy látszott, hogy minden rendben van Gyikics körül.

Az egyik üzenet arról szólt, hogy szedjem elő a személyi kapcsolataimat – például Szirmait, aki valamikor a közvetlen főnököm volt, most meg Kádár egyik kulcsembere lett, épp a tömegkommunikáció gazdája –, és próbáljam kipuhatolni, hogy milyen szerepet vagy sorsot szánnak a Magyar Szocialista Munkáspárt alapítóinak, Donáthnak, Kopácsinak és másoknak. Följegyeztem slágvortokban – de még mielőtt léphettem volna, már másnap: újra jelentkezett Gyikics. Hogy azt is próbáljam megtudni Szirmaitól vagy Kállaitól, hogy volt-e lehetőség valamiféle érintkezésvételre; ha például Újhelyi Szilárd, Losonczy és Vásárhelyi kijönne – úgy emlékszem, ez a három név szerepelt az üzenetben –, és tárgyalnának egy kompromisszumos megoldásról mondjuk Kállaival, akkor utána visszamehetnének-e, a tárgyalás kudarca esetén is. Nagyjából ugyanakkor Erdős is telefonált – és a szavai alapján az volt a benyomásom, hogy ő is be van avatva ezekbe a mozgásokba.

Hangsúlyozom: NEM áll rendelkezésemre semmilyen bizonyíték arra vonatkozóan, hogy ezek a kezdeményezések valóban Nagy Imréektől indultak volna el. Vannak más lehetőségek is. Hogy például a jugoszlávok kezdeményeztek, esetleg éppen hogy Nagy Imre tudta nélkül. Azt hiszem, ezt fontos itt leszögezni.

De akkor én ebbe az ügybe szívvel-lélekkel fejest ugrottam. Mert addigra 4-e óta eltelt már jó pár nap, és világos volt, hogy a nagy fejezet visszafordíthatatlanul lezárult, így nincs mit veszíteni. Ha tehát legalább Nagy Imrét, vagy a Nagy Imre-i koncepció morzsáit, vagy az embereit, a forradalmi első gárda egy részét át lehetne menteni a kialakuló új konstrukcióba, a semmihez képest az is valami lenne. Biztos, hogy

volt ebben egy jó adag naivitás, a szovjet logika elégtelen ismerete – de az adott képtelen helyzetben nekem mindez realitásnak tűnt. Vagy legalábbis egy olyan szalmazsálnak, amelybe talán érdemes megkapaszkodni – ha nem kifejezetten kötelesség!

Begyalogoltam a Parlamentbe – és be is jutottam Szirmaihoz. Elég furcsa volt őt látni a barátaim helyén... Elmondtam Szirmainak, mi járatban vagyok. Felhúzza a szemöldökét, és azt mondta:

- Próbáld meg Kállaival.
- De miért inkább vele?
- Kállai állt hozzájuk közelebb. Próbáld meg.

Megpróbáltam akkor bejutni Kállaihoz. A titkárnője elég hűvösen fogadott: most nem ér rá a Kállai elvtárs. Talán a harmadszori próbálkozásom hozott annyi eredményt, hogy Kállai egyáltalán szóba állt velem. De csak két mondat erejéig – akkor félbeszakított, és azt mondta:

– Írja le, adjon be egy írásos feljegyzést. Vagy mondja el részletesen a titkárnőmnek! Holnap telefonálhat a válaszáért.

Úgy beszélt velem, mint egy vadidegen jöttmenttel, pedig 47-ben, ha rövid ideig is, de a közvetlen főnököm volt, és azóta is többször találkoztunk – de most fontosnak tarthatta, hogy érzékeltesse a kettőnk helyzete közötti mélységes szakadékot.

– Szeretném inkább személyesen megkapni a választ. Most is bejöttem személyesen...

- Akkor jöjjön be holnap személyesen, megkapja a választ!

Sürgetett az idő, a titkárnőt választottam: elmondtam neki mindent, ami lényegesnek tűnt.

Másnap visszamentem. A titkárnőnél nem volt válasz. Kállai pedig nem jött ki a szobájából.

Harmadnap újra bementem – és a titkárnő kurtán közölte, hogy a válasz nemleges.

Én még megszólalni sem tudtam, amikor nyílt az ajtó, és Kállai lépett ki az előszobába – nyilván véletlenül, mert látnivalóan nem áhítozott a látásomra. Elég fel voltam indulva, azt mondtam neki:

– Hát nem hinném, hogy ez a merev elzárkózás előbbre vinné a dolgokat! Tárgyalni azért talán lehetne, nem? Maga jól ismeri ezeket az embereket, hát azért már mégis...

Kállai egy szót sem válaszolt, némán sarkon fordult, és visszament a szobájába.

Másnap Gyikiccsel megüzentem a nemleges választ – és ezzel lényegében lezárult ez a menet.

Még megpróbáltam ugyan más csatornákat is találni, mert az volt a szubjektív érzésem, hogy egy ilyesfajta kapcsolatfelvétel talán még mindig nem teljesen időszerrűtlen, Nagy Imre még mindig tényező lehetne itt, és ha ezt sikerülne elérni, az mindenkinek sokkal jobb helyzetet teremthetne! Nem is elsősorban a megtorlás véráldozatára gondoltam, amely akkor már kivehetően előrevetítette az árnyékát, hanem hát az ország politikai perspektíváira! Gyikiccsel is kapcsolatban maradtam, de most már ritkábban találkoztunk, mert egyre ritkábban történtek érdemleges dolgok. A szerb kézzel-lábbal jelezte, hogy bár a helyzet meglehetősen kilátástalan, de ők azért tartják magukat, és jól bánnak odabent a barátaimmal – de hát ezt az egyre izzadtabb magyarázkodást már nem volt érdemes naponta újra meg újra végighallgatnom.

Több napi szünet után november 21-én találkoztam megint Gyikiccsel. És akkor ő valami olyasmit mondott, hogy:

- Azt hiszem, a barátai el fognak utazni.
- El fognak utazni?? – mondom. – Hová??
- Ezt még nem lehet pontosan tudni...

22-én nem találkoztunk – aznap megtörtént Nagy Imréné „elutazása”.

Nem lehettek kétségeim: Gyikics minden bizonnyal már előző nap pontosan tudta, hogy mi következik. Talán előbb tudta, mint Soldatić, a követ! Amikor pedig már tudta, akkor – tetszéssel, vagy, valószínűbben, nemtetszéssel, de katonaként, véleménynyilvánítás nélkül – végrehajtott mindent, amire utasították.

23-án jelentkezett a szerb, és megint találkoztunk.

Rettenő felindult voltam, majdnem goromba. Azt mondtam neki:

– Kérem, itt irtózatossá válás történt! Hát – mondom – ezek az emberek menedéket kértek maguktól, maguk megadták a menedéket; aztán letárgyaltak Kádárral egy megállapodást, hogy ők békeségben távozhatnak, hazamehetnek, és mindezek után A MAGUK ORRA ELŐTT EZ történik! És – mondom – maguk meg mindezt ELTŰRIK!

Gyikics erre előadta nekem a követségnél lezajlott drámát, nagyjából úgy, ahogy azt azóta egy sor emlékirat is megírta. Hogy a földszinten gyülekeztek, kimentek az autóbushoz a követség egyik emberével együtt, beszálltak, a busz ajtaját lezárták, elindultak – aztán a sarkon a követségi pasast kilökték a buszból, úgy mentek tovább. Keserűen mosolygott, azt mondta:

– Nézze, nem biztos, hogy ezzel az eljárásmóddal nálunk mindenki egyetért. Úgy tudom, Soldatić visszamegy Belgrádba...

– De hát – mondom – csak kértek előre valamilyen GARANCIÁT?! Hát ezt az aktust nyilván tárgyalások előzték meg, Soldatić nem rögtönözhetette ezt az „elutazást”! Csak kell hogy legyen a kezükben egy megegyezési okmány, nem?!

– Igen, igen – mondja zavartan, bizonytalanul –, hangszalagon is rögzítettük a megállapodást!

– No – mondom –, szerintem akkor nekünk most már csak egyetlen dolgunk lehet egymással: hogy maga nekem azt a szalagot elhozza, és én csinálom róla egy másolatot. A barátaim számára, meg személyes okokból a magam számára, meg az utókorak. Mert itt valami olyan dolog történt, ami politikailag is, emberileg is minősíthetetlen, és ezek után már abban sem tudok bízni, hogy ez a fontos dokumentum a maguk kezében jó helyen lenne! Kérem, hozza el nekem ezt a szalagot!

– Jó – azt mondja –, megpróbálom elhozni.

Másnap jött, megint találkoztunk.

– Kérem szépen – azt mondja –, a szalag megvan. Legyen nyugodt, megőrizzük. De sajnos nem áll módomban átadni önnek.

Akkor már egyértelműen úgy éreztem, hogy amiképpen Nagy Imrénéket átvették, ha kicsiben is, de ugyanúgy engem is az orromnál fogva vezettek. Ugráltam nekik hetekig, azért is, hogy könnyítsem a helyzetüket, magamat nem óva, úgyhogy a szerepemről most már rajtuk kívül nyilván Kádáréknak, az oroszoknak, mindenkinek tudomása van – és most: a mór megtette kötelességét, a mór mehet!

– Kedves tanácsos úr – mondom neki –, a személyes rokonszenvem az öné, valószínűleg a részletekig minden egyformán gondolkodunk a kérdésről; mindemellett ez az eljárásmód nagyon messzire visszavisz egy általam roppantul gyűlölt korszak világába. És ezért azt hiszem, hogy a mi további érintkezésünk már teljesen céltalan lenne.

Kezet fogtam vele, és elváltunk. És többet nem láttam Gyikics urat.

Van egy kiadatlan emlékirat: Fazekas Gyuri írta a szabadulása után. Régóta tudok a kézirat létezéséről, mert nem sokkal a halála előtt meglátogattam Gyurit, és akkor kedvesen, biztatóan, de nagyon jelentőségteljesen mondta nekem:

– Minden papíron van, MINDEN le van fektetve! –

de csak most, vagy fél évvel ezelőtt adta oda Gyuri felesége a paksamétát. Nos, tényleg: a koronatanúk egyike itt részletesen leírja az elrablásuk történetét. Alényeges adatok ismeretében nagyjából én is így képzeltem az egészet – mégis döbbenetes volt, ahogy Fazekas Gyuri tudósításában teljes mélységében feltárult előttem a dráma:

Soldatić nagykövet előző nap tájékoztatta Nagy Imrééket a megállapodásról. És az Öreg igent mondott a tervre. Este még rögtönöztek valami búcsúvacso-ra-félét, ahol Soldatić a jugoszláv külügyminiszter-helyettes jelenlétében, mindnyájuk előtt újfent ismertette az egyezményt – teljesen baráti, „elvtársi” hangot ütött meg, Nagy Imréhez is hiánytalan tisztelettel szólt, és mindnyájukat biztatta:

– Minden rendben lesz: holnap hazatérnek az elvtársak az otthonukba!

Nagy Imre is mondott néhány kedves szót, valamennyiük nevében megköszönte Soldatićék vendégszeretetét, és teljes volt a béke és az összhang – csak Fazekas Gyuri száján szaladt ki egy disszonáns mondat:

– Ertem: hazamegyünk; ez nagyon szép; de vajon így tudja ezt az a szovjet stüszivadász is, aki már hetek óta itt sétálgat az ablakok alatt?

Másnap reggel: előáll a busz. A követség nagy földszinti fogadótermében általános készülődés, csomagolás, az ilyenkor szokásos nyüzsgés. Amíg a többiek a cuccaikkal bíbelődnek, és a felizgatott gyerekeket nevelik, Fazekas Gyuri és Szilágyi Jóska kiugranak az utcára, hogy ellenőrizzék az autóbust. A jármű ajtaja nyitva, Gyuri felugrik, szemügyre veszi a sofőrt – jellegzetes orosz arc. Fazekas sokáig volt orosz fogságban, jól beszélt oroszul – vidáman a sofőr vállára csap, és oroszul kérdez tőle valamit. A pofa vigyorog, és oroszul válaszol:

– Igen, elvtárs, persze, minden rendben! – vagy valami ilyesmit.

Rendkívül éles eszű ember volt Fazekas Gyuri, természetesen azonnal mindent megértett. Jóskával együtt visszaszalad az épületbe – a többiek már a lépcsőn gyülekeznek, folyik a búcsúzkodás. Fazekas középre törtet, és beszámol a tapasztalatairól. Ne menjünk, valami nem stimmel: füttyje van a menyasszonynak! És Szilágyi is: Baj van, maradjunk! Nagy Imre megáll, gondolkodik. Előzőll Soldatić, azt mondja: ha bármi aggályuk van, ne menjenek, maradjanak! A csoport dermedten várakozik. És akkor az Öreg szól: Megállapodtunk, az egyezés alá van írva – MEGYÜNK!

Mint egy Shakespeare-drámában: a végzetes lépés előtt még van egy pillanat, amikor meg lehetne állni, vissza lehetne fordulni! De már késő. Mert ilyenkor, ha egyszer már elindultunk, LÉLEKTANILAG lehetetlen megállni: ebben a helyzetben már mondhat bárki bármit, a megkezdett lendülettel fenéig üritjük a mérgezett kelyhet.

És elindultak, és beszálltak a buszba...

Persze nem tudjuk, segített volna-e akkor már, ha visszafordulnak. Lehet, hogy akkor az oroszok még aznap porrá lövik a jugoszláv követséget...

Erdős még fel-felbukkant a későbbiekben is. Vagy egy héttel Nagy Imréék elhurcolása után például a következő ötlettel állított be:

– Figyelj, Péter – azt mondja –, össze kéne hívni egy kis megbeszélést. Végtére is: mi vagyunk itt Nagy Imréék második csapata! Ülünk le, és beszéljük meg a dolgokat!

- Nézd – mondom –, nem tudom, hogy ez most fontos-e...
- Fontos, szerintem fontos! Hát legalább tájékozódjunk, rakjuk össze a mozaikot! Jó, hát lehet, hogy igaza van, tényleg...
- És – mondom – kikre gondoltál?
- Néhány emberre mindössze, akik mégis közel álltak az Öreghez: te, én, Méray, Litván, Molnár Miklós, Fekete Sándor, Hegedűs B. András...
- És – mondom – hol?
- Mondjuk a te lakásodon!
- Hűű – mondom –, végiggondoltad? – Ezt végképp nem tartottam épeszű gondolatnak: akkoriban nem is laktam otthon, komolyan tartottam tőle, hogy keresni fognak.
- Ugyan ne légy már olyan nehézkes! Én is leértesíték két-három embert, te is, aztán ott leszünk egy órácskát, utána mindenki megy a dolgára, mi van ebben olyan ijesztő?

Hát jó. Annyi minden volt már, miért ne legyen még ez is?

Emlékezetem szerint heten vagy nyolcan jöhettünk össze. Az előbbieken túl Novobáczky Sándorra emlékszem, mert okosan szólt, Méray Tibor nemkülönben – de a többiek elég bizonytalanul pöntyögtek. Például egy közgazdász, egy nemzeti bankos pofa, aki nem is tudom, hogy került oda – mindegy. Egyszerűen arról volt szó, hogy megpróbáltuk a Nagy Imre-i reformista gondolat törmelékét kirakni az asztalra, és, hát elég idétlenül tapogatódtunk, hogy vajon mit is lenne érdemes csinálni mindebből most, az adott kilátástalan helyzetben – tulajdonképpen idegesítően érdektelen volt az egész. Nekem aztán valami dolgom volt, privát ügy, nem éppen életbe vágó, de már eléggé untam ezt a perspektívátlan szócséplést – úgyhogy szépen leléptem. Erdősnek szóltam, hogy ha befejezték, csapják be kívülről az ajtót, mert most nekem mennem kell – persze pofákat vágott, de nem érdekelt, megpattantam.

Mérayt nem is láttam többé, mert rövidesen disszidált. Novobáczky is elindult vele, de félúton visszafordult, és itt maradt. Később Fekete Sándor útja is elvált a miénktől, a nemzeti bankos is nekivágott a karrierjének, szétszóródtunk...

*

Én nem akartam elmenni. Az volt a véleményem, hogy menjen, aki úgy látja jónak, de én kipróbáltan ebben az országban vagyok otthon. Meg felrémlt az a gúnyos mosoly, amely a disszidálásomat kísérte volna – nem, hát ezt még a lelki szemeimmel sem akartam látni. „Lám, csak egy politikai kaland kellett neki, nem sikerült, hát akkor szedi a sátorfáját!” – na az ilyenfajta vélekedést nem volt kedvem igazolni. A volt feleségem akkor Párizsban élt már, tőle is, másoktól is jöttek a telefonok, hogy gondoljak a gyerekre, meg egyebek, ne hülyéskedjek, menjek már – nem, hiába: nem akarok. Vagy nem tudok!

56 végén, 57 elején úgy voltam: végképp lemondtam már róla, hogy valaha is újságba írhaszak még. Próbáltam akkor fordítani, de hát ez sem ment: alig jutottam munkához – ebből itt mostanában bizony lehetetlen lesz megélni. Na jó, de hát akkor mihez kezdjek? És akkor egy régi haverom, egykori osztálytársam útján adódott egy jópofa megoldás: csinálok egy kis üzletet! Mindegy, hogy mit árulok, csak ne legyen túl piszkos az áru: nyitok egy akármilyen boltot!

– Gyurikám – mondom a havernak –, te közel vagy a tanácshoz: szerezz nekem valahol egy helyiséget meg egy iparendélyt!

És lón. A Kígyó utcában, az Apostolok mellett kiraktam a táblát, hogy „Kati kötöde”, és belevágtam a dologba. FOGgalmam sem volt, hogyan kell ezt csinálni, de nem voltam egészen hülye – akkor pedig meg lehet tanulni valahogy ezt is! És megtanultam. És árultam a divatárut, és megkerestem a kenyeremet – és itt voltam a városban, és független voltam! Háát, VISZONYLAG független. De eléggé élveztem a dolgot!

Aztán, talán valamikor 57 tavaszán megjelent egy ötvenhatos „harcostársam”: Erdős. Egy „értelmiségi találkozóra” invitált – de most már eléggé másfélére, mint alig fél éve még: ezt Kádárék forszírozták. A krónikus káderhiányukon próbáltak volna valamiképpen enyhíteni, mert még javában állt a masszív bojkott: a parasztpártiak jó része nem zupált be még, Veres Péter sem – na, hát tessék, kedves értelmiségiek, mindenkit tárt karokkal várunk!

Akkor megmondtam, hogy nekem ezekkel semmiféle tárgyalnivalóm nincs már. De ők sem vennék hasznomat, hiszen már rég nem vagyok az a személyiség, akivel nekik érdemes lenne szóba állni. Mert mindazok, akiknek a bizalma engem VALAKIVÉ tett, rabok. Nélkülük nekem nincs mandátumom!

– És – mondom – gusztusom sincs tárgyalni velük. Úgyhogy ezt szépen vegyük le a napirendről!

– Ugyan, ne finnyáskodj már! Mások is igent mondtak, csak pont te játszod itt a grófkisasszonyt!

Annyiban igaza volt, hogy bizony volt, aki tényleg elment erre a találkozóra – tovább nem, de a találkozóra elment. Valószínűleg épp az ő rábeszélésére. Olyan ember is, akit tisztességesnek tartok, abszolút tisztességesnek – ezért sem említtem a nevét.

– És ne nagyon ugrálj – azt mondja az én barátom –, mert ha ezeket felbosszantod, akkor holnap nincs butikod, és semmi sincs! Vedd már észre: övék a hatalom!

– Jé – mondom –, nem vettem észre! De mindegy. Nézd, öregem: ha nem lesz butik, akkor nem lesz butik! Akkor majd koldulok itt a ferenciek temploma előtt, csak dőbnak majd a jóemberek egy-két húszfillérest!

Otthagytott akkor, sértődötten elrobogott. És le is szállt rólam, végleg eltűnt a látókörömből.

Közben Kádárék szépen tenyésztek, nyilatkoztak és ténykedtek...

Ma sem tudjuk még pontosan, hogyan is történt ez. Hruscsov állítólag Münnichre gondolt eredetileg, Tito véleménye döntött aztán Kádár javára – jugoszláv forrásokból lehet tudni ennyit. De Tito motivációit sem ismerjük közelebbről. Kádár közvetlenül a forradalom kitörése előtt járt nála – talán a friss benyomásai határozták meg Tito állásfoglalását? Vagy a börtönmúltja révén vélték alkalmasabbnak Kádárt? A szorult helyzetben persze megint szerepet kapott a régi munkásromantika – valószínűbb, hogy ez a szempont helyezte Kádárt esélyesebb helyzetbe. Többek szerint Berei is szóba jött mint jelölt – vagy csak mint önjelölt? Nem tudjuk. De azt hiszem, csak a legszélsőségesebb és a magyar viszonyok tekintetében legtudatlanabb jelöltbizottság gondolhatott Bereire. Berei a fizikai adottságai révén is alkalmatlan volt erre a szerepre: rém rossz külsejű ember volt, egy majdnem Rákosihoz fogható férfiparódia, és emberi érintkezésekben tökéletesen impotens. Másrészt persze: eszes volt állítólag, és mélységesen doktriner – szóval csuda tudja. Mindegy: valahol úgy döntöttek, hogy Kádár kerül a trónra – és akkor ő került a trónra.

És 57-ben már úgy látszott, hogy elég stabilan ül rajta. Hát, ha fogják...

Eörsi István

JELENTÉS

Bemeszeltették és beszögeltették
az alsó ablakot, nehogy a dombok
baráti zöldje, a tág levegőég
s éjjel a csillagok zaklassanak
hamis hírekkel; a fölsőt pedig
felhajtatták velünk: életbe lépett
az oxigénkorlátozási program
a hároméves terv során, s mi ezt
lelkesen, bár szédülve teljesítjük.
Összkomfortos szobánkban, mely ebédlő,
illemhely, társalgó, hálószoba,
mosdó és éléskamra (évi kétszer),
négyen szidjuk a rekkenő melegben
az orrot, isten kínzóeszközét.
Még jó, hogy megkímélnék a dohányzás
ártalmától, s hogy szakácstudományuk
a vértolulás ellen védelem,
s hogy betűvel nem rontatják szemünket,
mert fölidegesítene az újság,
s a könyv untatna, bolondítana.
És jó, hogy leskelődnek, hallgatóznak
éjjel-nappal, hisz felrobbantanánk
a Parlamentet, ha nem fürkésznék ki,
hogyan kuporgunk kínlódba a kiblin.
Olykor gyöngéden végigsimogatnak
(főként a zsebek táján), sőt mi több,
még szalmazsákunkat is összedúrják,
hogy lágyabb legyen a fekvőhelyünk.
A sétán pulikutyaként terelnek,
ugatva hajkurásznak, ámde mi
nem értjük, nincs időnk figyelni rájuk,
némán alakul bennünk a jelentés,
elraktározódik rétegesen,
ha akarnánk, se bírnánk elfeledni
a hétköznapi megaláztatás
szertartásait, sem az összetörtek
csontjának reccsenését, a kitört fog
iszonyú robaját a koponyában,

s kik elvesztették kínjaikat is:
a tébolyultak tarka táborát
a gügyétől a megveszekedettig,
s az akasztottak végső, biztató
kiáltozását...

Márianosztra, 1958

ÜZENET KREONNAK

Hallom: a nyugdíjas barakkparancsnok
vén agya már csak kavicsot őrlő
kávédaráló, ő maga kering,
mint arzénal étetett paraszt
kis körben, s rendőrért kiált, ezúttal
saját maga ellen. Tisztelt Kőteles,
Ön köteles élni: számlálja sokáig
a mutatóujjakat, s új gyerekkora
homokjában játsszon a kiásott
csontokkal, cipőkkel, álmodjon vissza
lágý húst a koponyákra,
fogsorok fölé lebiggyedt ajkakat,
fogadkozva és motyogva, amíg
megvetésünk nem züllik szájalommá.

Mezey Katalin

A SOLYMÁSZ

Úgy ismerem minden mozdulatát,
lépését, fordulását, intését is megértem,
mintha egy idegen nyelv minden szavát
tudnám, holott még sohasem beszéltem.
Úgy figyeltem, tanulván a sípszót, parancsszót,
mintha naponta vizsgáznék, mint a sólyom,
a büszke madár, ha kezéről fölröpül,
felhők fölé, s visszatér, mint az álom.

Szeme felém csak résre nyitva fordul,
követve röptét a szárnyas vadásznak,
rám nem nevet, rám nem csodálkozik,
biztos nem is sejti: velőmig áthat
csupán az is, ha föltekintő arcát
megláthatom méz hajától övezve.
Szívem zaklatva gyorsul, levegőm elakad,
mintha tekintete engem űzne, követne.
Tekintetének sólyma fölszáll az ablakomra,
bizonytalan vagyok: tudja-e, kit talál
az ablak gyöngyház üvege mögött,
a függöny fehér fodra mögött ki áll?
Kire csap le röptében, szinte véletlenül,
majd gazdájához zsákmánnyal visszatérve
leteszi szívemet szégyenszemre elébe,
tudom, hogy szóbeszédre, tudom, hogy bűnhődésre.
Mióta találkoztunk, egyhangú napjaim
sorát nem töri meg más, csak az a pillanat,
mikor a hetyke solymász küldi madarait
a védtelent elfogni. Védtelen magamat.

Mensáros Zoltán

PIROSKA

Valami a cipőjéhez ért.

Az asszony gépiesen hátrább húzta a lábát, majd – mintegy védekezésül – a másikra helyezte. Csupasz bőre megfeszült a bokája fölött. Ez a törékenyen homorú ív, amely finoman görbült az Achilles-ín felé, valamikor talán kárpótolta a teltebb csípőért, fedtette az idő előtti karikákat a szeme körül, és az erőtlen melleket, melyeket blúzok, selyemredők iparkodtak vonzóvá varázsolni. Aztán a szemüveg. Tízéves kora óta tűri, hogy elcsúfítsa az arcát. De hát mit tegyen?! Nélküle csaknem vak. Még a tárgyak kontúrjait sem ismeri fel. Bizonytalan pára úszik előtte ilyenkor: szédülést keltő ködfátyol. Amikor leparancsolta róla a rendőr, megbillent alatta a padló, és ha nem kapaszkodik meg az elvitelre engedélyezett szék támlájában, előrebukik. A fiatal egyenruhás pedig nevetett: gúnyosan, kárörvendőn, megrészegülve maroknyi hatalmától. Gyűlölködő érzés markolta meg, fojtogató bosszúszomjat élesztett a váratlan emlék, a kiszolgáltatottak ösztönös ríposztja forrongott benne. Néhány másodperc múlva azonban szánakozássá enyhült a fellobbanó harag, egyfajta megértéssé: milyen átokverte terhet cipelhet az ilyen hatalomféltő? Hiszen már egy ártatlan, talán öröklött tekintet is gerjeszthet az erre hajlamos és mesterségesen felkorbácsolt lelkekben elég-

tételt követelő hevületet! – és arra a rágalomra gondolt, amelyet róla terjesztettek abban a bérházban, ahol született, ahol gyermekeket hozott a világra, ahol megözevgyült, és ahonnan – történelmi szükségszerűségből – egyszerűen kiebrudalták.

Valóban gőgös lennék?! – simított végig a homlokán, majd szemüvege alá tapogattott, hogy gyengítse a másoknak olyannyira önteltnek látszó táskás gyűrődéseket. Miért nem operáltatta meg annak idején? Testvéröccse, Tamás nemcsak jól zongorázott – gyakran játszottak négykezeset egykoron –, de elismert plasztikai sebész volt már a húszas években is. Mégsem szánta rá magát. Irtózott a kórháztól, a kiszolgáltatottságot pedig egyszerűen képtelen lett volna elviselni. Nem tartozott az olyan asszonyok közé, akik örökös panaszáradattal hívják fel magukra a figyelmet, és alig várják, hogy testükön orvosi ujjak tapogassanak, vagy hideg férfifül hallgatódzson a szívük fölött.

Megborzongott.

Hűvös érintés vagy tüzelő bőr?

Ugyan!

Két gyermeket mondhat magáénak. Csak a köldökmély moccnásaira emlékezik igazán; a fogamzás öröme meg a szülési fájdalmakra egyáltalán nem. Mert azok az evickélő kapálódzások a mulandóságot feledtették vele, miközben egész lényét valami áldott remény járta át. De minél beljebb sodródik az időben, annál dermesztőbb lesz benne a vég. Menekül előle. Hiába. Érti, hogy itt toporog már egészen közel. Csupán látszattávolság feszül közöttük. Hová tűnt az a rúgkapáló bizalom?

Kiegyenesedett.

Nem engedheti, hogy érzélgős világfájdalom kerítse hatalmába. Szerette a szikár gondolatokat, egyfajta matematikai bizonyosságot. Egy idő óta a rejtvényekben lelt rá erre. Öregedő agysejtjeit különösen a szavakra-számokra épült feladványok serkentették jótékonyan. Néhány perccel ezelőtt is a megfejtés öröme vidította fel, a FARKASÉ szóból kihámozott É-VAD VÉGÉN, vagyis az ÉVAD VÉGÉN kifejezés. De aztán éppen ettől komorult el. Régvolt emlékek elevenedtek fel benne megint.

FARKAS.

A fölényes rendőri pillantást újra érezte most.

Azon a nehéz hajnalon, a kiürített szobában – lebombázott lakásukból kényszerült ide – csupán egyetlen zsinóron csüngő villanykörte égett a maradék képektől is megfosztott falak között. Néhány szállításra előkészített bútordarab várakozott még, és egy összecukott liegestuhl, alpesi tájak kristálytisztá, félelem nélküli levegőjét őrizve fa végtagjaiban. Idősebbik fia, Ferkó, az ablaknál állt, láthatóan türelmetlenül. És Gábor, a fiatalabb? Ő nem jött el. Hát persze. Amióta vidéken keresi szűkös kenyérét, ritkán találkoznak. Nem kívánhatja tőle, hogy áldozatot hozzon, és kockáztassa mindennapjait. Nem. Ez az erőszakos, megalázó kitelepítés – a deportálás szót riadtan visszanyelte – egyedül őt érinti. És a testvérek? Félnék bizonyára. Pedig Tamás alatta lakik éppen.

– Felteheti! – böffent rá a tányérsapkás, és fontoskodó mozdulattal behajtott a személyazonossági könyvecskét. – Tehát maga özvegy doktor Szunyogh Istvánné – megint az igazolványba lapozott –, született Ve... Veé... Veé... Ve... ér...

– Vér Piroska! – válaszolt az asszony némi megvetéssel, miközben szemüvegét újból az orrára illesztette.

– Na! – bökött az ajtó irányába a rendőr. – Induljon! Aztán semmi nyavalygás! Megértette? Maga meg – fordult a szótlanul várakozó fiatalember felé –, maga meg jól tenné, ha mielőbb eltűnne innen!

Vilma sikeréhez végtére ő is hozzájárult néhány szerény taktussal. Azóta persze már elnehezültek az ujjai, és a merevedő csontoknak nem engedelmeskedne egyetlen bilentyű sem. Édesanyja valamikor mindenáron el akarta vele hitetni, hogy BEGABT. Igen. Németül mondta és sejtelmesen! – és ahogy fölfelé bicegve a kerti szék a lépcsőkhöz verődött, szinte hallotta a tempót diktáló metronóm ütemes kattogását is.

Elfáradt.

Sokkalta jobban, mint bármikor. Egyre megerőltetőbb ez a három emelet. Keresgélennie kell a kulcsot. A zárat szintén. Amikor a szekrénynek akarta támasztani a székét, majdnem keresztülbottolt rajta. A bot – ez a húséges társ – mentette meg. Mert még egy combnyaktörést nem élne túl. Ráadásul a szíve tájékán is furcsa nyomást érzett az imént.

Boldogtalan varangy! – korholta magát szóltanul, és a keresésére akart indulni megint. Végül is nem a földszinti rikoztó hang tartotta vissza, hanem a gyengeség. Jóformán belezuhant a karosszékekbe: a fényképes fallal szembe újra. Elhasználódott rugó roppant az ülepe alatt. Hosszú percek után eszmélt csak fel.

Bauer nagyapa!

Igen.

Ó az!

És milyen szigorúan néz le rá. Mintha meg akarná leckéztetni valamiért. Számon kérő a tekintete. Szinte szúr a bozontos szemöldök mélyén.

De hát mit vétettem? – szabadkozott belül, és maradék figyelme a fényképarc erős ívű orrán összpontosult.

Olyan, mint valami sémita kereskedő! – és szája mentén berzenkedő mosoly futott végig.

Orvos volt! – korigálta akaratlanul. – Nem is akárhol. Igen. A főhercegi udvarban. Alcsút és Margitsziget. Nagyon-nagyon régen járt ott, és kislányként is csak látogatóban. Folyosólabirintusokra emlékezik, egy márványburkolatú lépcsőházra. Persze csak halványan. De a fehér utakkal szegélyezett pázsitszőnyegekre annál inkább. Hemperegni rajtuk bizonyára ma sem lehet megvetendő időtöltés. Unokáim mindenesetre boldogok lettek volna. Vagy már talpalatnyi föld sem maradt belőlük? Talán parlagon hagyták réges-rég?

Özvegy Szunyoghné feje előrebillent. Kezét aztán az arcához emelte lassan, és befedte a tenyerével.

Istinek azért tetszettem! – morzsolta magában, akár az esti imát, a megnyugtató gondolatot.

Egy idő után néhány szakadozott szélű okmányt, anyakönyvi kivonatot, keresztlevelet mégis az ölébe fektetett újra. A kacskaringós betűkkel rajzolt családfát pedig kiterítette maga elé. Szemüvege az orrhegyére csúszott.

– Szunyogh Ferenc – betűzte halkan. – Szunyogh Boldizsár... Szunyogh János... Szunyogh Zoltánné Sass Mária... Veér Dániel... Veér Albertina... – lejjebb tapogatott az ujjával – Dobozy Menyhért... Uramovics Sándor... Nagykereki Lászlóné Péchy Jozefa... Magyarai-Kossa Antal... Bauer József... igen... Bauer nagyapa... ő az... és a lánya: Klotild... az édesanyám...

Felpillantott.

Hogy a fényképe miért került a Szunyoghok közé, azt csak Ferkó tudná megmondani! Szép asszony volt. Még azon az elsárgult felvételen is úgy áll esküvői fátyollal az oltár lépcsőjén, akár egy királynő. És milyen görögösen lejt az orra! – sóhajtott fel,

egyfajta lelki-furdalást érzett –, hogy a botjával talán megsebzett békát kiszabadítsa az üregből.

Újra lebotorkált a lépcsőn.

A lyukat azonban megbolygatta valaki. Horpadt közepe tenyérnyi kráterré tágult. Friss földdarabkák heverték szanaszét.

Kiszabadult! – és botjával megkönnyebbülten kotort a mélybe. Előregedett tagjait boldog véráram melegítette át. De mielőtt ennek az oldott borzongásnak valóban örülhetett volna, hátához-tarkójához fülsértő hang csapódott.

– Már nem először figyelmeztettem magát – pattogott a földszinti ablakból a tanárnő –, hogy ne nyúljon a virágokhoz! Különben is, mit rejteget abban a lukban? Nem azért gereblyéztem fel tegnap, hogy ma csak úgy turkálgasson itt!

Özvegy Szunyoghné botot markoló keze fején kidagadtak az erek. Aztán leemelte a sokszoros dioptriát, és csupasz tekintettel hunyorgott az ablak felé. Megint arra a hajnalra emlékezett, amikor a ponyvás teherautóra zsuppolták. Tapogatódzva keresett magának helyet a sötétben. Nyöszörgő gyerekek között húzódott meg, batyuival tovább zsugorítva szűkös mozgásterét. A vasúti kocsiban is épp hogy leülhetett. A lemeszelt ablakok homályában majd fél napot várakoztak, amíg a bizonytalansággal terhes szerelvény elindult végre. Nem emlékszik már, kik voltak útitársai. Csak megviselt arcok rajzolódtak ki benne, bizakodást erőltető asszonyi tekintetek és néhány türelmetlen gyermekmozdulat. Tikkasztó melegben aszalódtak mind.

– Szibéria! – súgta szomszédjának egy ültében is katonás tartású férfi, és motyójából szivart kotort elő.

Amikor csikorogva-csörömpölve meglódult a vagon, valaki felsóhajtott:

– Isten segítsen bennünket!

Ő csak magában motyoghatott, mert nem volt kihez beszéljen. Egyébként Isti életében sem kívánczolt emberek közé, társaságba pedig még annyira sem. Már az öltözködés fárasztotta. Kedvetlenül ült a tükör elé. Merev hajszájai soha nem engedelmeskedtek a sütővasnak. Ha egy-egy rakoncátlan fürtöt mégis sikerült megrendszabályoznia, azok sem fogadtak szót néhány másodpercnél tovább. A kalapok pedig – jaj, azok az átokverte fejfedők! – különösképp felingerelték. A karimátlant azért nem szerette, mert olyan volt rajta, mint valami fazék. A turbánoktól meg az arca dagadt kerekre. Csak a széles karimájúakkal egyezett ki úgy-ahogy. Szemüvegére kétségkívül árnyékot vetett, sőt talán az orrára is. Persze fátyol nélkül. Mert ha az a bőréhez tapadt, szétlapult alatta az amúgy sem szerény orrhegy.

– Vigye el a székét is! – rezzentette fel gondolataiból özvegy Szunyoghnét. – Azt azért ne várja, hogy én rakosgassak maga után!

A megbízotti tisztségtől megszédült tanárnő szikrázó szemmel nézett az idős aszszonyra.

Vajon honnan ez a vissza-visszatérő indulat?

Az özvegy – ügyetlen próbálkozások után – összecsupkta a kerti székét, majd botjára támaszkodva némi daccal előreszegte a fejét. Néhány másodpercig az úri gögnek minősített tekintet viaskodott benne egyfajta alázatosan engesztelő mosollyal. Szeme azonban megakadt a tanárnő lila csíkos blúzán. Halvány irigység lopakodott a homloka mögé. Neki sohasem állt jól ez a szín. De voltaképp a többi sem. Pedig fiatal korában mindig igyekezett választékosan öltözködni. Amikor Vilmát, a fiatalon elhunyt operaénekesnőt, zongorán kísérhette egyszer, a merészen kivágott ruha éppúgy nem keltett érdeklődést, mint a nyakához simuló aranylánc. Azt sem honorálta senki, hogy

változtat a sorsomon. Hiába. Kivert kutya vagyok. Vagy megváltozik a helyzetem, vagy a bolondokházába kerülök. Sajnos az utóbbira több a valószínűség, mert reményem fogytán. Mikor gyerek voltam, Tamás volt a példaképem, az ideálom, őt szerettem testvéreim között a legjobban. Jóval később Te foglaltad el a helyét. Ez persze nem volt kölcsönös, mert ha életrevalóság szerint értékelsz, nem kívánhatok többet, mint amennyit kaptam. Ha azonban egyéb emberi tulajdonságokat is figyelembe vennél, mint például az önfeláldozást, mások értékeinek elismerését, alázatosságot és azt a népirtó borzalmakért érzett büntudatot – bár egy háztartásban élő aszszony nem sokat tehetett ellene –, melyet saját szenvedéseim érleltek halálomig maradandóvá, akkor, úgy vélem, legalább megérett türelmet érdemelnék. Hidd el, nem kellemes így élni. Nem a titkosrendőrség figyeli a lépteimet, hanem a hivatalos elismerésekben lubickoló család. Talán attól félték, hogy megbolygatom a nyugalmotokat, és egy lakástól-megélhetéstől megfosztott rokon szégyent hozhat talmi dicsőségetekre? Pedig jól emlékezem véleményeitekre 19-ről, háborúról, kommunista mételeyről. És ha oly biztos érzéssel tudtátok kitapintani a jövőt, miért nem gátoltátok meg, hogy Ferkó fiam katonai akadémiára járjon?! Élete végéig nem szabadulhat ennek az általad is támogatott és utólag sajnálatos ballépésnek nevezett családi döntés terhétől. Mondanom sem kell, Ferkó engem vádol mindezért. Megnyugtatlak, tartom a titkot, hogy saját testvéreim unszolására-biztatására határoztunk Istivel így. De hát nekem hozzátartozóim lelkének csupán az alja maradt, a rendreutasítás, a szeretetlenség. Azt tapasztalhattad, hogy kedvességre, jókedvre én is azonnal reagálok, de a távolságot tartó viselkedésem lassan kiölt belőlem minden életkedvet. Beszélgetéseink során kiderült, hogy az élet valamennyi tantárgyából megbuktam. Pedig – tanár úr, kérem – én igazán szorgalmas voltam, mindig tanultam, iparkodtam, és fasiszta sem voltam soha! Elégtelent kaptam nagymamaságból is, úgyhogy most már itt állok jó tulajdonságaimtól megfosztva: pucéran. Ilyen állapotban igazán nem tehetek mást, mint hogy teljesen visszavonulok. Sajnáltnám, ha levelemmel még jobban megharagítottalak, de célom nem ez volt. Az igazságot kerestem csak. Így ülöm meg hetvenötödik születésnapomat egyedül, gratulációkat sem várva. Csókollak: Piri. – Budapest, 1974. december 3.”

Sohasem adtam postára! – és összehajtogatta a papiroost, hogy aztán visszacsúsztassa a többi közé. Fellélegzett, mint mindig, ha kezébe vette ezt a feladásra váró írást. Egy időre ilyenkor lehámlottak róla a fojtogató gondolatok és az a kisebbrendűségi gombóc is, mintha széjjelmállott volna a torkán.

Mickó fényképarcára emelte tekintetét újra. Mosolyog. Igen. Visszamosolyog az üveglap mögül. Miért ne lehetne békesség közöttük, ahogy a misében kérleli a pap? Hiszen az idő múlása megbocsátást érlel mindenképp.

Összerezzen.

És rajtam ki fog megkönyörülni végre!?

Már önmaga számára is elviselhetetlen ez a szüntelen kesergés. Nincs benne eleendő akarat, hogy egyszer s mindenkorra lefejtse magáról. Szorító béklyók fogságában vergődik belül. Lényének ép maradéka is elsatnyul lassan. Magatehetetlen tanúja saját tűnő éveinek.

Gyengeség fogta el megint.

A KERESZTRejtvény jutott eszébe és a varangy. Milyen közömbösen ücsörgött a cipőjén! Bárcsak ő is eltemethetné zsákutcás gondolatait! – és hirtelen a falra kíváncskozott a már megboldogultak fényképei közé. Nyomban utána mehetnéke támadt –

szegycsontja alá akarna befészkelődni végleg. Aztán erőt vett magán. Egy köteg irat-félét emelt ki a fiókból. Keresgélni kezdett közöttük. Négyrét hajtott levelek, hivatal-szagú régi folyamodványok, partecédulák, néhány kivágott újságcikk, egy fekete tintával pingált családfa, és végül – külön borítékban – azok a soha le nem tisztázott fogalmazások, melyek olyannyira vonzották most.

Visszacsoszogott a nagyszobába.

A fotelban megkönnyebbülten helyezkedett el ismét. Ölébe rakta a nagyalakú borítékot. A tépett szélek mentén nyomban kicsúszott két-három papiros. Beleolvasott az egyikbe. Aztán sorba vette valamennyit. Végül rálelt a keresett papírlapra.

„Kedves Mickó!” – mormolta a kifakult ceruzabetűket, miközben pillantása önkéntelen a falra tévedt, hogy elhunyt nővérének fényképét megkeresse ott. Olajosan düledt szemek néztek vissza rá. Erőszakos nő volt. Csak addig volt elviselhető, amíg meg nem özvegyült. Attól fogva aztán könyörtelenül rátelepedett egy-egy kiszemelt rokonra, hogy kéretlen szolgálataival megkeserítse a gyanútlan áldozat hétköznapjait. Az orra azonban... igen... az orra vékony, és arcát kecsesen szeli ketté. Neki sohasem kellett miatta szégyenkeznie.

Özvegy Szunyoghné ujjai között megroppant a papiros.

„Kedves Mickó!” – kezdte újra. – „Megint csak levélírással került sor, mert előbezzéddel képtelen vagyok kifejezni azt, amit mondani szeretnék. Lehet, hogy így sem fogsz megérteni, de azért megpróbálom. Szűk családomat a háború után annyi baj érte, annyi nyomorúságon ment keresztül, hogy nem csoda, ha érzékenyebb vagyok, mint azok, akik minden különösebb zökkenő nélkül vészelték át ezeket a nehéz éveket. Igen. Érzékenyebb. Kényszerlakóhelyem megaláztatásait még ma sem hevertem ki. Talpra állnom, segítség nélkül, képtelen vagyok. Bár lehet, hogy ebben is én vagyok a hibás. Tudom, hogy milyen tehetetlen, ügyetlen, buta stb. vagyok, a küllemről nem is beszélve. De azért hidd el, nem kellems az, ha az embert erre állandóan figyelmeztetik, odadörgölik az orra alá. Pedig elég hosszú életemben ez mindig így volt. Elismerés semmi, kritika annál több. Ha véletlenül valamiről azt képzeltem, hogy ezt jól csináltam, mindig rádöbbenetek arra, hogy tévedtem. Ez persze nem növeli az önbizalmat, sőt amióta amnesztiával hazajöhöttem, a nulla alá csökkent. Külön tragédiám az, hogy egy megfontolt, bölcs családba születtem, ahol már előre mindig mindent tudtak, és szabadkozva nyugtatgatták a történelmi szükségszerűséget belátni nem hajlandó idegrendszeremet. Ne érts félre, ezt nem gúnynak szántam, mert alacsonyrendűségemet ma már tetőtől talpig átérzem. Az utóbbi években több embert megismertem, s láttam, hogy munkájukat talán még annyira sem végzik a maguk körében hibátlanul, mint én, nagyobb összevisszaság van holmijuk között, mint nálam, kevesebb kezűgyességgel rendelkeznek... szóval nem különbek nálamnál. És mégis nyugodtan élnek, senki sem kritizálja őket, azt csinálnak, amit akarnak. Nem kétlem, Neked van a legtökéletesebb háztartásod, van önbizalmad, tudsz koncentrálni. Ez persze nem ok arra, hogy a kevésbé ügyeset lebecsüld. Legföljebb sajnálhatod, hogy az Isten – ha még elfogadod Teremtőnek – lényemet ilyen lehetetlennek formálta. És ezen változtatni már nem lehet. A legtöbb sorstársam élete (akiknek ennyi idő után sem sikerült önálló otthont teremteniök) éppen olyan zilált, mint az enyém. Ha az embernek a holmija cca tizennégyfelé van, akkor nemcsak a dolgai vannak szanaszét, de rendezetlen lelkileg is, nincs kedve semmihez, értelmetlen számára minden. Az ilyen életmód erősebb idegzetű embereket is megvisel, hát még engem. Cél nélkül élek, olyan ruhát viselek, ami még megmaradt, hiszen ez úgysem

hatott, hogy aztán beleharaphasson – könnyekre fakadt mindenki – a kebleket helyettesítő almák egyikébe.

– De Pubi! – szólalt meg ekkor Bella mama. – Megmostad azt a gyümölcsöt?! Járvány van! Fiacskám! Ragály!

Szegény uram! – sóhajtott fel magában özvegy Szunyoghné újra, és arra a koponyadarabkára gondolt, amely egyes-egyedül emlékeztetett a valaha élőre, mert ezen a csontlapon férje őszülő haja, az egyenes választék csodálatos módon épségben maradt. A kényszerű exhumálás után – a sírhelyeket ugyanis kizárólag a hatalmat birtokló mozgalom kiválóságai számára foglalták le – Bella mama mellett nyugszik immár mindörökké. A fényképen kamaszosan mosolyog. Pubis lénye benne rejtőzött holtáig. Még szelűtött ajka körül is – utólag felidézve mindenképpen – mókázásra kész vonások remegtek. Az ügyeletes orvos telefonsürgetésre sem volt hajlandó meglátogatni a szemmel láthatóan súlyos beteget. „Vegyén be fájdalomcsillapítót!” – morogta bosszúsán a kagylóba, és kikérte magának az éjszakai zaklatást. Egy óra múlva aztán – panaszirodai közbelépésre – megjelent mégis. Unott arccal csak ennyit mondott:

– Imádkozzon, asszonyom! – de a borralalót – hippokratészi esküje ellenére – arcándulás nélkül zsebbe csúsztatta azért.

Özvegy Szunyoghné megbocsátón hümmögött valamit. Isti végtére megszabadult a deportálás megaláztatásaitól. Ha nem volt is hős, de büszkén gondolt első világháborús emlékeire, amikor srapnelek ezrei robbantak a levegőben, géppuskák golyópázmái keresztezték egymást, és eszébe sem jutott, hogy – megszegve a királynak tett fogadalmat – megfutamodjon. Őt szolgálni nem áldozat, hanem a hazáért vállalt erkölcsi kötelesség. Ezért heverte ki nehezen azt az inzultust, ami akkor érte, amikor 19-ben – románok fogságából szabadulván – csupán tisztí rangja miatt agyba-főbe verték az utcán holmi új megváltást hirdető bőrkabátos fiúk.

Hát igen.

Persze az ő asszonyi önérzetét is érte bántalom. Nemcsak a közelmúlt terheinek emléke nyomasztja időnként, de idős napjai sem felhőtlenek. Amióta visszaköltözhetett a fővárosba, kegyelemkenyéren tengődik voltaképp. Ferkóék egyre türelmetlenebbek, láthatóan terhes nekik ez a kényszerű együttélés. Gábor fiát pedig csak akkor látja, ha szűkölködik valamiben. Igaz, nehezen jutott lakáshoz. Na jó... jó... Vigye csak el azt a szekretet; minek is tartaná meg. Jóformán semmi sincs már benne. Azt a néhány feljegyzést, levelet, elszámolást átrakosgatja majd. Hiszen a komód fiókjainak egyikében bőven van még hely. Azokat a lottószelvényeket sem őrzi tovább. Bizonyára bolondnak tartják ezért. Mert ha nem ragyogott rájuk a szerencsecsillag, csak porfogó mind. De hát a remény! Az, hogy lakást sorsolhatnak ki, vagy hogy nagyobb pénzösszeggel önállósíthatná magát, az – bármennyire nevetséges –, az ott szunnyad a nyeretlen szelvényekben is. Ha már jó szót, emberi meleget alig kapott az életében, hiányérzetét legalább egy-egy lemondással járó ajándék ellensúlyozza. Ilyenkor névtelen költőnek képzelte magát, aki biztató mosolyra sem lelt még, és aki íróasztala mélyén gyűjtögeti írásait, reményt reményre halmozva, hogy vélt fényességük a fiókok deszkafalain talán áthatol egyszer.

Írás?!

Özvegy Szunyoghné egyszerre korát is meghazudtoló fürgeséggel felállt, és – botjára alig támaszkodva – a szobájába lépkedett. A komód előtt azonban ismét gyengeség fogta el. El-elakadt a lélegzete is. Mintha az az időnként vissza-visszatérő sajtós a

Igen!

Azon kevés leány közé tartozott, aki latint tanult annak idején. Édesapja erőltette ezt a nehéz stúdiumot. Magánórákat kellett vennie egy keménygalléros, cvikkeres, rövidre nyírt hajú fiatalembertől, akit ha meglátott, kevés híján kitört belőle a nevetés.

Hát igen.

Egy pillanatra vállán érezte nyolcvan évének minden nyűgét, súlyát.

Elerőtlenedett.

Meg kellett állnia, de fia dolgozósobájánál így sem bírta tovább. Botja és a karfák segítségével huppant a fotelba. Elhunyt ősök, rokonok fényképei néztek rá a falról.

Mennyi halott! – sóhajtotta nehézkesen, mert szívét néhány hónapja egyre botladozóbb munkára kényszeríti a meredek lépcső. Percek kellene, hogy visszatérjen az eredeti ritmus. Tagjai elernyednek ilyenkor, lénye szétoszlik egyfajta személytelen lebegésben. A rátekintő szemek azonban olyan elevenen pásztázták körül, hogy feleszmélt újra. Szeme először egy bozontos szakállon akadt meg. Veér Dániel? Igen. Ó az! Dániel apó, ahogy Apuska emlegette nagyapját mindig. Egy ükunokának persze már csak mesebeli alak. Nagy kópé volt az öreg. Falta az asszonyokat, elfogyasztva közben három feleséget is. A negyedik miatt pedig – így szólt a családi legenda – elhagyta kálvinista hitét, hogy pápista nővel keljen egybe. A vastag nyakú vármegye azonban nem maradt közömbös. Mivel a házasságot a helybeli törvényszék tilalma ellenére kötötték, a tiszti ügyész perbe fogta őket. A korabeli fogalmazás – hiszen az utóbbi időben oly gyakran forgatja ezeket a régi okmányokat – szinte olvashatóvá lett benne hirtelen: „...perbe fogattak, s fogságra ítéltettek, s ezen büntetést, miután az ítélet a curia által is helybenhagyott, ki is állották.” Az meg dicsőség számba ment, hogy a perlekedés elérte még a reformországgyűlést is 1825-ben, sőt a bonyolult ügyet – az özvegy megmosolyogta a hajdanvolt buzgalmat – a Felsőházhoz terjesztették. Nevetéses? Talán. Mindenesetre jó nézni ezt a szakállas arcot, az öregségében is huncut tekintetet, amely olyan élettelen sugárzik rá, mintha nem egy elsárgult dagerrotípról készült volna nemrég.

Ott a jobb szélén: Bella mama!

Mekkora konty ül a fején! Nyakát ráncokat rejtő fekete pánt övezi. Istinek anyja ő, gyermekei tejszínhabos nagymamája. Uzsonnáit a fehér kalpagú kávé tette emlékezetessé, meg a mazsolás kalács. Habzsolták is jóízűen, és a ráadást sem utasították vissza. A rézüst ugyancsak prédája lehetett nyalakodó mohóságuknak. Bella mama aggódalmaskodó természete azonban gyakran felbosszantotta. Dohogó-kioktató-rendreutasító megjegyzéseit inkább elengedte a füle mellett, semhogy fölösleges vitákba gabalyodjon.

Özvegy Szunyoghné ajkát mosoly lágyította meg hirtelen. Bella mamát egy számára fenntartott, fejtámlás karosszékben látta most viszont. Már a tekintete árulkodott, hogy mókázó fiát még akkor sem nézi-hallgatja szívesen, ha körülötte az óévet búcsúztató társaság fel-felcsuklik a nevetéstől. Különösen akkor komorult el, amikor Pubi – meglett kora ellenére így titulálta Istvánt – földig érő hálóingben jelent meg a vendégek előtt, hogy mint Amelita Galli-Curci néhány áriát énekeljen zongorakísérettel.

Szegény uram – sóhajtott az özvegy. – Nemcsak hallása nem volt, de hangja sem! A tréfa kedvéért mégis örömmel kísérte zongorán. No meg azért is, mert a falsokkal felsebzett koloratúrfutamok után férje – micsoda ötlet! – nyomban a hálóing alá nyúl-

lelapult az évek során. De hát kivel szálljon perbe emiatt? Különben az ő korában mindez már érdektelen. Pedig a háború előtt szinte eszelősen keresett-kutatott családja régi iratai között. Hirtelen most is késztetést érzett, hogy felbaktasson a harmadik emeletre, és a ki tudja mi módon épségben maradt okmányokat, régi irományokat előszedje újra. Megannyi latin fogalmazású keresztlevél, házasságkötési kivonat, cikornyás betűkkel rajzolt pergamenropogású diplomapapír, fekete tintával írt különféle szerződés, pereskedési irat, ügyvédi meghatalmazás, leszármazási táblázat, megsárgult nemesi adománylevél, földadókönyv és halomnyi írás külföldről, frontról, börtönből porosodik egy feneketlen bendőjű fiókban.

Ekkor megint a cipőjéhez ért valami.

Egy béka!

Előrehajolt.

Varangy!

Akár mohával árnyékolt kődarab is lehetne. Láta, ahogy lüktet a duzzadt toka mélyén. Szemölcsös bőre nyálkásan csillog. Mellső lába rüsztyén pihen. Hátsó ujjai legezőszerűen terülnek széjjel. Zöldes combjai meg-megremegtek most. Aztán előrelelendült hirtelen. Ugrását néhány arasszal arrább fejezte be. Ott lihegett az udvar egyetlen virágágyása peremén. Mintha megkönnyebbülten pislogna, hogy partot érhetett ebben a betontengerben. Egyik pillanatról a másikra azonban el is tűnt.

Özvegy Szunyoghné – a közeli üzletekben többnyire csak Mamának szólítják – nehezkesen felemelkedett, a székre helyezte a rejtvényűjságot, majd botjára támaszkodva óvatosan közelebb lopakodott. Miközben előbbre hajolt, szemüvege lejjebb csúszott az orrán. Aztán a virágok közé kotort. Semmi. Újból megpróbálta. De megint semmi. Csak a levelek, fücsomók zörögtek a fonnyadt büdöskék és kókadt dáliák tövéénél. Némi keresgélés után azért egy repedezett szélű lyukra lelt. Botjával bele-leszurkált nyomban. De a béka nem adott magáról életjelt.

Elnyelte volna a föld?! – hökkent meg, és maga sem tudta, miért nyugtalanítja ez a gusztustalan csúszómászó. Ferkó előszeretettel vadászott az ilyen szörnyetegekre. Tízéves sem volt még, de a hátsó kamrapolcon már jó néhány gyík, sikló, levelibéka fulladozott spirituszban. A gombostűre szúrt lepkék pedig üvegfedelű dobozokban tarkállottak. Furcsa szenvedély! Vajon kitől örökölte?

Összerezzen.

Az ismerős hang szinte keresztüldöfte a dobhártyáját.

– Ne nyúljon a virágaimhoz! – hallotta a földszinti ablakból. – Különben sem a magágé ez az udvar. Miért nem ücsörög kint a Majorban? Elég pad van ott, és még cipelen sem kell!

Özvegy Szunyoghné lenyelte a választ. Komótosan összeszedelődzködött, és elindult a lépcsők felé. Csak egy megvető pillantással vett elégtételt. Bizonyára ez a borzas hajú asszony is gőgösnek tart! – gondolta. – És hogy kérkedik a tanári diplomájával! Emberek lesznek egyáltalán keze alatt a gyerekek? – és mielőtt botjával beljebb tolta volna a csapóajtót, biggyesztett ajakkal ismét végigmérte. Akkor sem méltatta válaszra, amikor az újra és újra felcsattanó szóözön utolérte az emeleten is.

– Reggel a fejemre rázta az abroszt! – visszhangzott lentről. – Kötelességem ügyelni a házirendre. Azért választottak bizalminak!

Özvegy Szunyoghné a betűrejtvény FARKAS szavára gondolt, és latin nyelvismertének halvány maradéka váratlanul értelmes mondattá rendeződött: HOMO HOMINI LUPUS.

Ferkó! – világosan emlékezett. – Igen. Ferkó szemlesütve somfordált ki az ajtón, mint valami idegen, aki egy kellemetlen szituációba csöppent véletlenül.

Ma már nem tesz különbséget a kétféle magatartás között. Fia éppen úgy megalázta, mint az az egyenruhás férfi; és lelke mélyén inkább ezt a bárdolatlan fickót oldozta fel, aki pattogós, durva hangjával csupán szajkózta egy gyűlöletre uszító hatalom úton-útfélen fröcsögtetett ócsárlásait. – Megigazította a szemüvegét, majd újra a kartonlapra csíptetett rejtvényűjság fölé hajolt. Koppant egyet a nyakába akasztott cezuza.

„Vízszintes: 6.”

Hm!

„Ókori fizetési eszköz.”

Hm!

„Függőleges: 3.”

„Bibliai név.”

Megfejtői tépelődése alá ekkor becsúszott maga a KERESZTREJTVEJNY szó, ennek is kivált az előtagja. Egyszerre nehezedett rá ez az önálló értelmet nyert betűsor, és pillanatok alatt összeroppantotta belül. Nem először vergődött így a szó súlya alatt. A láthatatlan teher idegeit egyre gyakrabban teszi próbára. Hovatovább elemészi. Ereje pedig fogytán. Ilyenkor nem melengették fel a megbocsátó gondolatok sem, és annyi év után is lángra lobbant lelkében a gyűlölet. Ez a belső vulkánkitörés azonban nem az emberekre irányult, hanem mindinkább Istenre, gyerekkorának szelíd kísérőjére, aki cserbenhagyta az úton.

Csöd! – ítélkezett magában. Aztán gyorsan helyesbített, és némi büntudattal alávetette magát a nem elhanyagolható tényeknek. Mindenekelőtt annak, hogy egészségben megért nyolcvan esztendő, és hogy idestova harminc éve háborítatlanul élhet egy fővárosi szobában. Igaz: homlokáról senki sem törölte le a deportálás bélyegét, de azért Ferkókkal együtt lakhat mégis. Érezte, nem szeretetből ajánlották fel neki ezt a cselédszobafélét. Nem. Tud olvasni a tekintetükből. Alighanem félnek. Hiszen ki tudja, mikor csap le egy-egy jogtalanul ítélte négyzetméterre ismét a Hivatal. Vagy fia talán a hátára venné legszívesebben, hogy elzarándokoljon vele – madarak martalékaul – egy nipponi tájra?

„Vízszintes: 6.” – kapaszkodott a ferdet kínáló kérdésszavakba gyorsan. – „Ókori fizetési eszköz.”

Lebiggyesztette az ajkát.

Ezt a szája köré fagyott vonalat néhány régi fénykép meg is örököltette. Megboldogult férje, Isti mindig leste az alkalmat, hogy lencsevégre kapja őt. Persze ő, az áldozat, csak akkor eszmélt fel, amikor kattant a masina. Az előhívott filmet aztán István a többi közé keverte, hogy a nem kívánt meglepetés hatásosabb legyen.

Meglepetés?

Csupán piszkálódni akart. Elvégre tudnia kellett, hogy nem szívesen néz szembe saját arcvonásaival. De bocsánatkérő mosolya – jaj, ezek a férfiak! – könyörületért esengett.

– Karakteres az orrod íve! – mondta bűnbánóan.

Ennek az „ornak” azonban – anélkül, hogy tükröt tartana maga elé – lehangolta már az említése is.

Megérintette.

Aztán ujját végighúzta a csontos nyeregtől egészen a csúcáig. Az orrhegy egészen

de nyomban el is pirult. Szégyenkezett, hogy az ilyen ostobán hiú dolgok ennyire izgatják még.

Vagy fél valamitől?

Ugyan! – és botjára támaszkodva a szobájába csoszogott, meg-megpihenve időnként. A nyitott komódfiókot pedig támoltyogva érte csak el. Nehézkesen helyezte vissza a papírköteget.

Várt.

Aztán keresgélgni kezdett újra. Lassan, töprengve-tépelődve hol az egyik, hol meg a másik paksaméta felé nyúlt. Végül rálelt – vajon ez után kutatott valóban? – egy bőrkötésű albumra. Ujjai – fosszilis nyomokra emlékeztetően – kirajzolódtak a piros borítólapon. Bele-beleforgatott. Hamuszínű felhőfoszlányok pöffentek az ablakon beömlő napfény sugárpengéi közé.

Megtalálta!

A fényképen kerti lugas. Unterach am Attersee? Mariazell? Balaton? Vagy Zebe-gény?

Mіндеgy.

Ketten ülnek a padon. Tamás öccse meg ő. Keresztrejtvény fölő hajolnak. Bigygyesztett ajkával és azzal a hajlott ívű orral olyan rajta, mint egy boszorkány. Legszívesebben eltépte volna. Miért nem tette meg már annak idején?! Egyáltalán azt sem lett volna szabad megengednie, hogy István lefotografálja annyiszor. Aztán mit akart azokkal a keresztlevelekkel, melyekért – fáradságot sem kímélve – régi plébániák hűvös pincéiben kutatgatott még Ausztriában is? Hát nem egyre megy, hogy valakit megkereszteltek-e vagy sem? Akkor is ember az újszülött, ha portugál, angol, francia, magyar, német, zsidó, fekete bőrű, proletár vagy netán már a bölcsőben is osztályidegen! – és reszketeg mozdulatokkal végigtapogatott a szája körül, a szemüvege alatt és az orrán.

Nevetséges! – koppantott a botjával hirtelen, miközben arcán csakugyan leplezetlen gőg feszült-villant most.

Gyorsan kiemelte a fotografiát, öccsét letépte róla, és – mintha bizonytalan szívdobbanásai sürgetnék – megint odabotorkált a fényképes falhoz. Ott egyetlen, nagy pillantással a homloka mögé gyűjtötte halottjainak arcát mind. Aztán – hogy reszket a keze! –, aztán Bauer nagyapa képe fölő akasztotta rejtvényfejtő sajátját is.

Ekkor váratlanul éles fájdalom hasított a szegycsontja mögé. A vér kifutott az arcából.

Maradék erejével a fal felé araszolt, de csak a levegőbe markolt tehetetlenül. A bordái között szagatott nagyon.

Összeesett.

Ne még! – kiáltott benne egy hang némán.

Csak a bot koppant tompán a padlón.

Mintha fentről rámosolyognának valamennyien! Ő is nevet... ő... én is... aztán... aztán – akár egy mesebeli varangyról – levedlett róla keresztjének terhe és minden vélt csúfság.

Röhrig Géza

PURIM EGYEDÜL

Szétszórattam.

Nem ettem lóhúst, és
nem voltam lágerben,
nincsenek gyárain,
de még mosógépem se,
csak fanatikus vagyok.
Összevissza ennyi.

Azt mondják, a zsidók fanatikus lelkek.
Hát nem tudom. Én fonetikus is vagyok,
azt a néhány imát, amit Nagypától
tanultam, fonetikusan tudnám leírni maximum,
tehát magyarul írok héberül is.
Ez egyben felnőtt választásom.

Fanatikám, hogy van etikám,
és ezt én Budapesten szereztem meg.
Megszerezhettem volna másutt is,
a nagyvilágon e kívül akad jócskán hely,
de nem az én számomra. S emlékszem pontosan
Nagyapa számára a jobb alkarján.
Mikor nyitott szemmel feküdt mögöttünk a vetés.
Lelőtték. Ez a dolgok rendje, a rendnek ez a dolga,
fölhevít minket Tóra, krematóra,
csak ne szellemeskedjünk, halhatatlankodjunk,
lírázzunk, lilázzunk: lelőtték a vetést, no s aztán?
Szubjektíve, persze, vele ment a Nagynyám,
a nagynéném, annak bátyja, húga, öccse.
Valami nagyon rossz fát tehettek a tűzre,
ha így kihívták a haragot.
Az az én szerencsém, hogy állati jó vagyok.
Mázli.

Ha egy hazaszerető versben nincs
természeti kép, kérem az a vers akkor
mostanában íródott. Ám én tényleg
odavagyok tájaiért, ahogy a haza is
sok tekintetben odavan. Az enyémben
is gyakran, de most nem erről van szó.
Mátra- és Balatonfüred szépsége a tét.
Az évszakok kívül-belől.

Meg a kolozsvári Mihály-templom.

Isten kalapjáról de
sokan akarták levenni már a bokrétát.

Előbb a kalapot, elvtársak, előbb a kalapot.
 Kévánatos szülőházam, a Te embered vagyok,
 így, kicsit szétszórt létemre. Fogjuk le jól
 mindannyian a vadkant, hogy megmaradjon Imre.
 És Zrínyi. És a vadkan.
 Fogjuk le jól, mert halkan, de horkan.

HAJNÓCZY

Földdobott pénz ellenére született,
 s most egy útfelbontás jelzőlámpájánál
 melengeti a kezét. Szegény,
 ez a perc az utolsó neki,
 és ő a dzsekijén megakadt cipzárral vacakol.
 Negyvenéves férfi. Kínokban jártas.
 Nemigen nyafog, s az igazságérzete sem irigység.
 Egyedül a kommunista pincéreket utálja,
 de azokat nagyon. Ez a cipzár, az anyja istenit,
 jól megakadt, s a vályúban álló malacok
 szomorával néz ide-oda.
 Van még öt másodperce,
 s kezdi ezt megérteni.
 Először nekiiramodik, hátha csak itt
 ilyen hínáros a lét. Aztán megáll,
 jaj, gondolja magyarul, Úristen,
 ujjait összefonja, majd ismét elkezd rohanni.
 Nekivágódik egy transzformátornak,
 orrából két piros szalagot lenget a szél.
 Már csak négy másodperce van.
 Föláll, de így kibírhatatlanul lüktet
 a tarkója, kénytelen négykézláb menni,
 s ezzel valahogy bevallja, hogy igazából minden
 férfi egy ötméteres nőre vágyik,
 egyedüli törpének Hófehérke mellé.
 Három másodperc múlva halott ez a férfi.
 Most már nem mozog. A dzsekije zsebéből kiesik
 egy tollbetét, s vadul költögeti az eső.

Pernecky Géza

SZERETETTEL ÉS SZABOTÁZZSAL

A „neoizmus”

1988 tavaszán egy rotaprintás nyomású képes újságot hozott a posta, a *Punchline*-t. Mottója – az ítélet órájának a lapja – már előlegezte a tartalmát. Nehéz lenne felsorolni, hogy mi minden volt itt sok-sok képpel és kevés, de annál hatásosabban szedett szöveggel pellengérré állítva. A kapitalizmus, a militarizmus, a nacionalizmus, az apartheid, az atomipar, a csillagok háborúja, a Coca-Cola... és így tovább. A jellegzetes gomba alakú felhők között maradt még egy kis hely a egyház, a *Playboy* magazin és a mosószeres (felirat a dobozon: Zyklon B) elítélésére is.

Az újsághoz egy levél volt mellékelve. Finom tónusú büttenpapír, előre nyomott kerettel, amely egy talizmánláncot ábrázolt egy kis plakettel. A plaketten az amerikai címer sasmarárához nagyon hasonló heraldikai jel, egy kiterjesztett szárnyú denvér volt látható, és a következő felirat: *Alternative Tentacles*. A *Punchline*-t lapozva aztán az is kiderült, hogy ez az állat a „*Cultural Terrorism*” terjesztésére alakult *Alternative Tentacles Records Ltd.* védjegye. Vagyis egy hanglemezeket forgalmazó vállalattal állunk szemben. A *Punchline* még két másik testvérlapra is felhívta a figyelmet, ezek a *Fallout* (Cikizés) és a *Fuck Facts* (Baszom tények) voltak. Ezeknek a kiadása is a cég lelkiismeretét terhelte. De árult a *Tentacles* T-shirtöket, videót, buttonokat, stikkereket, vagyis emblémákat vagy színes öntapadós címkéket és sok más bazarárut is.

A küldemény az angliai Wiganból érkezett, John Yates „*Jellyben State Graphix*” műhelyéből, és az egész válasz volt az alternatív sajtótermékeket kérő körlevelemre. A levélben John azt ígérte, hogy nemsokára megjelenik a *Punchline* következő száma is, és reméli, hogy majd abban is találok egy és más érdekességet. Különböen pedig maradjak továbbra is vidám és eleven fiú... Megnéztem a térképen, Wigan egy kisváros félúton Liverpool és Manchester között. Ide fészkelte volna be magát a *Tentacle*? Nem, mert a központok Londonban és San Franciscóban voltak – így a *Punchline*. Vagyis ez csak a piac. Kissé zavart azonban, hogy a levél stílusa közel sem volt olyan vérszomjas. Az a fajta vidékies nyájasság és béke lengte körül, ami az angol kisvárosok kertés házainak a sajátja. Csak isszák a teát, és csevegnek...

Bizonytalanságomat nem oszlatta el az utolsó, elköszönő sor sem: „*Love and sabotage, John xxx.*”

Hogy a *Punchline* egy, a networkhöz sorolható, alternatív magazin lett volna, az legalábbis kétséges. Sokkal valószínűbb, hogy egyike azoknak a nyomtatványoknak, amelyeket ingyen osztogatnak a menzák bejáratánál vagy a diszkókban. A feltűnően agresszívra vett külalak azonban gondolkodóba ejtett. Reklámanimációnak ugyanis csak az megy el, amire sokan kapják fel a fejüket. Ennyire közkedvelt fogyasztási cikk lenne tehát Angliában (még mindig, vagy most megint?) az anarchizmus? Mert a denvér meg a láncok még kétségtelenül a punk kelléktárából valók. De a *Punchline* ol-

dalain sodort gyújtózsínór – amely valahol később egy bombában kell hogy végződjön – már nem.

Hol találok ennek a sajtónak az eredetijével? Igazi anarchista újságot is hozott már a posta, úgyhogy volt mit az összefüggések tisztázására előkeresnem. *Riffraff Poets* volt a címe. Ez a lap igazán nem vádolható azzal, hogy nem tisztázott az eredete. Kiadója, a londoni Freedom Press, ugyanis egyenesen Kropotkin herceg 1886-ban alapított anarchista lapjától, a *Freedom*tól kölcsönözte a nevét, és jelenleg is az a fő kiadói tevékenysége, hogy ennek a folyóiratnak az újabb folyamait publikálja. A *Riffraff Poets* első száma pedig a kiadó százéves évfordulójára jelent meg.

Kívül vörös borítópapír, belül sok pacifizmus, és közben általános érdeklődésre számító riportok, sőt sakkfeladványok is. Aztán klasszikus nevek merülnek fel, így Orwellé vagy Bob Dylané, majd kevésbé klasszikus rovatok, például az anarcho-punk zenének szánt oldalak, a környezetvédelem ügye és az újabb anarchista költészetből válogatott versek. Mellékletként plakátok, képeslapok, röpiratok és másorfüzetek. A zene mint közvetítő médium szokatlanul nagy szerepet kap bennük. A képeslapok kottával vannak keretezve, és gyakoriak az „anarchista dalok” is, mint a POEMSONG FOR VIRGINS AND ANARCHISTS (Lírai dal szüzeknek és anarchistáknak). Picassót is ebben az összefüggésben idézi az egyik levél. Egy kései grafikáját látjuk reprodukálva, azt, amelyen Raffaello kedvesével, a legendás péklánnyal, az orális szex örömeit élvezi. A jelenet fölött nyomtatott szöveg: a háború obszcén. Úgy látszik, nem árt közben erre is gondolni, ha anarchista körök üzletfele az ember.

Ritkán gondolunk azonban arra, hogy az anarchizmus (és sokszor félreértett féltestvére, a nihilizmus is) tulajdonképpen egyidősek a gőzgéppel. Ez magyarázatot adhat bizonyos stílusfordulatokra. Másrészt Dennis Gould és kiadója, a Freedom Press, a *Riffraff Poets* című magazint az ifjúságnak szerkesztették. Nem tekinthető tehát olyan fórumnak, amely a mozgalom tudományos bázisáról számol be.

Azok tehát, akik az angol anarchizmust egyébként csak a szakirodalomból ismerik – és természetesen ezek közé tartozom én is –, jól teszik, ha az ismereteiket egy kicsit fölfrissítik, és tiszteletudóbb hangot ütnek meg. A Kropotkin-féle mérsékeltbb ágazat túlélte sok más, militáns szervezetet, és még ma is népszerű és termékeny. Magában Angliában, és bizonyos amerikai értelmiségi körökben is, nagy nevek kapcsolhatók a pragmatikus anarchizmushoz: Bertrand Russel, B. C. Traven, George Orwell, Herbert Read, George Woodcock, Noam Chomsky stb. Annak a közéleti filozófiának, amit e névsor képvisel, kétségtelenül van valami arisztokratikusan liberális (és ebből következően naiv) színezete.

Másrészt azonban egy sor olyan gondolatot tart ez a tradíció életben, amelyeket az első világháború utáni évtizedekben végleg holtnak nyilvánítottak, de amelyek ma megint annál népszerűbbek. Ilyen a decentralizált társadalom eszméje, amely önfenntartó kisebb egységekből épülne fel, vagy a termelést és a fogyasztást az ésszerűség keretein belül tartó önkorlátozás maximája. Ilyen továbbá az intézményesített erőszak (állam, katonaság, igazságügyi szervek és börtönök) fokozatos leépítésének a programja. Helyettük a közmegegyezésen alapuló béke erősödését és a szociális erkölc fejlődését kellene szorgalmazni. És nem utolsósorban ilyen eszme a közös kreativitással ápolta kultúrájának a kívánatossága. Egy társadalom utópiája, amelynek minden tagja a szabadidejében művész is lehetne.

Látjuk, a pragmatikus anarchizmus sok tekintetben megelőzte az alternatív áramlatokat és a zöldeket. A háttérben – az anarchizmus XIX. századi orosz megalkotói-

nak az élményanyagára épülve – fölsejlik a tradicionális orosz faluközösség archaikus struktúrája is. Hogy ez az archaizmus ennek a gondolatrendszernek a legfőbb gyöngéje, az nem kétséges. Másrészt azonban ez volt például a *Riffraff Poets* terjesztésének is az egyik kínálózó lehetősége. Én például a mail art lapok recenziós rovatában találtam rá. Úgy látszik, hogy a Freedom Press sok gondolata jól rímelt a networkre. Nagyobb problémáink csak akkor lehetnének, ha olyan kiadványokat akarunk a networkkel összebékíteni, amelyek egymás mellett hirdetik a kulturális terort és a hanglemezeket.

A Freedom Press egész százasztendős története megcsúszhatna tehát azon a banánhéjon, amit a csiklandósan furcsa „love and sabotage” köszönési forma jelent. Később látni fogjuk, hogy az ilyen fordulatok nem ritkák, van olyan magatartásforma is például, aminek (büszkén hangsúlyozva) „bad mentality” a neve. Es ha ez még mindig anarchizmus, akkor biztos, hogy nem a mozgalom valamelyik klasszikus esete. Lobo-góira inkább a neonégők foszforeszkáló fénye vagy az ajakrúzsok színe illene – és nem a hagyományosan vörös vagy fekete.

Témánknál vagyunk, a kulturális underground azon tartományainál, amelyet a forradalom (vagy a lázadás) ilyen irracionális árnyalatai jellemeznek. A mezőnyről még alig van áttekintésünk, széles és változatos, és a szubkultúrák legkülönbözőbb rétegeiből épül fel. De a sokféle heraldikai és ideológiai jel mögött a fő indíték valószínűleg még mindig a régi: hogyan szabadulhatunk meg attól a nyomasztó tehertől, amit a többi ember és az intézményeik raktak ránk? Forradalommal? Örök békével? Kultúrával és felvilágosultsággal? Misztikával? A természethez való visszatéréssel?

Maradjunk egyelőre az ajakrúznál. Az angolszász kultúrkörben az utolsó két évtizedben feltűnő karriert csinált egy szó, amely nem a felszabadítás eszközeit írja körül (ez, úgy látszik, egyre kevésbé érdekes), hanem a teljes emancipáció pillanatnyi végcélját nevezi meg, és ez így hangzik: glamour.

Az 1979-es kiadású MCMILLAN CONTEMPORARY DICTIONARY a következő módon adja meg a jelentését: „személlyel vagy tárggyal kapcsolatos megfoghatatlan szépség vagy báj”. Ezt egy arra vonatkozó utalás egészíti még ki, hogy a szó eredetileg varázserőt, mágikus hatalmat jelentett. Több szótár ezenkívül még a leggyakoribb összetételét is közli: glamourgirl = reklámszépség, a divatnak megfelelő (női) ideál.

Van módunk rá, hogy kinyomozzuk, miként került ez a lidérces fényvel körülvett fogalom a kései avantgarde egyik fő tájékozódási pontjává. Tartalma ugyanis meglehetősen ellentmond a klasszikus modernnek harcias magatartásával és azzal a nonkonformizmussal, amivel a divat vagy a szépség tekintélyét utasították vissza ezek a meseterek.

Aki a glamour csábos fényét követi, az passzívan sodródik, és a hazug értékeknek enged – gondolhatnánk. De elég csak egy pillantást vetnünk a pop-art termékeire, hogy máris bizonytalanná váljunk. A sorozatban festett Coca-Cola-üvegeket vagy Marilyn Monroe-portrékat úgy is tekinthetjük, mint az első zászlóhajtást a glamour hatalma előtt. A művész a legfőbb idolképet már nem önnön zsenijéből vagy az utópiák forradalmi energiájából nyeri, hanem a világban készen találja. Ez még nem jelenti az utópiák azonnali halálát, legfeljebb csak azt, hogy a bennük megfogalmazott „ígéretes jövő” most átsiklott a „csábos jelen”-be. Lehet, hogy ezt jelképezte az a „végtelenül sok” egydolláros bankjegy is, aminek a megfestésével Andy Warhol a pályáját elkezdte.

Abban a pillanatban azonban, amikor a glamour a „másik” tulajdonságává válik, ütött a modernnek órája. Gondoljuk csak meg, az Andy Warhol által festett áru csillogása még megszerezhető volt (az áru megvásárlásával). Ugyanígy „magántulajdonnak” tekinthető még a Fluxus művész – és közönségének – az intelligenciája és dicsfénye. A glamour teljes definíciójához azonban hozzátartozik, hogy megfoghatatlan és utolérhetetlen. Csak a tovalebbenő és délibábként távolságot tartó glamour az igazi. De az ilyen glamour kultiválása egyenlő a szabadság föladásával. Olyan eszmék és célok elfogadását jelenti, amelyeket soha nem birtokolhatunk. Legfeljebb néha fűrödhetünk a fényében.

Emlékszem, hogy a glamour ilyen hangsúlyozott szerepével először a *File* egyik 1975-ös számában találkoztam először. A szó mint vezérmotívum rögtön a címlapon állt, és még annyira szokatlan volt, hogy majdnem a szótár után nyúltam, hogy ellenőrizzem, helyesen értettem-e. A borítón egyébként egy könnyedén tovalibbenő sikkos női láb volt látható, egy fénykép, talán egy luxusfényben úszó utca egyik mélyen fekvő pinceablakából fölvéve.

A lexikont aztán csak sokkal később ütöttem fel, akkor, amikor³ Stewart Home a lapjában, a *Smile*-ban, a glamourt a neoista ideológia egyik fontos fogalmaként kezelte. Home elégedetlen volt a glamourral (erre később még visszatérek), és majdnem azzal a vehemenciával támadta, amivel a munkásmozgalom fordult egykor az osztályellenség ellen. Más helyütt viszont a saját programját az ötvenes és a hatvanas évek avantgarde-jának az örökségével hozta összefüggésbe, és kimerítően foglalkozott a szituacionista mozgalom elméletével. Ezen a nyomon elindulva fedeztem aztán fel, hogy a glamour szegről-végről annak a „spektákulumnak” a késői rokona, amivel Guy Debord, a szituacionisták vezére, a világ fonákságait jellemezte.

„Azokban a társadalmakban, amelyekben a termelés modern formái uralkodnak, az egész élet mint a spektákulumok roppant gyűjteménye jelenik meg. Mindaz, amit közvetlenül lehetett átélni, egy ilyen színháték mögé rejtőzött el” – kezdődik a SPEKTÁKULUMOK TÁRSADALMA. A könyv 1967 novemberében jelent meg Párizsban, fél évvel a májusi diákfelkelés előtt. A szituacionisták tehát bizonyos mértékig az ideológiai előkészítők szerepét játszották a 68-as eseményekben. A spektákulum leleplezése is fegyverként szolgált egy pillanatra. Mint tudjuk, olyan fegyverként, ami végül csütörtököt mondott. De lássuk előbb Debord elméletét.

„A képek, amelyek kiszakadtak az élet aspektusából, egymásba olvadva olyan pergésbe kezdenek, amelyben nem állítható helyre többé az élet egysége. A csak töredékeiben szemlélt realitás, mint elkülönült pseudo-világ, mint a pusztá kontempláció tárgya, legfeljebb a maga törvényei szerint állhat össze újra valamivé. A világ képeinek a specializálódása azonban olyan autonóm képi világgá szerveződik, amiben a hazug dolgok saját magukat is meghazudtolják. Így lesz aztán a spektákulumból az élet teljes fonákja, egy önálló mozgással rendelkező élettelen.” (Guy Debord: LA SOCIÉTÉ DU SPECTACLE. Bucher-Castel, Paris, 1967. 2.§)

A fejezet mottójaként Debord Feuerbachot idézi: ennek a világnak a szemében csak az illúzió szent. És hogy a szentség legmagasabb foka is csak az illúziók legtökéletesebb formáiból épülhet fel. Úgy tűnik, hogy Debord is az illúziók tökélyre fejlesztett rendszerét nevezi spektákulumnak. Legfeljebb az ő gondolatmenete már nem valáskritikai irányt vesz, hanem a kultúra és a konzum kritikájává válik: *„Nemcsak a képek rendszere spektákulum, hanem ugyanilyen színháték a személyek közti viszony is, amit a ké-*

pek közvetítettek. A spektákulum tehát nem fogható úgy fel, mint a látvány világának a túlhajtása, amit a képek nagyzemű forgalmazói hoztak volna létre. Sokkal inkább tekinthetjük valósággá vált és anyaggá minősült világnézetnek.” (4–5. §)

A spektákulum tehát a modern korban az élet totalitását pótolja. Egyrészt csalóka képeivel fogva tartja az embereket, másrészt azonban a végcélja sem más, mint ezeknek az eszközöknek az állandó újratermelése és igazolása. A spektákulum ezért nemcsak a társadalmi produktivitás fázisában játszik szerepet, hanem lefoglalja az emberek szabadidejének a nagy részét is. Miközben elvonja őket az igazi élettől, beszervezi őket a spektákulum hamis totalitásába is. És ezzel eléri azt, hogy az élet egységének a látszata újra helyreáll. Debord szinte költői képeket talál ennek az állapotnak az ecsetelésére (meg is jegyzi, hogy a spektákulum elemzése közben nem nélkülözheti a spektákulum nyelvét):

„A spektákulum úgy lép színre, mint roppant méretű, vitathatatlan és megtámadhatatlan pozitívum. Nem kevesebbet állít, mint azt, hogy ami valóra válik, az jó, és ami jó, az valóság is lesz... A spektákulum mélységesen tautologikus jellege abból fakad, hogy az eszközei egyúttal a céljai is. Ő az a nap, ami sohasem nyugszik le a modern passzivitás birodalmában. Az egész világ felületét beragyogja, és a saját dicsőségében fürdik szüntelen.” (12–13. §)

Debord szerint a spektákulum a vallásos világkép materializálódott változata. Lényegéhez tartozik, hogy illúzióival eléri a valóságos kapcsolatok lehetetlenné válását, hogy általánossá lesz a szétaprózódás, a töredékesség s az elmagányosodás. Mivel ez a folyamat a gazdaság egész rendszerét átjárja, a világ – noha ezt talán észre sem veszi – a spektákulum révén „proletarizálódik”. A javak csak arra szolgálnak, hogy a „magányos tömeg” még magányosabbá váljon. De miért nem fordulnak szembe vele az emberek? „A spektákulum az a tőke, amely a koncentráció olyan fokát érte el, hogy az már képpé válik.” Ez a kép pedig érzeki és szemléletes.

Debord ezen az úton az árufetisizmust is bevonja az elméletébe, és az ő fogalmazásában ez most így hangzik: Az árufetisizmus „a társadalom fölötti uralom az »érzéki jellegű érzékek feletti dolgok« segítségével. Ez az elv a spektákulumban válik tökéletesen valóra, ott, ahol a természetes világot a természetfeletti képek olyan választéka pótolja, amely eléri azt, hogy az érzékelhetőség netovábbjának számítson, noha az érzékek fölött lebeg.” (36. §)

A spektákulum társadalmi végeredményben gazdasági bőséget biztosít, de olyat, amiben a látszat fontosabb, mint a valóság, és az élet nem más, mint a látszatfogyasztás kiterjedt rendszere. A látszat azonban Debord szerint olyan, mint a palackjából kiszabadított szellem, előbb-utóbb a gazdasági szükségszerűségek ellen fordul majd. Ez pedig azt jelenti, hogy a spektákulumban önállósult gazdaság bukásra van ítélve. Működésének törvényszerűségei annyira eltávolodnak a társadalom „tudatalattijától”, hogy funkciójukat veszítve szét kell hogy hulljanak. Ez a Freudra támaszkodó apokaliptikus fordulat pótolná Debord-nál az osztályharcot és a forradalom szükségszerűségét?

Lehetetlen lenne itt a kötet tartalmát akár csak kivonatossan is ismertetni. Helyette megelégszem azzal, hogy a gondolatmenetének az irányát jelezzem. A LA SOCIÉTÉ DU SPECTACLE a munkásmozgalom és a totalitarizmus különböző formáival való hosszadalmas polémia után ugyanis egyfajta transzcendenciába torkollik.

Debord az idő, a tér és a kultúra burzsoá és ortodox marxista értelmezését és tartalmát vizsgálja, és miután nemcsak ezeket, hanem minden eddigi rendszert is elvet,

nem marad más a számára, mint hogy egy majdnem történelem feletti (vagy nélküli) idő, illetve tér eszméjéhez jusson el. Ezek – mint valami tabula rasa – nyújtának teret az egészségesebb és szabadabb kibontakozás felé. Hasonló sorsra jut a kultúra is. Csak az eddigi kultúra teljes negációja adhatja vissza a cselekvési szabadságot és ezzel a tulajdonképpeni kultúra értelmét. Az ember dolga az, hogy a visszajára fordult világot újra a helyére tegye. Ebben az osztályok még mindig fontos szerepet játszhatnak. Világforradalomról azonban nincs szó a kötet lapjain (Debord még nem tudta, hogy az 1968-as májusi eseményektől úgyszólván csak hónapok választják el). Ami a megoldáshoz közelebb visz, az a dolgokat helyes megvilágításba állító „*praktikus elmélet*”.

A spektákulumról szóló írás azt a benyomást is kelthetné, hogy egy feje tetejére állított gazdaságtan, amelyben az elmélet fundamentumaként az szolgál, ami a valóságban csak az utolsó láncszem: a reklámeffekt. Debord azonban kitűnő pszichológus, és amíg a spektákulumról ír, nemcsak a konzum pszichológiájáról ad remek képet, hanem ahhoz is ért, hogy apokaliptikus távlatba állítsa az illúzióknak ezt a világát. Sőt azzal, hogy a spektákulum nyelvét használja (és ez az ő esetében a francia nyelv egy rendkívül szuggesztív és színpadiasan deklamáló változata), azt is sikerül elérnie, hogy az irodalmi spektákulumra a legszebb példa rögtön a spektákulum természetéről kifejtett saját elmélete legyen.

Miért lehet fontos a számunkra ennek a nyelvi sziporkázásnak az ismerete?

Debord jelentősége abban áll, hogy az ő munkássága talán a legjobb példa az avantgarde amaz utolsó fázisára, amelyben az utópia már elvesztette konkrét tartalmát, és ezért a programfrazeológia irányában fejlődött tovább. Ennek megfelelően egyre inkább *retorika* lett belőle. Hatásos nyelvi színjáték, amelynek már nem a cselekvés a végső célja, hanem a pusztá *meggyőzés*. Az ilyen retorika még mindig lehet világnézetek hordozója is (és ezzel a világ megjavításának az utópiája). De ez már csak másodlagos feladata. A fő funkciója ugyanis az, ami a meggyőzés sikere esetén következik be: a *hatalom* kiépítése.

A hatalom stilizált játékaivá hanyatló avantgarde volna ez? Tekintélyuralom, az izmusok gettójában, a hasonló elveket valló bajtársak felett? Erre már a szürrealizmus is szolgáltatott példákat, gondoljunk csak André Breton nagyon személyes hatalmi politikájára, és arra, hogy a szürrealista mozgalmon belül milyen radikális tisztogatósi hullámokat vezetett be. Debord pedig a szituacionisták körében indított hasonló kizáró kampányokat, és mindent elkövetett, hogy a forradalmi fegyelem kérdésében még Bretont is túlszárnyalja.

Fontos presztízkérdés volt ez. Hiszen a forradalmi frazeológia, azon túl, hogy a mozgalmon belül az integráció és a hatalom eszköze lehetett, kifelé, a társadalom irányában hatva is fontos feladatot töltött be, mert mint *státusszimbólum* szerepelt. A forradalmi retorika használata sokáig belépőjegyként szolgált az avantgarde művészet panteonjába, ez pedig rangot jelentett.

Az ilyenfajta presztízs és egyáltalán, a forradalmi frazeológia vagy az abba reménytelenül belebonyolódott retorika persze roppant kevésnek bizonyul, ha megmozdul a föld, és a forradalom (vagy csak annak a látszata, a lázadás) tényleg bekövetkezik. Amint Andy Warhol kimondta, hogy a Campbell paradicsom a legszebb – legalábbis morálisan –, győzött a spektákulum, és halomra dőlt az egész remek elmélet. De már

sokkal korábban, az 1968-as diákfelkelés napjaiban is kiderült, hogy ha tényleg valami fontos történik, akkor abban a szituacionistáknak csak periferikus szerep juthat. Guy Debord, a „*praktikus elmélet*” kidolgozója, a tettek emberével, például egy Cohn-Bendittel, egyszerűen nem versenyezhetett.

És mégis tovább él valami a szituacionista tanításból. A spektakulumból például a szelídebb változatú és kívánatosabb glamour lett. És a hatalomra törő (vagy ami majd nem ugyanaz: a hatalom ellen forduló) retorika? Volt esélye arra, hogy az undergroundban visszhangra találjon? Hogy, mint az avantgarde emléke vagy visszakísérő szelleme, valamilyen formában tovább éljen?

Válaszként hadd idézzek Monty Cantsin (Kántor István) egy leveléből: „*Engem mint egyént és mint alkotót a hatalom és az individuális erők különböző formái izgatnak a legjobban. Ezért ezek a dolgok a tevékenységem központi témái, beleértve... a diktatórikus, a totalitarista helyzeteket, az erők extremikusan radikális viszonyait s a közép-kelet-európai tapasztalatokat természetesen.*” (Az idézetek, ha máskülönben nem jelzem őket, Kántor hozzám írott leveleiből származnak.)

A Monty Cantsin-figura Kántor ama találmánya, amely ezeket a hatalmi és erőviszonyokat személyesíti meg. Persze nagyon talányosan, a kollektív identitás tisztázatlan formáival. Ezért nem tekinthető a Monty Cantsin név sem úgy, mint a saját művészneve. „*Mindenki lehet Monty Cantsin*” – hangzik a legújabb testamentum, a neoizmus tanítása, és ehhez Kántor a következőt fűzi hozzá: „*Minden Monty Cantsin különbözik a másiktól, alkotójától függően...*”

A „neoizmus” – mind a szó, mind pedig a mozgalom – hasonló magyarázatot kap: „*...a neoizmusra mindig az jellemző, hogy ready made gondolatokat használ fel és épít tovább, alakít át... A neoizmus így született: volt egy név, és azt mondtam, próbáljuk ki, s ami majd történik, az lesz a neoizmus...*” Ez a „név” természetesen mégsem egészen véletlen, hiszen azzal, hogy az újat deklarálja, mégpedig minden közelebbi tartalom nélkül, egyúttal olyan izmus is, ami az egész avantgarde-ra igyekszik ráduplázni (egyebek közt azzal is, hogy karikírozza azt). Ez a mozgalmi kaland ugyanúgy kollektív tulajdonba ment át, mint a Monty Cantsin név. Ismerek olyan neoizmusmeghatározást is („egy” Monty Cantsintól, aki ez esetben nem Kántor István volt), amely szerint a neoizmus tulajdonképpen sohasem volt, és csak az antineoizmusra való reakcióként született meg.

Érezzük, hogy milyen nagy szerepe van itt a blaszfémiaának, a mozgalmasdi viszájára fordításának és a hatalom (például a vezér és a nép) képzeteivel való provokatív játéknak. A neoizmus ijesztő nyíltsággal foglalkozik a legfontosabb problémákkal, így például az identitás kérdésével és az uniformizált tömegben való elmerülés vagy az abból való kiemelkedés veszélyes, de izgató kísérleteivel. Már első találkozásra is elárulja, hogy sokat tanult a punktól, de valószínűleg ugyanolyan sokat a mail art network szövevényes kapcsolatrendszerétől is. Az egyik legfontosabb tétele is a networkból származtatható, s ez az információk ekvivalens értékéről szóló tanítás:

„*A neoizmus a MOST elmélete, az információtültengés terméke, minden belefér, mindent elvisel, mindent magába fogad, elnyel, s így menti meg magát attól, hogy a társadalom őt nyelje el.*”

Debord-tól kölcsönzött terminológiával fogalmazva ezt úgy nevezhetnénk, hogy a neoizmus *antispektakulum*. Azaz az ipari társadalom intézményesített színjátékai ellen szegülő ellenjáték. A személyiségről vagy pedig a mozgalmakról vallott modern esz-

méket „játssza” tovább, és pedig olyan formában, hogy ezek az eszmék csak a rövidebbet húzhatják, ha vele találkoznak. „Színpadi technikájához” a neoizmus úgy jutott hozzá, hogy a Debord által „képeknek” nevezett jelenségeket, a társadalom nyakára nőtt illúziókat és frázisokat, továbbpergette és -kombinálta. A neoista képek funkciója a képek szabatálása.

A neoizmus például azzal kérkedik, hogy csupa idézetből egy ready made nyelvet talált fel, ami „jobb”, mint a természetes nyelvek, már csak azért is, mert egészen nyíltan csak közhelyeket és idézeteket ismétel. Büszke arra is, hogy az egyik montreali stúdiója volt az egyik első komputervírus költőhelye. És azt is nyíltan megvallja, hogy a teljes konfúzió biztosítására a saját történetét is már idejekorán a legfantasztikusabb fikciókat tartalmazó adatvírusokkal „szennyezte be”. Ezek mind olyan dolgok, amik a fennálló társadalmat a lágy hasi szervek felől, a kultúra oldaláról támadják.

A neoizmusnak sikerült tehát elérnie, hogy a mail art network hosszú (és majdnem eseménytelen) „békekorszaka” után megint szóhoz juttatta a fegyvereket – a szubverzív és a konspiratív gondolatokat.

Ebben a konspiratív figurában sok van persze az énekes bohócból is. Egy – talán elkésett – Chaplin, katonai uniformisban, vagyis a „nagy diktátor” szerepében (gyanús – szól közbe az ellenség). Szomorkás mosollyal a szája szögletében, romantikus küzdelmekkel a tekintetében és talán néha románcokkal a szívében (még gyanúsabb – halljuk most már a barátoktól is).

Kántor István Budapesten lett neoista, csak még akkor nem tudott róla. David Zack, egy kanadai mail art-művész sugalmazta ezt neki, a magyar kommunista ifjúsági szövetség klubhelyiségeiben. David ugyanis éppen európai körúton volt, hóna alatt a mail art archívumának egy részével, és kiállítást rendezett ott a dolgaiból. Kántort elsősorban a színes xeroxlapok ejtették bűvöletbe (mint a bennszülötteket a színes gyöngyök – mesélte később ő maga). Adataink vannak arról is, hogy David Zack már Budapesten azt ajánlotta Kántornak, hogy legyen (foglalkozására nézve) „open pop-sztár”. Addig ugyanis csak orvostanhallgató volt, és aztán egyszerű popénekes lett belőle. Az open pop-sztár viszont „nyitott” személyiség. Bárki lehet az, aki eredetileg csak ő maga – és ebben van az érdekessége. Kántor azonban ekkor még, 1976–77-ben, nem látta tisztán a Monty Cantsin-figurát.

Előbb a színes xeroxokat követve Párizson át Kanadába érkezett. És ha már itt volt, átutazott a következő esztendőben David Zackhoz az Oregon államban lévő Portlandba, ahol hónapokig volt együtt nemcsak Zackkal, hanem Al Ackermannal is. A Monty Cantsin név, és vele a mítosz, itt született meg. Kántor megírta a *Correspondence Bluest*, és el is játszotta az ez alkalomra alakult Monty Cantsin International Street Myth Blues Bandjével. Portlandból küldte szét a Monty Cantsin-akcióra szóló meghívókat is, amelyekben Monty Cantsin-fotókat, aláírásokat és zenét kért a network tagjaitól.

Montrealba visszatérve született meg aztán a neoizmus mozgalmának az ötlete. A finanszírozására a véradás szertartása szolgált volna (Kántor ampullákba töltve a saját vérért árulta, de nincs adatunk rá, hogy el is adta). Ady Endre VÉR ÉS ARANY című versének a fölhasználásával pedig meglett a neoista himnusz is, s ezzel biztosítva volt a performance-ok ünnepélyesebbé tétele.

Egy antispektákulumot persze csak a médiumok intenzív használatával lehetett kialakítani. A neoisták ezért aztán a konspiráció mindennapjait folyóirat-kiadással, a

zenei anyagok rögzítésével és továbbadásával vagy a video- és komputerinformációk előállításával és manipulálásával töltötték.

Kántor első, 1979-ben napvilágot látott lapja, a *Neo*, egy kissé úgy néz ki, mintha az indulás pillanatában e nagyon különböző médiumokat még egy marokra akarná fogni. A képek zenélnak, a szövegtöredékek vizuális jelekké válnak, és az egész újság a politikai manifesztumok és a mail art-magazinok kusza keveréke. Mindjárt a startolása pillanatában mint *Five Years Paper*, vagyis mint öt évesre tervezett újság harangozta be magát. (A lap hasábjain ezenkívül a kezek hatujjúságának az első és második öt éves tervével is többször találkozunk.) Ha lapozgatunk a *Neoban*, akkor különben is csak úgy nyüzsögnek benne a furcsa szóalkotások, osztályanarchia, vöröskaja, szex-afon, agyháború és hasonlók. A leközlött sztorik és interjúk legtöbbször a kívülálló számára alig érthető, vagy ha igen, hát annál rosszabb: „*Is he mongoloid? – He is neoid*”...

A neoizmus szisztematikus elméletét hiába is keresnénk itt. Az oldalak az életről lopott pillanatok és pofonok kollázsai. Még azok a közlemények is, amik esetleg úgy indulnak, mint egy teljes szélességben kiépített autópálya, néhány mondat után a semmiben végződnek. Aki nem fékez idejében, az könnyen belezuhanhat az elméleteket szabotáló nagy neoista szakadékba. „*Neoisism bad attitude*” – áll például a Kántor által forgalmazott stikkerek egyikén. Csaknem tíz évvel a *Neo* magazin után még mindig azt a mottót olvashatjuk az egyik neoista antológia címlapján: „*A neoizmus kedve-li az olyan helyzetek kialakítását, amelyben a neoizmus definíciójának semmi értelme sem lehet!*”

Csak a neoista logikával lehet megérteni, hogy a neoizmus mégis oly forró vonzalmat érez a tudomány iránt. Már a korai, „pre”-neoista korszak is tele volt olyan kisebb-nagyobb kiadványokkal, amiknek kifejezetten (para-) tudományos színezetük volt.

Ezeknek az egyik forrása kétségtelenül Kántor István medikusmúltja. Az agyhulámok közvetlen transzformálásának a lehetősége és ezzel a direkt kommunikáció gondolata inspirálta őt például a *Brain in the Mail* (Agyvelő a levélben) című mail art-kiállítás megszervezésére. A beérkezett anyagot a *Vehicule Art* állította ki (1979) és publikálta egy szép kiállítású és teoretikus anyaggal is megfejelt katalógusban (1980). Kántor egyik fő segítőtársa ebben az időben Niels Lomholt volt Dániából, aki a tulajdonát képező *Lomholt Formular Press* (színes) úrlapnyomtatványaira nyomta rá a mail art katalógusait is, és ezzel a „műferditéssel”, ami nagyon jól rímelt a neoista szövegtranszformációkra is (és amihez Niels még remek elméleteket is szállított), egy időre egészen lázba hozta a montreali neoista központot.

Parafiziológikus jellege volt a Kiki Bonbon és Lion Lazer közös munkájával született *Urban Projects*-kiadványoknak is, amelyek egy laza szerkezetű folyóirattá álltak össze. Mindketten Kántor montreali köréhez tartoztak, és e kis füzetekben egyfajta rajzos „városi” humán-patológiát (vagy etológiát) térképeztek fel. Kiki Bonbon egy további kiadványa volt még a *Dull Century* (Bunkó század) című magazin. Tartalma a logika és a metafizika tartományait fésülte át. Rendkívül patafizikus eredményekkel. Hogy ez alatt mit kell érteni, arra Baltimore-ból hozhatok példát. Az itt székelő (neoista) *Krononautic Organism* egyik tagja, tENTATIVELY (KÍSÉRLETILEG), már a nevének az ortográfiájával adott választ arra, hogy mi a neoist science lényege.

Tudományos központ képét öltötte magára a neoizmus Ígéret Földje is. Az ötlet kezdeményezője Napoleon Moffat, az egyik montreali neoista volt, aki THE LEGITI-

MACY OF AKADEMGOROD című írásában egy annyira megkapó elképzelést vázolt fel, hogy Kántor érdemesnek látta, hogy tovább foglalkozzon vele. Így hát egy ideig a neoista művészek azzal voltak elfoglalva, hogy architektonikus terveket készítsenek Akadengorod városához (amely egyébként valóban létezik Szibériában, és egy kis neoista csinosítás a külalakjára bizonyára ráférne). Vittore Baroni A TRIP TO AKADEMGOROD című publikációja lehetne a legjobban ajánlható olvasmány e tárgy-körben.

A neoisták nem éltek olyan diaszpórában, mint a mail art-művészek. Kántor kezdetől fogva azon volt, hogy „bandát” gyűjtsön maga köré – érthető ez, ha arra gondolkunk, hogy akárcsak ő maga, a legtöbb barátja is punk-rock zenével, illetve a belőle kialakítható performance-ok műfajával foglalkozott.

Nemcsak színpadi aktőrök voltak a tagok, hanem olykor, a rögtönzött akciókon, egymás közönsége is. A közelség és az egymásrataltság olyan életstílus kialakításának kedvezett, ami sok mindenben az egykori párizsi művészek bohém életére emlékeztethet. (Tóth Gábor mesélte például, hogy egy amerikai útját Kántornál kezdte Montrealban. Amikor aztán egy időre átutazott New Yorkba is, csakhamar egy levél érte őt utol, amiben ez volt olvasható: „...Örömmel közlöm, hogy bekerültél a neoizmus örök dicsőségét biztosító panteonjába: a nálam hagyott dokumentációs anyagodat és a nevedre érkezett pénzt lefoglaltam a nemzetközi neoista mozgalom nevében, halhatatlan barátod, Monty Cantsin.”)

Amikor a network révén távolabbi kapcsolatok is kialakultak, azonnal elkezdődtek az utazások, illetve az amerikai és európai nagyvárosokban tartott neoista összejövetelek, az apartment-fesztiválok. Ezeknek a rövidítése, az APT, majdnem az ART-ot adja ki (és mily furcsa, de ez a hasonlóság volt e fesztiválok egyik fontos stimuláló szere).

Az ezekről az APT-fesztiválokról kiadott képes és szöveges füzetek a neoista irodalom jelentős dokumentumainak számíthatnak. Ha beléjük lapozunk, akkor megtudjuk, hogy miként is nézett ki egy ilyen fesztivál: a performance-ok és a heves légkörű házibulik egymásba folyó sorozatai voltak. Bizonyára volt elméleti súlyuk is, de elsősorban mégis azzal járultak hozzá a neoizmus fejlődéséhez, hogy elősegítették a Monty Cantsin-mítosz erősödését, és megfertőzték a vendégként odatévedt novíciúsokat a neoizmus vírusával.

Pete Horobin vagy Stewart Home is egy-egy ilyen APT-fesztivál során zárkóztak fel a mozgalomhoz. A rendezvényeknek váltakozó házigazdái voltak. Peter Below például Würzburgban adott egyszer otthont egy ilyen nyári „tréningtábornak”, s gondoskodott a történetek részletes publikálásáról. Később Graf Haufen vállalkozott hasonló szerepre Berlinben.

„Egy zene, amely megválaszolja a kérdéseket, és dacol a logikával” – ezzel a maximával indult például a nyolcvanas évek egyik jellegzetes angol underground lapja, a *Certain Gestures* (Bizonyos gesztusok). David Tiffen a következő módon jelölte meg a magazint tartó pilléreket: music, fiction, poetry, art – így, ebben a sorrendben. A lap egymást követő számai azonban mégis egyre inkább a vizualitás felé sodródtak, úgy látszik, a mail art csatornáin át érkező anyag elsősorban ilyen xeroxolt dolgokkal szolgált. Ám a rajzok is olyanok, mint a beköszöntőben ígért zene: válaszolnak a kérdésekre, és dacolnak minden logikával.

Improvizatív és eklektikus képi világ ez, hiszen forrásanyaga sem más, mint a glamour tartományából összeollózott motívumvilág. Tiffen az egyik számban egy rövid eszmefuttatást is szentel a vizuális művészetek és a glamorous tartományok összefüggéseinek.

Ez a gondolatmenet a glamourt az örök idea helyzetébe emeli, a glamoroust pedig az arra való aktuális reflexió szerepébe állítja. Ebből a Platóntól kölcsönzött képletből aztán könnyen levonható a konklúzió is: a művészet soha nem maga a glamour, legfeljebb csak glamorous lehet – hiszen szerepe csupán a közvetítés, a tolmácsolás. Mivel azonban a glamour tulajdonképpen semmi sem testesíti meg, felfoghatatlan dolog. A művészet így hát valami olyasmiről ad hírt, ami tiszta formájában soha nem látható, s lehet, hogy nincs is.

Nemcsak az alternatív művészet irracionális fantáziatartományaira vet fényt ez az írás, hanem azt az utat is követhetőbbé teszi, ahogy a zenei „ősélmény” (rock-, pop- és punk-produkciók) a művészek grafikai anyagává válnak. A zene kézen fog és az ismeretlenbe vezet. A rajzolás kulcsfogalma is az eksztázis lehet. Néha ez a transz „halk” és „szelíd”. De mindenképpen „túl van az érthetőségen”.

A *Certain Gestures*-nak ugyanebben a számban aztán még egy cikket találunk, és az első pillantásra ez is úgy hat, mintha ennek a glamorous művészetnek lenne az egyik esete. A szöveg ugyanis egy imaginárius személyt mutat be, Karen Eliotot, egy portré kíséretében, amelyen egy vonzóan szép lányt látunk, amint egy szem földiepret emel az ajkához. Ez a személy azonban mégsem azonos a képpel, sőt elvileg lehetetlen képet alkotni róla. Mert csak a neve adott, aki azonban használja a nevet, az nem.

A név adoptálásával tehát bárki Karen Eliottá válhat, de csak arra az időre, amíg ezt a nevet tényleg használja. Ezalatt elveszíti személyiségét, szüleit, családját és személyi adatait. Egy kontextus részévé lesz, amely például akciók, intervenciók, kiállítások, szövegek vagy levelek formájában él tovább. A kontextus lehetővé teszi, hogy idővel igen sokan váljanak Karen Eliottá, akik aztán esetleg teljesen el is veszítik saját személyes tulajdonságaikat. Lehet – így a cikk –, hogy olyan korszak felé közeledünk, amelyben az individuális és szociális tartományok kettőssége megszűnik, és a személyiség egyedi vonásai illúzióként széteszlanak. Az egész világ Karen Eliot lesz. „Az aktivitásnak ezt a korszakát meg kell vitatni és vizsgálni” – fejeződik be az írás.

Hűvös szél csap ki ezekből a sorokból, egy megfordított platóni világ: csak az ideák léteznek, földi árnyalakjaik pedig lassan pusztulásra vannak ítélve. Ilyen közel lennénk a tökéletességhez? Felfogható ez a vízió egy falanx-társadalom utópijaként is. Ebben az emberi lény – talán szabad akarattal rendelkező? – komputeradatként vándorolna az örök kontextus raszterének az egyik pontjáról a másikra.

1985 körül több más magazin is lehozta ezt a szöveget, amely eredetileg, mint röplap, egy neoista folyóirat, az Angliában szerkesztett *Smile* körében terjedt. A *Smile* (Mosoly) úgy indult, mint Monty Cantsin lapja, de e szöveg publikálása után természetesen Karen Eliot nevére vette föl a szerkesztő is. De melyik Monty Cantsinból lett ez a Karen Eliot? És melyik Karen Eliot lett belőle? S melyik *Smile*-ről van szó itt tulajdonképpen?

A Karen Eliot definícióra rímelve ugyanis rögtön ott állt a *Smile* elgondolkoztatóan szokatlan meghatározása is: „A *Smile* olyan név, amely egy sokféle eredetivel rendelkező nemzetközi magazinnra vonatkozik. A név adott, az őt használó magazin típusa azonban nem.”

Kezdetben csak a neoizmus bennfentesei tudták, hogy a Karen Eliottal szignált publikációk – s maga a *Smile*-nak ez a formája is – Stewart Home-tól valók. Az egész koncepció akkor hullott a network ölébe, amikor a mail art éppen öntudatra ébredt, és a mail art-lapok az egyes személyhez kötött kreativitás, valamint a mozgalom kollektív jellegének a problémáit kezdték feszegetni. A Karen Eliotról szóló szövegek hirtelen egy mélyhűtőszekrény légkörével vonták be ezeket a kérdéseket. Nem kellett különösebb filozófiatörténeti műveltség ahhoz, hogy az érdekeltek megérezzék, ez a gondolatmenet egy emelettel magasabban jár, mint az eddigi viták. És hogy valaki megint bejelentette magáról, hogy nagy hatalom. Identity? Creativity? No problem.

A Karen Eliot-program nagyon hasonlított a Monty Cantsin-mítosz struktúrájához. De nyilvánvaló volt az is, hogy a provokatív hasonlóság ellenére is ez itt egy „másik identitás”, akinek teljesen mások a céljai is mindjárt például a tekintetben, hogy nem „személy”, hanem ahogy a röpirat is hangsúlyozta: „kontextus”. De miben lehet más az, aki ennyire hasonló?

A Karen Eliot-identitás kísérlet volt arra, hogy a network hálójából valaki sodrony-kötelet fonjon. És arra is, hogy a neoista konspirációt váratlanul a neoizmus ellen fordítsa.

Ezzel Home mintegy a neoizmus hatványozására vállalkozott. De egy ilyen kísérletnek lehet-e egyáltalán békés kimenetele? Nem csoda, ha a kívülálló úgy érezhet, mintha Monty Cantsin, a szakrális király trónja mellett most hirtelen egy főpap alakja jelent volna meg. Sor kerül majd az ilyenkor esedékes rituális királygyilkosságra is?

Stewart Home az 1984-es londoni APT-fesztiválon tűnt fel. Huszonkét éves volt akkor, de (ahogy azt a fényképek tanúsítják) tizenötnek nézett ki, és rövidre vágott göndör hajával, lányos vonásaival olyan volt, mint egy kis gimnazista.

Olvasottságához paradox szentenciákban megnyilatkozó intelligenciájához a csodagyerekek módján jutott, vagyis megmagyarázhatatlanul. A megelőző években ugyanis azzal volt elfoglalva, hogy popzenei együtteseket szervezzen és a lemezeit publikálja. Ez a képlet nem a filozófia egyetemi hallgatóira, hanem inkább azokra a teanagerekre jellemző, akik azért választották a zenét, mert gyenge testalkatuknál fogva úgysem lehetnek később teniszbajnokok. Home már ekkor, igen fiatalon, arra az érdekes ötletre jutott, hogy ne a zene legyen eredeti, hanem inkább az, ami a létrehozásával vagy a szociális háttérével kapcsolatos. Mivel éppen a *White Colours* nevű bandet vezette, azt javasolta, hogy ugyanígy nevezzék el a többi zenekart is az országban.

„*Pillanatok alatt beletanult a mesterségbe*” – írta róla később Kántor –, „*aztán megalapította a maga szeparatista vonalát, a Praxist, a neoista elméletet egy az egyben lemásolta, és más nevekkel látta el, ennél neoistább nem is lehetett volna. Sztálinista módszerrel megpróbálta a neoista történelmet a saját dicsőségére átváltoztatni, eliminálni a neveket és az eseményeket, leginkább engem. A teoretikus írást kiválóan tudja alkalmazni mint művészeti vagy agitációs eszközt. Cínikus lángész, tudatos bajkeverő, magányos anarchista, hatásos szellemiség.*” És még mindig Kántortól idézem: „*Stewart megjelenésével 1984-ben egy kiváló neoista katona lépett a porondra... az ő felfedezése volt a londoni fesztivál egyetlen kimagasló eseménye.*”

A Stewart Home-féle *Smile* korai példányai még megmaradtak a Monty Cantsin-mítosz közelében (olyannyira, hogy magát Kántort is néhány testvérszám kiadására ins-

pirálták). Home saját vonala inkább a folyóirat 1986–87 körüli publikációiból olvasható ki. Ezek a füzetek már külalakjukban is eltérnek az underground megszokott formájától. Fényes borítóval, rendezett szövegtükörrel és professzionista nyomással készültek. Az eleganciához, amivel a *Smile* megjelent, hozzátartozott az is, hogy a szövegdoldalain egy halványan alulnyomott figura volt látható, aki a fegyverét tartotta az oldalasra, vagy aki – és ez volt a fenyegetőbb – az aktatáskájával a kezében közeledett.

Ebben a táskában már nem a Karen Eliot nevű kontextus rejlett, hanem egy olyan szövegkollázs, amely mintha egy végtelen ideológiai szőnyeg motívumaiból lett volna összevarrva. A *Smile*-féle szövegkompozíciónak ez a tarka, ornamentális jellege tényleg nagyon feltűnő. A címsorok, de sokszor a gondolatok is, szimmetrikus elrendezést követnek. Példák: „*The art of ideology and the ideology of art*”, „*The art of refusal and the refusal of art*”, vagy „*From author to authority*”, „*Beyond chaos, beyond coherence*” stb. Egy-egy füzet közepén a teoretizáló mondattengerből – akárcsak egy sziget – egy-egy elbeszélés szövege emelkedik ki. Címük AZ ANARCHISTA vagy a HEROIN-AKCIÓ.

Home fényképekkel is élénkítette a *Smile*-t. A kilencedik számban egy ilyen két oldalon átfutó nagy fotó földigiliszták viszolyogtatónan fölnagyított tömegét hozza a következő jelszóval: „*Mi vagyunk a proletariátus, azok, akik szívesen mondanak nemet.*” A tizedik szám pedig olyan rendőröket mutat, akik egy háztetőre menekült férfit ütlegelnek a gumibotjukkal. Szöveg: „*Mondj nemet a demokráciára.*” A szövegrészek a szituacionista és anarchista irodalmat idézik, Zamjatyin, Orwell és John Cage egy-egy mondatára vagy motívumára csengenek vissza, vagy esetleg a kommunisták és a futuristák kiáltványaiból és más hasonló szövegekből emelnek ki részleteket. Ritmikusan visszatérnek a pornóbetétek is (és nemegyszer mint fontos és szociálkritikai élű, paradox problémák).

Úgy érzem, hogy ez a „külalak” többet mond el a *Smile*-ről, mint a benne felsorolt vagy kifejtett gondolatok, sőt biztos vagyok abban is, hogy a *Smile*-olvasók többsége soha nem is jutott tovább, mint ennek a szöveg- és programkollázsnak, illetve paradoxongyűjteménynek a lelkes és elbűvölt tudomásulvételéig.

A *Smile* lehengerlő hatása a tartalmát képező konfúzió szokatlanul logikus szerkesztésével magyarázható, és azzal, hogy elképesztő műveltségi anyag van belésűrtve, és hogy ez a szöveg agresszívül hideg. Ennek a megérzéséhez szinte olvasni sem kell a magazint, elég, ha felütjük. Ha mégis beleolvasunk, úgy érezzük, hogy végső soron minden hihető benne, ám ugyanakkor minden álságos is, eklektikus és „pseudo”. Stewart Home úgy látszik ösztönösen megérezte, hogy egy olyan évtizedben él, amelyben minden szöveg csak süket duma. Ezért aztán csak a metafizikáig fokozott süket duma lehet az igazán jó szöveg.

Ez is kommunikáció, de a fonákjáról. Előadás egy kriptában, az ideológiák csontvázai között. A meggyőzés és a retorika negatív művészete.

A *Smile* kollázsszerkezete eltakarja a tartalmát. Vagy lehet, hogy nincs is igazi tartalma? Bizonyos gondolatok azonban csak összeszedhetők belőle. Az alábbiakban egy ilyen tallózásra tesztek kísérletet.

Home szociálkritikai megjegyzései a szituacionisták régebbi keletű szövegeire támaszkodnak, de a közben kialakult új terminológiát használják. „*A glamour a tömegkommunikációs eszközök korában élő individualista ideológia megdicsőülése*” – olvashatjuk. Benne a szubjektum és az objektum lappangó ellentmondása kapott új formát. A ki-

zsákmányolás ugyanis újabban már lélektani természetű. Nemcsak a tőkét birtokolja a „másik” ember, hanem a glamourt is, és így válik glamorous-zá, széppé, olyannyira, hogy meg is kívánjuk. Ez azonban meddő vágy, mert a tömegkommunikációs eszközök a guillotine bárdjánál élesebb határt húznak a glamour birtoklója (objektum) és nézője (szubjektum) közé.

Az átlagember a glamourral ezért legfeljebb csak a tv-kvízműsorok imbecillis színvonalán azonosulhat. Talán nem is veszi észre, hogy miként idomul eközben ahhoz a „gentleman”-típushoz, amely a szőkét, a simára borotváltat írja elő, és ezzel infantilizmusra kárhoztatja őt. Mert a társadalom patriarkális és paedofil természetű (baby, mondják egymásnak a szerelmesek). Minden az ilyen normák körül forog, és ez fölöslegessé teszi, hogy az antagonisztikus ellentéteket továbbra is erőszakkal kelljen fönntartani. A glamour, és kiegészítője, a „desire”, a vágy, olyan rajzásban tartják az embereket, mint az esti lámpa a bogarakat. Ami az egyiknek csak gyötrő vágy, az a másik szemében már vonzó glamour – és fordítva.

E gondolatok a szituacionizmus spektákulumelméletére vezethetők vissza. De adaptálásukban Home-ot kétségtelenül a kamaszkori emlékei is befolyásolták. (A polgári társadalom képtelen elfogadni, hogy a gyerekek felnőnek, és szőrösök lesznek – írja például. Ez a panasz érdekes módon az *Artpolice* című amerikai grafikai lap sötétre satírozott „punk” rajzaira rímel vissza.) A kultúra szerepének a megítélésében azonban már sokkal felnőttébb.

A „szép”, az „igaz” és a „humánus” olyan ideológiai absztrakciók, amelyek arra való, hogy kialakítsák az értékek rendszerét. Ezek az értékek jelentik a kultúrát, ami tehát maga is absztrakció, és ugyanolyan mesterséges szeparáció eredménye, mint amilyen mesterséges az ember és a természet között húzott határvonal. A természet ugyanis nem az emberen kívül, hanem benne magában van. Az igazi kultúra pedig nem más, mint ennek az egységnek a totális átélése. A hamis absztrakciók akkor fogynak eltűnni, ha a társadalom visszatér a „koherenciához” (ennek a – talán forradalmi? – megoldásnak a közelebbi természetéről azonban nem tudunk meg semmit Home-tól). Ekkor majd a szeparáció és az absztrakció torzszülöttei, a művészek is arra a sorsra jutnak, „amit megérdemelnek”.

Bakunyin írt egykor arról (és a gondolat visszavezethető a hegeli Világszellem öntudatra ébredésének a tanára), hogy az emberré válás folyamata egybeesik a természettől való elidegenedéssel. Ezt a nagyon urbánus (és később az avantgarde idején a technika túlbecsülésével a rajongásig fokozott) elképzelést Home, úgy látszik, nem akarja teljesen feladni. Ezért aztán a (fejlődésben magunk mögött hagyott) természetre csak megvető szavakat talál. De hogy az új idők szelének is engedjen, egy „totális” természetet engedélyez magában az emberben.

Sok helyütt azonban azt érezzük, hogy Home az embereket is megveti, legalábbis a passzív tömegeket. És nemcsak azért, mert ezek esetleg a konzum áldozatai. Az alternatív társadalom tagjai sem szimpatikusabbak a számára. Elutasítja a zöldek programját, és – majdnem ugyanazzal a lélegzettel – a mail art elképzeléseit is. És mivel hű az anarchizmushoz, hallani sem akar az intézményes kultúráról sem. Home számára különben is a művészvilág és a bohémia tartományai jelentik az univerzum elviselhetetlenségének az abszolút nullpontját. Ha a *Smile*-t olvassuk, az a benyomásunk, hogy alig lehetne gusztustalanabb lényeket elképzelni, mint amilyenek a szenvelőg esztéták és a parazita művészek.

Mivel mindezeket a dolgokat a társadalom a kreativitás nevében engedélyezte vagy követte el, az avantgarde soron következő feladata a kreativitás visszaautásítása és el-sorvasztása lesz.

Stewart Home-ot végül is ez a kreativitás ellen forduló program tette a networkön túl is ismertté a nyolcvanas évek második felében. Három pillére van a *Smile* lapjain hirdetett „Praxis”-nak:

1. A személyek és a publikációk multiplifikálhatósága (tehát az individuális faktort el-sorvasztó interidentitás).
2. Plagizálás, vagyis az idegen szövegek és művek olyan szemlélete, előállítása és terjesztése, mintha azok lennének az eredetiek.
3. Művészsztárjék. Minden kreatív tevékenység időleges leállítása.

1. Multiplikáció

A multiplifikált ember távoli rokona Nietzsche Übermenschének, noha a benne meg- testesülő kultúrkritika iránya más ezúttal. Karen Eliot helye ugyanis nem a hagyományos individuuum fölött, alatt vagy után van, hanem rajta kívül, a kontextus szent ligeteiben.

Home a tanítás eredetét kutatva azonban csak a dadaistákig ment vissza: Raoul Hausmann 1920-ban azt a javaslatot publikálta a *Courrier Dadá*-ban, hogy bárki elnö- ke lehet egy olyan Krisztus Társaságnak, amelynek a tagjai ötven márka tagdíj lefi- zetése ellenében maguk is Krisztusokká válnak. Hogy Home éppen ezt a példát ra- gadta ki, az azt mutatja, hogy Nietzschehez hasonlóan benne is megvolt az a nosztal- gikus hajlam, hogy Isten vagy a hozzá hasonló próféta szerepében tetszeleghessen egy kicsit, ha már közönséges halandó nem lehetett. (Home az istennel való miszti- kus egyesülés ősi motívumára hivatkozik, s rögtön hozzáteszi, hogy a polgári társad- alomban ebből csak a bolondokházában tapasztalt jelenség lehetett: sok beteg kép- zeli magáról, hogy ő Krisztus, XIV. Lajos vagy Napóleon.)

Mint szenzációt jegyezhetjük fel, hogy Home hajlandó volt két angol mail art-mű- vést is fölvenni a multiplifikált személy kidolgozói közé: Kukowskit és Czarnowskit, akik David Mayor 1975-ös Fluxshoe-rendezvénye kapcsán az akkor megjelentetett *Blitzinformation*-ban közölték, hogy rájöttek arra, hogy az Oslo Kalundburg rádióadó neve nem más, mint a Klaos Oldanburg név anagrammája. (Az ötlet célzás volt Claes Oldenburgra, a New York-i iskola neves pop-art-művészére.) Azt a koncepciót dol- gozták tehát ki, hogy legyen mindenki ennek az anagrammának az alteregója. (A *Blitzinformation* egyfajta info-szerviz volt, amely sokszorosított leveleivel a network művészeinek az állítólagos kérdéseire adott – néha egészen abszurd – válaszokat. Tényleg vannak dokumentumok arra, hogy a *Blitzinformation*-ban egy ideig a kérde- zők mint Klaos Oldanburg XX., XXIV., XXV. stb. – tehát a királyokhoz és a pápák- hoz hasonlóan – szerepeltek.)

Állítólag ez a „klaos oldanburgság” volt később David Zack kiindulópontja is, ami- kor Kántornak azt javasolta, hogy legyen olyan Monty Cantsin, aki egyúttal minden- ki is. Karen Eliot genezise tehát innen és Home saját találmányú „*every band is White Colours*” koncepciójából eredne.

Sok olvasóm most nyilván azt kérdezi, hogy miért nem vettem fel ebbe a genealó- giába Aldous Huxley regényét, a SZÉP ÚJ VILÁG-ot is. Nos, bár az emberek multipli-

kálásának tényleg Huxley volt az egyik feltalálója, mégis (mint azt olvasóim másik fele bizonyára szívesen tanúsítja) a nagy regényíró osztálykorlátai közé tartozott, hogy a sorozatban gyártott embertípust csak mint proletariátust képzelhette el. Tény, hogy Huxley nem gondolt arra, hogy a regényében az alfaembereket is bokanizálással sokszorosítsák. Kántor annyiban tekinthető Huxley követőjének, hogy ő sem tételezte fel, hogy a neoizmus katonái valaha is egyformák lehetnének. Kicsit más a helyzet Karen Eliottal. De biztos vagyok benne, hogy az ő mechanikus sokszorosítása is olyan ötlet lenne, amitől Home joggal idegenkedne. Karen Eliot szerepe ugyanis az, hogy hódítson, és nem pedig, hogy terjedjen.

Az én szememben Monty Cantsin és Karen Eliot – lehet, hogy anakronisztikusan – annak a fotónak az alapján rögzültek, amit Kántor és Graf Haufen az 1986-os berlini APT-fesztiválon vettek fel. Ezen Haufen szőke parókát visel, és Kántor úgy áll mögötte, mint ahogy az ifjú férjek szoktak az esküvői képeken. Az igazság az, hogy kérdéses, ez a pár tényleg összeillik-e.

A Kántor-féle Monty Cantsin-figurából ugyanis nem hiányzik némi romantika és egy jó adag egománia. Stewart Home ezzel szemben közel sem azonosult ilyen fokon Karen Eliottal, akiről különben is az a benyomásunk, hogy egy Jeanne d'Archoz hasonló nem nélküli teremtmény (Stewart rendszerint a „s/he” személyes névmást használja vele kapcsolatban). Mivel Karen Eliot fiziológiailag is ennyire elmosódott figura, érzékletes benyomásunk aligha lehet róla. Észlény, és annyira papírfehér, hogy lehet, még csak nem is szőke.

Karen Eliot hódítóútja ezért aztán majdnem kilátástalan lett volna, ha nem kínálkozik egy kerülő megoldás: a *Smile* multiplikálása. Mert minél több *Smile* születik, annál több lesz a *Smile*-szerkesztő is. És – remélhetőleg – valamennyi Karen Eliot.

A *Smile* mutációja, mint valami járvány, 1985–86-ban terjedt el. A mail art network egy időre teljesen megfertőződött vele. Még évekkel később is előfordult, hogy az archívumom rendezése közben egyik-másik borítékból, teljesen váratlanul, az egyéb mail art-anyag között egy kicsire összehajtott *Smile* újságra bukkantam. Többnyire mutáns változatok voltak, és sokszor az előírásos Karen Eliot szerkesztővel. Vittore Baroni ugyanúgy bacilusgazda lett, mint Clemente Padin. Az egyik neoista Arte Postalét bocsátott ki, a másik kitűnő neoista témájú kollázsokat applikált. A postával érkező *Smile*-kiadványok többnyire A/5-ös méretű füzetek voltak, s legtöbbször csak a borítékjuk adataiból lehetett arra következtetni, ki lehet a gazda. Persze csak akkor – és ez nem volt biztos –, ha a feladó tényleg a saját publikációját küldte el.

A *Smile*-dzsungel 1988-ig akkorára nőtt, hogy azzal lehetett számolni, már közel száz kiadvány jelent meg, és a különféle Karen Eliotok identitása is teljesen követhetlenné vált. Néhány régi neoista tagnak írtam, s arra kértem őket, hogy a *Smile* katalógizálásában legyenek a segítségemre. Végül is Mark Pawson állt kötélnek, és Stewart Home archívjának a felhasználásával elkészítette a várva várt bibliográfiát, amely maga is mint egy *Smile*-szám jelent aztán meg.

Ebből kiderült, hogy nemcsak a *Smile* szó variálódott közben (például: EMILS, Al Ackerman köréből, imMortal LIES, Kántor Istvántól, C-NILE, Mark Blochtól, SNARL, Vittore Baronitól, de az amerikai Madisonból is, MILES, R. U. Sevoltól, LISME, Arthur Berkhofftól), hanem született transzparens *Smile*-változat is, ásványvizes műanyag palackba töltve (kiadója tENTATIVELY volt), vagy audiokazettás kompiláció (Kántor), és olyan is, amely citrom-tea zacskóját tartalmazta (angolul a citrom = Lime! Erica Smith műve).

A *Smile*-ok fele megmaradt teoretikus jellegűnek. Kiemelkedő ezek közül Pete Horobin néhány kiadványa. A Sevol szerkesztette *Miles* francia nyelven jelent meg Montrealban, s fontos volt a közvetítő szerepe. A madisoni Schizflux *Smile/Snarl*-kiadványai radikál anarchista színezetűek, és imponáló mennyiségű és intenzitású szöveganyagot kínálnak az olvasónak. Megemlíthetem még az angol Pete Scott *Smile*-füzeteit is, amelyek kifejezetten Monty Cantsin-orientációjúak voltak.

Sok *Smile* azonban inkább mail art jellegű lap maradt. Ezek közül a német Jo Klaffki *Smile* folyóirata a legvastagabb, és ez áll, a legközelebb is a hagyományos művészeti magazinok műfajához. Graf Haufen visszafelé számozva (No. 64., 63 stb.) kezdett el egy igényes mail art *Smile*-t, amelynek rögtön az első (utolsó?) publikációja egy elhanyagolt témát, a francia lettrista iskola örökségét elevenítette fel. A legszebb mail art anyagot Pawson szerkesztette *Smile* magazinná össze, hol vizuális munkák (raszterképek, stikkerek és kollázsok) zacskósított anyagaként, hol egy-egy akció katalógusaként. Mint kuriózumot említtem meg, hogy akadt anti-*Smile* is, például a *Smirk* (Grimasz), amit kísérőként, és feltételezhetően a szerkesztők tudta nélkül, a könyvesboltokban árult *Smile*-számokba csempészték bele.

És végül, vannak olyan *Smile*-ok, mint Ackerman parodisztikus magazinjai, amelyek közül több (mint például a *Wire*) bele sem került a *Smile*-bibliográfiába, mert inkább önálló értékű reflexiók, és nem neoista füzetek.

Ami esetleg meglepő: nem minden *Smile* szerkesztőjét hívják Karen Eliotnak! Maga Home is a hetedik számig vagy saját nevével, vagy pedig mint Monty Cantsin jegyezte a magazinját. Kántor köréből a baltimore-i John Berndt – egy további baltimore-i *Smile* sorozat szerkesztője – pedig mindvégig megmaradt a Monty Cantsin név mellett, noha az elméleti kérdésekben megmutatkozó érzékenysége révén Home-hoz is közel kerülhetett volna. Talán nem volt könnyű az új identitás bőrébe bújni azoknak, akik egyszer már mint Monty Cantsin szerepeltek...

Karen Eliotról azonban azok is sokat beszélnek, akik maguk nem váltak Karen Eliottá. Csak nemrég fedeztem fel, hogy Fricker az ominózus turizmus pecsétjének a mintájára egy új gumibélyegzőt csináltatott: „*After Schwitters, Duchamp, Beuys comes Karen Eliot.*” Lehet, hogy ez a forma, ahogy jön, de csak halvány utalásként érkezik meg, jobban is illik ehhez a személyhez.

2. Plagizálás

„Bár az »eredetiség« eszméjét elutasítjuk, mégsem érezzük ellentmondásnak, hogy a plagizálás képzete az originálisat is magába foglalja. S noha úgy hisszük, hogy az »emberi kreativitás« összegező természetű (ami azt jelenti, hogy minden »innováció« az őt megelőző eredmények összességére épít), az sem zavar minket, ha valahol a múltban egy »kezdeti pont« is található... A plagiarizmus a negatív oldala annak a kultúrának, amely az »unikátban« (az egyedi műben) látja az ideológiai igazolását... A posztmodern művészek... akiket a médiumok által szállított képek bombáznak, azt hiszik, hogy az állandóan változó »normalitásnak« az a formája, amit a sajtó és a televízió nyújt, a »realitások« elvesztésével jár. A plagizáló ezzel szemben fölismeri a médiumoknak azt a szerepét, hogy azok csak a hatalmat igyekeznek álcázni, és arra törekszik, hogy alássa ezt a funkciót. Az életet domináló képek újrafogalmazásával, vagyis azzal, hogy szubjektívizáljuk őket, olyan »normalitást« szeretnénk létrehozni, ami jobban megfelel az igényeinknek, mint a hatalom által dirigált médiumok lázálmai...” (S. Home: PLAGIARISM. 1988. 5. o.)

Ez az idézet, amelyet egy Karen Eliottal szignált szövegből emeltem ki, s valószínűleg Home-tól származik, a plagizálást a tömegkommunikációs eszközök korszakának a jellegzetes alkotási módszereként mutatja be. A gondolatmenet egy offenzívabb megoldást is fölvet, de persze csak mint elméleti lehetőséget: valamennyi tv- és rádióadót, illetve sokszorosító üzemet és nyomdát el kellene pusztítani. Mivel ez nem lehetséges, marad a médiumok meglopása vagy kisajátítása, a szabotázs, amely a maga módján szintén kreatív, sőt „eredeti” is lehet.

Home másutt a plagizálás múltját kutatja. Mert hiszen a plágium ötlete nyilván maga is plágium. A XIX. századi francia költő, Lautréamont lenne a neoista plagizálás atyja. Lautréamont ugyanis az írásaiban arról értekezett, hogy a költészet nem lehet egyesek műve, hiszen valamennyi ember hozzátesz valamit ahhoz, ami végül is a költő asztalán végső formát nyer. (Ez a motívum később a folklórkutatók egyik fontos fölismerése lett – igaz, csupán a népművészet termékeire szűkítve.) A plágiumnak fontos formája az önplagizálás (ami a fejlődés fogalmát helyettesíthetné?), és a *pozitív* plágium, a kollektív jellegű formálás. Erre maga Home is a *Smile* folyóiratláncot hozza fel legjobban példaként.

A pozitív plágium egyik érdekes esete Karen Eliot „személye” is – egyfajta homunculus, akinek nincsen élete, hanem csak az utánzók alakjában ölthet testet. (Ha Stewart Home-nak kedve lenne hozzá, és megfelelő történelmi és etnográfiai apparátust építene fel ehhez, akkor ebből a motívumból egy érdekes kultúrantropológiát fejleszthetne ki: minden kultúra vagy korszak kitermelte a maga emberi eszményképét, amihez aztán a társadalom asszimilálódott. A kultúra ezek szerint a tömeges plagizálás eredménye, a történelem pedig az egymásnak helyet adó Karen Eliotok láncáé.)

A modern médiumok említésével azonban a plágiumnak egy kevésbé metafizikus formája is fölvetődött, s úgy hiszem, hogy tulajdonképpen ez volt a neoista plagizálási szme közvetlen előzménye.

Arról az egyszerű tényről van szó, hogy a tömegkommunikációs eszközök és az elektromos sokszorosítás korában a műveltség terjedése is a kópiák beszerzésének és továbbmásolásának a gyakorlatára állt át. Ennek a technikának az elsajátítása ma már az elemi szintű oktatással kezdődik, s nem csoda, ha vérré válik. Ez a technika kihat persze a kultúra tartalmára is: a kópiák kópiájának a kópiája már nem azonos az első kópiával – nemcsak a „zajsztint” növekszik, hanem a „raszter” is megváltozik közben. Ami az utolsó láncszemben „eredeti” és „egyéni”, az majdnem ugyanaz, mint ami az ismételt xeroxozás folyamán jön létre. A hibák összeadódnak, és például a tízedik generációs kópiáknál már mint új tartalom szerepelhetnek.

Míg a fotókopírozás esetében ennek az eljárásnak degenerálás a neve (holott már ott is az új minőségek kidolgozására szolgál), addig a kultúra általánosabb síkján ugyanez a folyamat már végképp nem nevezhető degenerációnak. A plágium során fellépő degeneráció valójában progresszió. A plagizálás így szemlélve majdnem olyan fogássá válik, mint amilyen a variációs technika volt a klasszikusok kezén. Facit: „A haladás szükséges. A plágium magában foglalja azt. Az eszmék tökéletesednek. A szavak jelentése közrejátszik ebben a tökéletesedésben.” Home – nagyon következetesen – egy John Cage-től plagizált címet adott ennek az eszme-futtatásnak: EMPTY WORDS – üres szavak. (És az üres az, ami megtölthető!)

A neoista plagizálás a kívülálló szemében esetleg egyfajta evolúciónak is tűnhet. A mutáció és a természetes kiválasztódás szerepét itt azonban az elektronikus médiumok hibahányada vette át, valamint az a plagizáló ember, aki a „véletlenül” előállt hibákban új információkra lel.

Ez a megközelítés sokat elvesz a plagizálás „démoni” vonásából. És valóban, ha a Home által kezdeményezett 1988-as londoni The Festival of Plagiarism dokumentumaira vetünk egy pillantást, akkor legfeljebb az elméleti szövegek tűnhetnek szubverzívnek. A fesztiválon a bemutatott művek – többnyire fotókopírozott „másolatok” – azonban bármely mail art-kiállításon is szerepelhettek volna. A fesztivál prominens anyagához tartoztak a xerográfia underground képviselőinek, így például a Xexoxial Endarchynek (Miekal End és Elisabeth Was) az ez alkalomra készült munkái.

A Mark Pawson összeállításában bemutatott XEROGRAPHY AND OTHER EPHEMERE FROM THE ETERNAL NETWORK című installáció (egy olyan applikatív kollekció, amelynek az anyaga a napi postával érkezett, és amely tulajdonképpen Mark hálószobájának a falát díszítette) aztán valóban a mail art szerepét hangsúlyozta. A neoizmus szelleme pedig nyilván a KAREN ELIOT APOCRYPHA néven összefoglalt „mitológiai történeti” szekcióban képviseltette.

A plagizálás fogalmának a bevezetése és sajátos értelmezése azonban remek fogás volt annak az elérésére, hogy az eddig szétszórt és ideológiailag is gazdátlan elektronikus print-art fedőnevet kapjon – sőt egy fedőszervet is a neoizmus alakjában. Home-nak ezzel sikerült (szándékai ellenére?) esztétikatörténeti személlyé előlépnie.

3. Művészsztárjék

Természetesen ez is plágium.

Az első művészsztárjéket Gustav Metzger, angol művész hirdette meg 1974-ben az 1977–80-as évekre. Úgy gondolta, hogy ha a művészek szolidárisak lesznek ezzel a felhívással, akkor sikerülhet az intézményes művészeti életet, amely annyi kárt tett már a művészetben, tönkretenniök. A neoista Praxis szervezet 1985-ben, visszanyúlva erre a kezdeményezésre, megismételte a sztárjékfelhívást, mégpedig az 1990–93 közötti évekre.

Home azonban nemcsak Metzgerre hivatkozott a saját művészsztárjékjának meghirdetésekor. Az 1981-es lengyelországi események idején fordult elő először, hogy egy ország művészei egységesen „sztárjékolni” kezdtek: visszavonták műveiket a kiállításokról, és bojkottáltak minden intézményes rendezvényt. Noha Metzger sztárjékfelhívása nem járt eredménnyel, ez a példa azt igazolná, hogy a művészsztárjék igenis lehetséges.

Metzger egy ideig Tinguely és a kinetikus művészet hatása alatt állt, és feltehetőleg Tinguely működés közben darabokra hulló, önmagukat megsemmisítő gépezetei látván jutott el saját programjához, az úgynevezett „auto-destructive art”-hoz. Metzger azonban nem állt meg annál az elképzelésnél, hogy olyan művek megvalósítását tűzze ki célul, amelyek egy idő után önmaguktól tönkremennek (és tulajdonképpen csak ezzel válnak „befejezett” műalkotássá), hanem nagyon konkrét ideológiai háttérrel is kidolgozott ehhez a tevékenységhez. Az 1950-es években kialakult helyzet általános atmoszférájának megfelelően Metzger az egész emberi civilizációt – az utcai járóke-

lőket, a rakétákat vagy a nukleáris fegyvereket is – egy olyan masinériaként értelmezte, amelynek az a rendeltetése, hogy önmagát fölszámolja. A művészsztrajk tulajdonképpen ennek a nagyobb autodestruktív folyamatnak a része lett volna.

Az ötlet átvételével Home nemcsak a plagizálásra adott példát, hanem rögtön a „pozitív plágium” mibenlétére is, vagyis arra, hogy a dolog a plágium során kissé másoként – jobban – ismétlődik meg. Metzger terve még érezhetően az avantgarde utópiákból eredt, legfeljebb apokaliptikus megfordításban: a „szebb” jövő építése helyett a heroikus végzetességgel „beteljesülő” jövőnek nyújtott Metzger segítő kezét.

Stewart Home programja ezzel szemben csak a jelennel kapcsolatos, és sokkal kevésbé patetikus is. Ha a mondott három évben ugyanis nemcsak a művészek szünetnének be a munkájukat, hanem a múzeumok, galériák, művészeti főiskolák, kulturális lapok és színházak is szünetelnének. Ez a három év a tisztulás és az egészséges askézis ideje kell, hogy legyen. Sok spekuláns, galerista és ügynök fog majd közben tönkremenni, felborulnak az árviszonyok, és darabokra hull majd a művészet nemzetközileg integrált piaca is. De éppen ez a sztrajk fő célja. A művészsztrajk nem apokaliptikus vízió, hanem egyszerűen csak egy olyan javaslat, ami javítani akar a helyzeten.

Home nagyon ügyesen két patront helyezett el a művészsztrajk ideológiai szövedékébe, amelyek akkor is tüzet foghatnak, ha nem lesz sikere az eredeti ötletnek. Az egyik az a motívum, hogy a sztrajk nemcsak a művészeti közélet ellen irányul, hanem a génusz fogalma ellen is. Ha ugyanis elfogadjuk a zsenik lehetőségét, akkor az emberiséget két részre kell osztanunk: a kivételes szerepű alkotókra és az egyszerű fogyasztókra. Mivel azonban ez a feltevés elfogadhatatlan a neoizmus számára (mert az abszurd antagonizmusok egyik esete), vissza kell utasítani. A „hivatásos” művész tehát mindenképpen jobban teszi, ha lelép a színről – és nemcsak a művészsztrajk idejére.

A művészsztrajk ennek a problémának a felelevenítésével abba a régi vitába kapcsolódott bele, ami az alkotómunka és a művészi produktivitás természete és társadalmi feladata körül forog már Platón óta. E kérdésnek nemcsak elvont filozófiai vetületei vannak, hanem nagyon aktuális politikai következményei is, ha csakugyan állást foglalunk vele kapcsolatban – például a demokratikus államrend és a kultúra kölcsönös viszonyát vagy a tolerancia határait illetően.

A másik ügyes fordulat annak a meghirdetése volt, hogy a művészsztrajk nem érinti azokat az alkotókat és intézményeket, amelyeknek a munkája különben is negatív hatású a művészeti közéletre nézve. Ide tartozik persze az összes alternatív irányzat is, és általában véve is a békétlenek – vagyis mindazok, akik a felhívást esetleg valamilyen formában követnék. Ezek tehát a mondott időben egyenesen fokozhatják az aktivitásukat. Ezt a liberálisabb felfogást aztán később a neoisták ortodox szárnya, s maga Home is, visszavonta, s „opportunistikusnak” nevezte. A sztrajk hú kell hogy maradjon a teljes „negációhoz”, mert csak így érhetné el, hogy a kultúra hierarchikus építménye morálisan megrendüljön.

Home az Amerikában és Európában rendezett propagandahetek szervezésével igyekezett ezeket a gondolatokat terjeszteni. Az egész akció már előre azt ígérte, hogy arra lesz jó, hogy vitákat és ellenvéleményeket provokál majd. Ez pedig legalábbis azon a szinten, amit kultúrkritikának nevezhetnénk, már sokat jelent. „*A művészsztrajk nemcsak eszköze ennek a küldetésnek, hanem egyúttal a szimbolikus hordozója, a valóságról al-*

kotott képének az igazolása is” – olvashatjuk abban a röplapban, amely az 1989-es San Franciscó-i propagandahétre jelent meg.

Ami körülbelül azt jelenti, hogy a sztrájk meghirdetőinek – a helyzet ismeretében – nem volt más választásuk, mint az, hogy legalább szimbolikusan a sztrájk gondolata mellett döntsenek.

Csak látszólag jelent kitérőt, ha e ponton Pete Horobinról ejtek néhány szót. Látni fogjuk, hogy a művészszttrájk kevésbé militáns formáival már nagyon régóta foglalkozik. Pete ugyanis 1980-ban határozta el, hogy fölhagyja a „művészi munkával”, és helyette a művészet (és a művészek) helyzetével foglalkozik. A neoizmussal csak két évvel később ismerkedett meg, de a neoista eszmékkel való találkozás nyilván csak megerősítette őt abban a meggyőződésében, hogy helyes úton jár.

Horobin nevéhez a Data Cell (adategység) rendszer kidolgozása fűződik. Az aszkézissal határos foglalatatoskodás ez. Lényegét tekintve nem más, mint szociológiai felmérés, ami a mail art-kapcsolatok láncán keresztül valósul meg. Pete csaknem egy tucat *Smile*-t jelentetett meg, és ezek többnyire a művésztársait érintő szöveges közlemények. Az 1987-ben publikált *Smile UB 40* például egy húsz angol művészhez intézett körkérdés faksimiléjét hozta. Ezeknek a művészeknek egy napjukról kellett beszámolniuk, és a kiadvány célja az volt, hogy konkrét anyaggal egészítse ki a „művészek munkanélküliségéről” szóló vitákat.

Ez a *Smile*-szám valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy a művészek munkanélkülisége ne csak mint szociális probléma tudatosuljon, hanem mint progresszív lehetőség, mint a művészi munka „elhalásának” az egyik formája is szóba kerülhessen.

Nem sokkal később, 1988 tavaszán, Pete egy Non-Participation-fesztivált hirdetett meg, aminek a fő érdekessége az volt, hogy igenis részvételre szólított fel, csak hogy olyan rendezvényekre, amelyek mintegy „kitérők” voltak az „igazi”, a társadalom által is elismert időtöltési formák elől. (Kerékpártúra autóút helyett – kazettákra fölvetett műsorok letörlése, és ezzel „szabad” szalagok előállítására koncertlátogatás vagy tv-nézés helyett – saját művészi munkák kiállítása valamilyen kiállításra alkalmatlan helyen galériavizit helyett stb.)

Nemcsak a művészet negatív aspektusa kapott szinte költőien transzparens és szolidan tartózkodó formát ezekben az ötletekben (ami persze csak annál elgondolkodtatóbb hatással lehet), hanem olyan javaslatok is szóba kerültek, amik a munkásmozgalom május elsejei fesztiváljaira emlékeztettek, vagy esetleg – mint a böjtölés – a vallásos ünnepkörökre vezethetők vissza. A fábiánus eszméktől a pragmatikus anarchizmuson át az ökoszocialistákig egy sor mozgalom juthat az ember eszébe. Pete azonban egyikhez sem tartozik. Csak egyszerűen a leginkább angol tagja a neoista networknek.

Azt hiszem, az ő munkái vezettek arra, hogy az egész neoizmust arról az oldaláról próbáljam megérteni, amelyik a legmélyebb indíttatása lehet (holott a nap mint nap lejátszódó neoista show talán egészen más képet mutat): az emancipációért folytatott harca felől.

Az alternatív áramlatok többsége nem folytat ilyen harcot, hanem megelégszik az „engedelmesség megtagadásával”, a szolidaritás gyakorlásával vagy valamilyen gettó kiépítésével. A neoizmus azonban oda akar eljutni, ahová a nagy vallások és a történelmi stílusok jutottak el: a világ köldökéhez. Az utolsó nagy művészeti hullámot

igyekszik ezért meglovagolni – noha ez a hullám már elsimult –, az avantgarde-ot. A neoizmus heroikus kísérlet arra, hogy a vizeket viharossá korbácsolja, hogy hullámokat provokáljon, és hogy ezzel az avantgarde létét (újra) kikényszerítse.

Kántor tevékenysége direkt válasz a helyzetre: lázadás, gúny. A hatástalannak bizonyult és kompromittálódott avantgarde ideológiák „büntetése” és arcuköpeése. Hogy az avantgarde militáns volt, és hogy szegről-végről rokona a totalitarizmusnak is – tehát hogy a jó művész „katona” –, ez a blaszfémia a Monty Cantsin-mítosz egyik legfontosabb leleplezése. Hogy eközben Kántor igazságtalan az avantgarde művészi teljesítményeivel vagy humanista eredményeivel szemben (de tényleg igazságtalan-e?), az eltörpül a mellett az érdeme mellett, hogy volt bátorsága világgá kiáltani, hogy meztelen a király, és ugyanakkor mersze volt ahhoz is, hogy saját magának mégis ezt a trónt követelje. Innen a Monty Cantsin-identitás bohócjellege: egy könnycsepp ül a vigyorgó maszk szögletében.

Minden további jellemzés helyett hadd idézzem őt magát, ahogy a neoizmus kulturális instrumentjéről, a lángoló vasalóról ír: „...egy modern szabadságfáklyának is felfogható. A vasaló formája csodálatosan harmonikus, és más tárgyaktól eltérően se a férfi, se a női nemi szervezethez nem hasonlítható. A technológia változása a vasalókon kiválóan követhető (faszenes, gáz-, gőz-, elektromos). Nagyon szigorú, majdnem hogy fegyvernek is használható tárgy, ugyanakkor arra szolgál, hogy kisimítsunk, szebbé varázsoljunk vele egy gyűrött anyagot, ezt viszont a tűzzel lehetetlenné tesszük...”

Kántor viszonya a tárgyához naiv, és ezzel az elfogult naivitással művészi. Környezetében olyan dolgok születtek, mint a neoista daloskönyv vagy a neoista kifestőkönyv (tele komputergrafikákkal, Boris Wanowitch műve), és ezek nemcsak szép dolgok, hanem a klasszikusok kamaraműveire emlékeztető gesztusok. Valószínűleg az ilyen könyvekhez hasonló kis formák fogják a leginkább megőrizni a montreali neoizmus emlékét. Egy sor groteszk figura nyüzsög ezen a tablón, egy nemzetközi emigránstábor, csupa kalandra éhes, vénülni képtelen kamasszal és óorosz, anarcholatin vagy új-indofrank álnevekkel. Picasso utolsó korszakának törpékkel, akrobatákkal, királyokkal és tűznyelők (vagy köpők) testőrökkel benépesített grafikái jutnak az eszünkbe, akik egy kemény mellű hajadon körül teszik a szépet. A lány neve klasszikus csengésű: Kalliope...

Stewart Home ugyanezt az emancipációt igyekszik a sorstól kicsikarni, de intellektuális eszközökkel.

Az ő dolga a nehezebb, de ő tűnik elméletileg felkészültebbnek. És még egy különbség: a legrosszabb, ami történhet vele, az, hogy a kísérlete esetleg tényleg sikerül is majd. Mert Home az avantgarde ideológiák olyan életre támasztója, akinek a láttán Frankenstein története juthat az eszünkbe.

A klasszikus változatot a tizennyolc esztendő Mary Shelley írta – szintén egy angol csodagyerek –, és abban Frankenstein az élettelen igyekszik megeleveníteni, elsősorban tudományos kíváncsiságtól vezérelve. Home is kíváncsi, de nem tudományos okokból. Hiszen az avantgarde egyszer már ki volt próbálva, Frankenstein monstrumának a története pedig szintén ismert: az ifjúság kötelező olvasmánya. Őt a kísérlet azért érdekli, mert jól ismeri az eredményét, és éppen ez az eredmény az, amit – a megváltozott körülmények dacára – szeretne kiprovokálni. Ha rosszmájú akarnék lenni, azt is mondhatnám, hogy egy grandiózus plágiumot tervez, egy psze-

udo-avantgarde gölemet, amely elnyeli majd a világnak azt a részét, amelyiknek például kultúra a neve.

1985-ben, huszonhárom évesen publikált a *Smile*-ban először olyan szövegeket, amelyekben arra vállalkozott, hogy az egykori avantgarde utópiák és az újabb underground áramlatok között ontológiai kapcsolatot teremtsen. Ez az elektromos huzal arra lett volna hivatott, hogy a szent szikrát a múltból átvezesse a jelenbe. Úgy tűnik, hogy a posztmodern kor kolosszális, de élettelen testét igyekezett Home ezzel az elektromos áramúttal mozgásba hozni. S ha megkérdeznénk tőle, hogy miért, lehet, hogy azt válaszolná, azért, mert ő az egyetlen, aki tudja, hogyan kell csinálni ezt.

Home rátalált az avantgarde-nak arra a fonalára, amelyet a modern társadalom – talán mert kényelmetlen téma volt – elejtett, és a múzeumi értékek roppant trezorjából is kifelejtett. A második világháborút követő két évtized ama művészcsoportjairól van szó, amelyek elégedetlenek voltak az izmusok félsikereivel, az utópiák szétforgácsolódásával, egyszóval: az üzleti kompromisszumokká szelődülő avantgarde gyengeségeivel.

Ezek a csoportok a modernizmus ideológiai bázisainak a felülvizsgálására és továbbfejlesztésére vállalkoztak, s működésük többnyire folyóiratokból, pamfletekből, kiáltványokból és programfüzetekből ismerhető meg. Egyfajta „szamizdat” irodalom vonala tehát ez, de nem csak az. Hogy mennyire fontos ez a tradíció, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a sor mindjárt a Cobra csoport irodalmi, ideológiai és urbanisztikai tevékenységével kezdődik, vagyis olyan intellektuális és művészi teljesítményekkel, amik nélkül a múzeumokban függő „szép” Cobra-képek sem születtek volna meg.

De ide tartozik a lettrizmus, a lettrista internacionálé, a szituacionizmus és még néhány hasonló mozgalom is – amik együtt az „Imaginárius Bauhaus” gondolatvilágával jellemezhetők (a kifejezés Asgern Jorntól, e mozgalmak egyik legfontosabb vezető figurájától ered). Tudtommal az elmúlt két évtizedben csak a New York-i Franklin Furnace rendezett egy ízben kiállítást ezeknek a csoportoknak a kiadványaiból – s teljes joggal az ELFELEJTETT AVANTGARDE címmel.

Home a londoni Aporia Press/Unpopular Books kiadótól kapott megbízást arra, hogy a lettrizmustól a neoizmusig ívelő négy évtized szamizdat művészetét megírja. Már maga az a felismerés is, hogy az underground ebbe a kontinuitásba bekapcsolható, tökéletesen friss gondolatként hatott, és az igény, hogy ezt érdemes könyvben is feldolgozni, a *Smile*-ban publikált előzmények nélkül soha nem is születhetett volna meg.

Ennyit Home történelmi érdemeiről (melyek megint egy olyan kérdést érintenek, amelynek a jelentősége messze túlmutat az underground művészeteken). Mert egyébként a könyv, amely THE ASSAULT ON CULTURE (Csapás a kultúrára) címmel jelent meg, sajnos csak félsiker. Home nem tudta a maga elé kitűzött célt megvalósítani. Az ötvenes és hatvanas évek irányzatainak a részletező ismertetése után irányt vesztett csónakként hanykolódik az underground tengeren. Úgy tűnik, hogy a legszükségesebb adatokat sem ismeri (vagy elhallgatja őket), és – ami egyébként az erőssége lehetne – a különböző áramlatok utópikus tartalmát sem látja tisztán: ahogy a munka a jelenkorhoz közeledik, úgy válik egyre improvizáltabbá, a könyv második fele csupa meghátrálás, az áramlatok bemutatása sehova sem vezet.

A panorámakép csak annyiban tanulságos, hogy a mail art és a neoizmus futólagos (és tudatosan is elferdített) bemutatása mellett Home egy sor szubkultúrát is a szamizdat művészet tradíciójához csatol, például a holland provokát, a New York-i yip-piket, az amerikai White Panthereket és az egész punkmozgalmat, valamint olyan neoanarchista csoportosulásokat is, mint az 1983 óta megjelenő londoni *Class War* (Osztályharc) című lap tábort.

Egy pillanatra fölrémlik bennem a *Punchline* is, amivel ezt az áttekintést elkezdtem. Hallo John! – inthetnék oda az angol iparvidékre, Liverpool közelébe. Lehetséges lenne, hogy ő is a *Class War* népszerűségét lovagolta meg?... Míg azonban e kéziratot dolgoztam, tényleg megérkezett a *Punchline* második száma is – de ezt John Yates már a tengerentúlról, San Franciscóból, az anarchizmus új Mekkájából adta fel.

Home módszere úgy látszik az, hogy mivel a szűkebb baráti körét, a neoizmus tábort túlságosan is kicsinynek tartja ahhoz, hogy a *Smile*-ban kifejtett programját megvalósíthassa, a szamizdat művészet bázisát a politikai színezetű szubkultúrák irányába tolja el. Nemcsak a THE ASSAULT ON CULTURE-ből kiolvasható tendencia mutatja ezt, hanem az is, hogy Stewart az utóbbi időben ismételten is publikált olyan punk és anarchista jellegű folyóiratokban, mint amilyen például a szinte fényűző kiállítású multimédia-magazin, a *Vague*, amely már egy évtizede szolgál a radikális fiatalság olvasmányául, és Londonban jelenik meg.

Ez a módszer, a bázis politikai irányú kiszélesítése azonban, ha kizárólagos tendenciává válik, nem nevezhető szerencsésnek. A kultúrát ugyanis csak a kultúra eszközeivel lehet dialógusra bírni, „megtámadni” vagy „sarokba szorítani”. A csapás, amit rá mértünk, különben bumerángxként üt majd vissza. A történelem ugyanis azt bizonyítja, hogy mindig a megtámadott kultúra a virulens.

A másik megjegyzésem pedig az lehetne, hogy az a politikai bázis, ami Home számára csakugyan elérhető, nagyon kommersz, a szó közgazdasági értelmében is. A punktól a *Class War*ig ívelő tábor közkatonáit ugyanis a glamour egy fekete árnyalata tartja bűvöletben. Akik ezen sok pénzt keresnek, azok azonban ugyanazok, akik a rózsaszínű kvízműsorokat is menedzselik. Pont egy Stewart Home-nak kell magyaráznom ezt?

A kultúra tehát, amelynek a torkán egy pillanatra már ott volt a neoizmus keze, valószínűleg megint egérutat nyer.

Petri György

A FIATAL BECKETT

Lót-futásban
örökké
-tól, de túl soha.
Mindig csak; -igtól -ig.

EGY SZERZŐDÉS HÁTOLDALÁRA

Hogyan manőverezhetném
ki magamat e *tesz-vesz város*
oly peremére, ahol
nekem lakcímem, nekik
jogcímük nincs bármit is
várni-akarni tőlem,

ahol nem kell hogy legyek
tevés-vevésük
része, se feltétele,
függésüktől függésem
hatályát ahol veszti?

Hogyan mohosodhatnék
egy nem illeszkedő,
de éppen csak elférő
köveként a falnak? Hogyan
lehetnék észre- és részvétlen,
ám mindig
vételkedő
kuporgássá, kuksolássá?

Belém hallatszana
nyüzsgésük, matatásuk
(a cipőtálpakról leváló
porszemek robaja is!).
Másik fülembé pedig
– kályha-meghitten –
duruzsolna a semmi.

ÖNARCKÉP 1990

Fura pók:

a figyelem
fenyegető közepe üres.
A küllők és a bordák
csillognak rezzenetlen.
A vihart a szövedék

állja, mert nem áll ellent:
egy vitorla majdnem-
tökéletes hiánya.

Ő maga meg
a menekülőszálon
yoyózik
föl-le
föl-le

Esterházy Péter

A KÉKSZAKÁLLÚ HERCEG CSODÁLATOS ÉLETE

Helmut Heißenbüttelnek

Egyszer volt, hol nem volt, orális közösülésen innen, szodomián túl, ott, ahol a kurta farkú Kékszakállú túrt, élt egyszer egy kelet-, illetőleg kelet-közép-európai Kékszakállú, egy centráljurópblaubart. Boldogan élt, míg meg nem halt. Erről tudnék még mit mondani.

*

Még jegyre adták a húst, de már a romokat eltakarították, a butábbja még bízott a szabadságban és függetlenségben, de már nagyon itt voltak az oroszok, amikor ők hárman rendszeresen összejártak egy üres bunkerban a Kavics utca fölötti elhagyott grundon, a Kékszakállú, a Don Juan és a szerencsétlen sorsú Casanova. Ha lebuktak, az édesanyjuk nagyot vert a kezükre. Ha nem, akkor meg jó volt. Ehhez nincs mit hozzáfűzni.

*

A kékszakállú herceg, aki közepes tehetségű, de (?) eminens szorgalmú és izzadós természetű zongoraszakos hallgató volt, épp a Mikrokozmoszt gyakorolta, amikor rájött Bartók Béla szörnyű titkára. Mármost mit tegyen? (Gondoljunk csak bele egy háborús időszak légkörébe! A nyilasok még nem vették át a hatalmat, de már látszott, hogy nem fogjuk Grál-lovagként abszolválni azt, ami Grál-lovagként abszolválva se nagy bolt.) Még a legplauzibilisebbnek az látszott, hogy beárulja a Kodálynál. Jelentkezett is a tanár úrnál, hogy – sundámbundám – nála akarná tanulmányait folytatni.

– Mi oka volna erre, kollega? – vonta össze gyanakodva Kodály a szemöldökét, aki Kodály igazán korrekt ember benyomását keltette, joggal.

– Ugyan, bazmeg, nem kell ez a zselé, te aztán nagyon is jól tudod, mi az ábra!

– Takarodjék, uram, oda, ahonnét jött! – Amely megjegyzés azért lehetett, bocsásuk előre, igaztalanul annyi viszály és bundás, nemtelen vita és végső soron fájdalom forrása, mert nemdebár Kékszakállú éppenséggel Bartóktól jött. Mindenesetre az ifjú ebből rájött, hogy a Kodállal se volna jobb, mint majd lesz a nőikkel. Hát azért ehhez tudnék még mit hozzáfűzni.

*

Kékszakállút az osztálytársai zsidózni kezdték. Nem nagyon törődött vele, úgy vette, mintha lehülyézték volna, és meg is jegyezte, hogy ő nem hülye. Ám az osztálytársai nem tágitottak, főleg egy Kovács nevű. Jó, vont vállat Kékszakállú, akkor zsidó vagyok (magában belül tudniillik arra gondolt, hogy hát valaminek úgyis lennie kell, illetve ezt olvasta valahol, na mindegy).

Aztán elhurcolták Mauthausenba. Negyven kiló volt, amikor hazatért, sokszor el-sírta magát, és a bőrén, amely undorító szürke lett, újra meg újra lassan múlt fekélyek keletkeztek. Hallgatag lett, nem bízott se élőben, se holtban, se kőben, se a Dunában. Aztán alig tizenennyolc évesen, negyvenötben, belépett a kommunista pártba, mert valahogy meg akarta törni a hallgatást, aztán ez nem vált be, köze is volt egy-két homályos üggyhöz, aztán öt is börtönbe zárták, aztán ötvenhat környékén kiszabadult, aztán ment tovább a verkli, hol így, hol úgy.

Nem volt már fiatal. Mégiscsak el kellett volna küldeni a kis Kokót a piczába, gondolta, de aztán rájött, hogy ez se megoldás. Erről még lehetne mesélni.

*

A bizsergetően ingerlő, bögyös-faros biosztanár nő kimondatlan, de érezhető kívánságára lepkék gyűjtésére adta a fejét; kezdetben ragaszkodott ahhoz, hogy mindegyik szobába lehet, csak abba az egybe ne, de hát a lepkéknek, tudjuk jól, beszélhet az ember, egyik fülükön ki, a másikon be, maguk a lepkék meg, huss, ki-be. Aztán később már nem is erőltette ezt a szobaügyet, és a biológiatanár nő amúgy is hozzáment a bátran fasisztának nevezhető tornatanárhoz. Ehhez, ugye, nincs mit mondani.

*

A kékszakállú herceg egész életében, végestelen-végig arról álmodozott – erről nem mert vagy nem akart vagy nem tudott beszélni senkivel sem –, hogy majd egyszer, egy nyugodt, bánatos őszi napon, amikor senkit semmilyen vágy nem hevít majd, de azért mindenki (akire vonatkozik) szenvedélyes lesz, és megfelelőképpen is lesznek öltözve, nem okvetlenül elegánsan, de természetesen, és legfőképp praktikusán (erre most szemérmű okokból nem térek ki), és előtte már eszegettek volt is valami kis könnyűt, mondjuk egy libamájás szendvicset és egy pohárka Chablis-t, ja és egy kis zene is kell, mindez nem a luxus érzetét keltené, hanem a teljességét, tehát libamáj helyett lehet valami olcsó kolbász is, és a zene se kell Bach legyen, de még csak nem is Vivaldi, megteszi egy könnyű, szórakoztató Scott Joplin, tehát hogy ezen a nyugodt, bánatos őszi napon elérhetné álmai netovábbját, azaz anyja ölébe hajthatná a fejét, hogy ott vidám nevetések és jókedvű ugratások közepette összehasonlítsák, vajon melyikük, úgymond, szakálla, úgymond, kékebb. Ehhez nincs mit hozzátennem.

*

Becsszóra az történt, amit H. H. említ egy ismert, föltehetően német írónővel kapcsolatban, hogy amikor bejöttek az oroszok, Kékszakállú, tán a Bartók emigrálásán érzett fájdalom miatt, rászokott az orális hogyishívjákra, és ízre abszolút meg tudta különböztetni, hogy ez mondjuk a déli hadseregcsoport, ezek náci, ezek bujdokló, progresszív magyarok vagy grüß dich, Helmut. Erről még tudnék mesélni.

*

Miután a kékszakállú herceg a Martin Heidegger nevét viselő zsidókorházban nem kevés leleménnyel, humanizmussal és nagy személyes bátorsággal és perverzítással elérte... á, hagyjuk a fenébe. Pedig lehetne róla mit mondani.

*

Kékszakállú a Hapci nevű kishajón összefutott egyszer egy gyönyörűségesebbnél is gyönyörűsebb dunai sellővel, kinek haja veres volt, mint az ében, bőre kreol, mint az alabástrom, telt volt, mint a nádszál, és könnyed és mosolygós, akár Beckett, és sudár, mint a galagonyabokor avagy a törpefenyő. Nem sokat germózott az istentelen férfiú, hanem bizony minden szerelmi előjáték nélkül csőrözni kezdte a menyecskét, hacsak nem ez maga volt a szerelmi előjáték.

– Juj, de szűrsz, te kis süni! – sikoltzott a sellő, aki nagy liba volt, célozva a szakállra, majd annak a kívánságának adott hangot, hogy vágatná le a Kékszakállú a szakállát, vagy legalábbis festetné át, mert ha nem, ő abba beledöglik.

– Dögölj! – vont vállat Kékszakállú, de azután mégis levágatta a szakállát, és át is festette. Hát ehhez tulajdonképpen nincs mit hozzáfűzni.

*

– Édesanyád hogyan van?

– Ó, kérlek szépen, remekül! Olykor még gyümölcsnapot is tart! – kurjantott a férfi, vigyorát kék szakállába rejtve. Ehhez aztán nincs mit hozzátennem.

*

Az egyik, amúgy nagy mellű barátnője reggelente úgy ébresztgette, hogy nevetve – mert nagyon helyes, vidám lelkű asszony volt – melleit az arcába tolta; a herceg majd megfulladt. Ehhez tényleg nincs mit hozzátenni, ha csak azt nem, hogy akkoriban Kékszakállú mintás alsónadrágokat viselt. Különféle ábrák voltak a gatyákon, egy mágikus Rubik-kocka, egy Bartók-portré, egy Moebius-szalagként ábrázolt hímvesző és így tovább. Az ábrákat tételesen föl kellett tudni sorolni a barátnőnek. Kikérdezte, ebben nem ismert tréfát.

*

Barátnője, aki újra meg újra összekeverte Joseph Rothot és Robert Walsert („ugyan, pofikám, ez nem Philipp, az nem Martin, ne mondd, hogy te érted ezt...”), akár egy virtuóz Stradivari, magas, úgynevezett üveghangon jajgatni-viharászni kezdett, úgy, hogy megrepedtek a tisztázatlan biztosítású ablaküvegek.

– Hosszú évek óta ösmerlek, hát mért tagadtad, hogy ilyet is tudsz? – kérdezte Kékszakállú indignálódva.

– Hosszú évek óta jótett helyébe jót várj – válaszolta rejtélyesen a nő. Ehhez aztán nincs mit hozzátennem.

*

Kékszakállú elmegy: Kékszakállú egy ízben elvette feleségül Undinét, a nyughatatlan patakasszonyt. Ehhez tulajdonképpen nincs mit hozzáfűzni.

*

Azt, hogy a kékszakállú herceg homokos, impotens, magtalan, illetőleg nő, azt alig említem, annyira magától értetődő ebben a mai, irónia és kétségbeesés uralta világban. Reggel, abban a pillanatban, hogy visszatántorgott az álom zákányos földjéről (lásd Duna-delta), és zavaros tekintete hozzászokott e fenti világhoz, rögvest eszébe jutott, hogy ő homokos, impotens, magtalan, illetőleg nő. Most tessék ezt még átlatenni magyarba, ahol a női emancipációnak hamva sincs, híre sincs, férfinak pedig, second hand értesüléseim szerint, az számít, aki röptében is megbassza a legyet, már elnézést. (Zárójelben jegyzem meg, hogy éppen e felfogás miatt fiatal férfikorom úgy ment ebek harmincadjára, hogy én csak néztem őket, a sokféle zizegő, suhanó, kóválygó legyet, böglyöt, döglegyet és szemtelen piacit, és lestem és bámultam és csodáltam őket... és vonzott és taszított... de nem... nem tudtam rászánni magam. Mind ezt csak arra példaképp, hogy milyen nehéz magyarnak lenni. És ez nem lesz könnyebb, hogy, amint ígérik, kimennek az oroszok...)

A kékszakállú herceg szemében még ott ült az álom tüllangyala, új nap, új kalandok – ám ő a régi, ő, aki homokos, impotens, magtalan, illetőleg nő, és ettől, e parányi állandóságtól, fád bizonyosságtól, megalázó archimedesi ponttól, olyan jó kedve kerekedett, hogy befagyott a Duna, vagy ha be volt fagyva, fölolvadt, vagy ha azt nem is, annyira elvékonyodott, hogy se korcsolyázni, se királyt választani nem lehetett rajta.

Lerohant a herceg az utcára, és szegyéntelenül belebámult a szembejövők arcába. Ezt csinálta mindennap. Konok tervszerűséggel végigjárta a várost, a lejtős budai hegyeket éppúgy, mint a nyugati turistáknak épült belvárost, a mogorva, szürke külterületeket, a századelőt idéző Margitszigetet, és így mindenki meztelen arcába gusztaulván, mire delet ütött a sok pest-budai harang, az egész város jókedvtől volt terhes. (In Dreivierteltakt: Die Donau so blaubart, so blaubart...)

Mindez tehát miért? Mert egyikőnk homokos, impotens, magtalan, illetőleg nő. Azért erről tudnék még mesélni.

*

Végül persze csak bekapta a horgot, szegény Kékszakáll! Már napok óta rosszul érezte magát, émelygett a gyomra, de hát miért gyanakodott volna. Képzeljék Magukat a helyébe! Ilyen hülyeséget, mi?! Hogy egy férfi terhes legyen, mert mondanom se kell, Kékszakáll férfi volt a javából!

Kezdetben annyi látszott, mintha elhízott volna, 33 inches farmerját előbb 34-esre, aztán 35-ösre cserélte, majd vett egy puha kordfarmert. Majd már csak tréningnadrágokat hordott. De a hatodik hónap után itt is bevágott a gumi. Egyébként joggal kérdezhetnék, mért tartotta meg a herceg a kis jövevényt, ha egyszer olyan istentelen, ahogy a híre mondja, illetve hogy ő önmaga istene... Hát istenem, ez egy elmentmondás. Az élet már ilyen, vagy más, de nem akarnék a dolgok elébe vágni.

Végezetre, hiába ódzkodott a marcona férfi, kölcsön kellett vennie a várban föllelhető (!) elnyútt terhesruhákat, ami azért volt zseniális, mert ezek értelemszerűen divatjamúltak voltak. Feleségei igazi társnak mutatkoztak, esténte együtt üldögéltek, beszélgettek satöbbi, és egyikőjük mindig csinált grapefruitlét satöbbi. Ehhez nincs mit hozzátenni.

*

Kékszakállút fölszarvazták.

– A nevét akarom tudni! – hörögte.

– Ha agyonütsz se tudom megmondani – vont vállat a kikapós asszonyka, mire a férfi tüstént agyonütötte, a kárvallott pedig erre azonnal átadta a kért információt, tehát, ez a lényeg!, hazudott volt annak előtte. Ehhez nincs mit hozzátenni.

*

Úgy esett, hogy rég nem volt már dolga se nővel, se férfival, de még az állatok is elkerülték (az oposszumok is, pedig azok közismerten kacéрак), és tulajdonképpen a tulipánok is. Ki volt tehát már éhezve... értik, mire gondolok... Amikor a herceg bekanyarodott a Brandenburgi kapunál, úgy vélte, senki nem látja, ezért magát magának kiszolgáltatta, megmarkolta a... tudják már, mit. Tévedett, a német nép meglátta, és jó szokása szerint megrökönyödött. Haragra gerjedt erre Kékszakállú, és bátor, meg nem alkuvó férfiember módjára kiteve magát egy hamari magömlésnek, így kiáltott:

– Mindennek van határa! – és egyesítette Németországot. Ehhez nincs mit hozzátenni.

*

Kékszakállú édesanyja John McEnroe-ért, édesapja a római jogért élvén-halván, eltérő, bár nagy magasságokba vezető utakat álmodtak meg a fiuk számára. Aki ugyan mindent megszívlelt, lenni azonban, ki tudja, hogyan, író lett. Nagy palotában lakott, erről volna még mit mondani, száz meg száz szobával, de volt egy, ahová nem volt szabad belépnie. Nem is az, hogy nem volt szabad, inkább nem tudott, vagyis hát nem akart... talán valahogy a szabadság, a tudás és akarat hármas reménytelenségében. Minden új könyvtől, melyhez díszes esküvői ceremóniák közt az életét kötötte, azt remélte, hogy majd az, az tisztázza a szobával kapcsolatos... de nem, az sem, egyik sem... földerítették, csak éppen... szóval hogy valahogy nem az a szoba volt... illetve az volt, de aztán megint lett egy... és új esküvő... és megint neki... hagyjuk, bonyolult.

Találkozott egy elbűvölően kedves emberrel, aki szintén író volt. Szakmai kérdésekre keveredvén a szó, az illető szerényen, de magabiztosan kijelentette, hogy ha nem is egészen úgy és azt, de végül is elért egyet s más. Ha volna közöm hozzá, jelesül szeretném, gondolta Kékszakállú, most biztosan leháynám vagy megölelném; végre – így hitte – megértette a sorsát.

*

Már az apjának, az öreg Kékszakállúnak is remegett a keze, és állítólag az ő apjának szintúgy; régi, nagy, remegő család. (A családi legenda szerint az egyik ősapjának, ki vad Napóleon-hívó volt, és a nagy Stendhallal versengett egy bécsi szépasszony kegyeiert, neki nem is remegett, hanem hullámozott, könyökből az egész lefelé.)

Kékszakállú alig múlt harminc, ám ha átment a szomszédba, hogy megszerelje a leszakadt rolót, annyira remegett a keze, hogy a legügyetlenebb háziurat is föltüzelt a száanalom, és segíteni akart, ami, őszintén szólva, nem állt a roló érdekében. S ha megkínálták egy pohárával, bizony kilögybölte az italt, és a háziak tapintatosan félrenéztek. Mindent észrevett.

Az volt a szokása, hogy ezt a remegő kezét – most nem fogom undorító, obszcén módon kikerülni a szót, mondván harmatos völgyet, az öröm kelyhét vagy mézesbő-

dönét vagy a kékszakállú herceg várát, hanem tehát hogy a kezét a pinára vagy pinába tette, és csak hagyta és hagyta és újra és megint hagyta, hogy az ottan remegjen, és akkor eszébe ötlött az összes megszerelt roló, az összes kilögyből itál és a tapintatos pillogások, és akkor minden jó lett, nyugodt és szomorú, mint ama nem létező őszi nap. Erről tudnék még mit mondani.

*

Egy nő, pontosabban annak rosszabbik énjé így szólt: – Én nem tudom, hidegfront lehet vagy mi, de napok óta szerelmes vagyok magába. – Ehhez aztán a legcsekélyebb mértékben sincs mit hozzátennem.

*

– Azért... azért csak kihozta Beethovenből az Eric Satie-t – sóhajtotta a herceg a szomszédja fülébe. Ehhez nincs mit hozzátenni, de ahhoz már volna, hogy a másik bérleti szomszédja, barátja felesége, a Judit névre *hallgatott*. Az eset egyébként a következőképp történt:

Tatjana Nyikolajeva, aki, mintegy, az Auróra cirkáló híres-hírhedt lövéseire született, induló életek, méhszáj és Téli Palota, Tatjana Nyikolajeva, aki Lenin halálakor már javában pianista csodagyerek volt, és virágzó tündérlény, amikor – odakint – elvesztettük Kun Bélát, aki (nem a Béla) 1947-ben fejezte be tanulmányait Moszkvában Alexander Goldenweiser tanítványaként, Tatjana Nyikolajeva, úgy döntött, hogy nyolc estén át, a keletkezésük sorrendjében eljátssza mind a 32 Beethoven-zongoraszonátát.

A kékszakállú herceg, aki mindig is szeretett nagyképű kijelentéseket tenni a zenéről, hogy teszem azt a „Patetikusz”, mint a négyrészes Anna Karenina szovjet tévéfilmhez írt kísérőzene, és sok ilyet tudott mondani, melyek azért voltak megtévesztők, mert igaznak hangoztak, és igazak is voltak, a kékszakállú herceg 1990. március 1-jén, miután annyi év után ismét örömmel észlelte, hogy a Zeneakadémia csillárjai gyöngéden phalloszt formáznak, amikor a lebilincselő asszony egy örülten enciánkéklépetusban az Esz-dúr szonáta, op. 7. második tételéhez ért, melyet azonnal, mint mindent, szétzedett, nem oly vadul, mint mondjuk Gould, de nem kevesebb elszántsággal, és e *Largo con grand' espressione*, mely egyike a mester legmélyebb gondolatvilágú lassú tételének, folyamatos létbizonytalanságba került, azaz sose lehetett tudni, hogy lesz-e következő hang, hogy leüti, hogy leüti-e az enciános a következőt, akkor:

*

Danilo Kiš találkozott a liftben a kékszakállú herceggel. Ehhez nincs mit hozzátennem.

*

Egy későbbi életrajzban az is benne lesz, hogy a herceg 1956 után nem tudott elhelyezkedni a szakmájában, a kékszakállúságban estébé, műanyag csatokat csinált segédmunkásként estébé, *wo soll ich fliehen hin*, inni kezdett estébé, majd dublörként alkalmazták, ő volt Hruscsov a papuccsal az ENSZ-ben, a szenvedélyes Brezsnjev estébé, de Gorbacsovként is végignyalta a világot, legyen szabad a Jakesnak adott prágai halálos csókra utalnom estébé, „a szex mint a mindennapi ember művészete”, vagy a schönefeldi botrányra, amikor kiharapott egy darabot a Honecker szája húsból,

össze is dőlt az NDK estébe, petting az Odera–Neisse partján estébe estébe később, majd az élet ahhoz a rajzához se lesz mit hozzátenni. Hát ehhez volna még mit mondanom.

*

Kékszakállúnapló (önismétlés)

Én.	HÉTFŐ
Én.	KEDD
Én.	SZERDA
Én.	CSÜTÖRTÖK

Na erről tudnék még mit mesélni.

*

A kékszakállú herceg (basszus) beleunván Juditba (mezzoszoprán), a régi asszonyokba (néma szerepek), konkrétan az asszony és a férfi örök harcába, az asszonyba, aki szinte azonosulni akar a szeretett férfival, kifürkészve minden rejtett titkát, és beleunt a férfiba is, akit a tartózkodás, a magány feloldhatatlan parancsa titoktartásra kényszerít, mert ha legbelsőbb, szemérmesen őrzött titkait is leleplezné, akkor önmagát adná föl, és beleunt a soha meg nem lelhető ideálba, aki nem akarja a titkok titkát kiásni, aki szereti Lohengrin-Kékszakállút, úgy, ahogy van, véres, fájdalmas, könnyes, talán bűnös titkaival egyetemben, mert Kékszakállút is csak úgy lehet szeretni, ha elfogadjuk a kízókamrákat, a könnyező várfalakat, a véres tövű rózsákat s bánatának vért harmatozó felhőit, Új Operakalauz, 2. kötet, elege lett ebből, s fogta magát, elment a barátjával a Duna-partra sétálni.

A barátja azon kevés emberek közé tartozott, aki valóban hívő, hitt az Istenben; ezért azután finom tapintattal, megértően hallgatta Kékszakállú fejtegetését az angyalokról meg magáról az Úristenről. A fejtegetések felibe-harmadába nagyképűek voltak, de tartalmazták a hitelességhez szükséges (bár olykor-olykor nem elegendő) fájdalmat is. A Duna olyan irdatlannak tetszett, akár a tenger, emeletes hullámok szaladgáltak a két part közt, s a lebukó napfény aranyhidat vert a víz fölé.

Ekkor Kékszakállú megfogta a barátja kezét, és mint két óvodás sétáltak tovább. Nincs mit mondanom.

*

A kékszakállú herceg himnusza (Wahorn András nyomán)

Már megint itt van a szerelem

Már megint izzad a tenyerem

Minek minek minek minek

Már megint csak őrája gondolok

Már megint csak akarok egy jó nagyot

Minek minek minek minek

Már megint csak őt látom mindenütt

Már megint csak őt hallom mindenütt

Minek minek minek minek

Szerelem szerelem szerelem
Szerelem szerelem szerelem
Köpní kell ph köpní kell ph köpní kell ph

Már megint itt van a szerelem
Már megint izzad a tenyerem

Minek minek minek minek

*

Amikor eljött az ideje, a kékszakállú herceg meghalt. Ehhez most mit fűzzek hozzá?
Tán hogy a szakállába temetkezett?

*

Mikor már nem volt Kékszakállú, a helyén űr támadt, milliméterre olyan formájú, mint volt a herceg. A továbbiakban az emberek ezt a semmit nevezték Kékszakállúnak (a szakáll kéksége miatt). Ezt még el kellett mondanom. De te már aludj, kis Olvasó... ha a Kékszakállú szakállá hosszabb lett volna, az én mesém is tovább tartott volna.

FIGYELŐ

HAT ÉS FÉL ÉV MAGÁNY, AVAGY A FŰSZÁL DICSÉRETI

Nien Cheng: *Élet és halál Sanghajban*
Fordította Németh Ferenc
Novotrade Kiadó, 1989. 631 oldal, 149 Ft

Jó volna tudni, mi lett az én kis piros könyvecskémmel, a Nagy Kormányos művével, amelyet 1968 táján szereztem kézen-közön, feltehetően pesti bölcsészekről. Aztán az is jó lenne, ha mindenkinek, aki végigbogarászta Mao mondásait, kezébe kerülne Nien Cseng ÉLET ÉS HALÁL SANGHAJBAN című önéletrajza. Szeretném a két könyvet egymás mellé tenni, szeretném látni az arcokat az olvasás után. Mindjárt kiderülne, nem kellett arra várunk, hogy „...ezer év múlva mindannyian, még a mai fiatal forradalmárok is, sőt Marx, Engels és Lenin is meglehetősen nevelésesnek tűnjenek”, miként Mao jósolta. Húsz év se telt, s már megmosolyoghatjuk korábbi magunkat, ha nevéstésre nem is húzódik a száj.

A börtönnaplónak, lágermemoároknak nagy szezonja van ma Közép-Európában, ám ez az írás nem azzal tűnik ki közülük, hogy hőse, kínozta egy nő. Azzal sem, hogy szenvedetlenül, bár kissé részletezőn és kronologikusan, ráadásul angolul íródott – ez lehet érnyee, hibája is. (Hiszen egy jól megírt élet éppoly ritka, miként egy jól eltöltött. Tudhatjuk ezt egy angol életúrtól.) Cseng könyvének sikerét nem magyarázhatja eléggé, hogy – miként Arthur Miller mondja – a szerző „szürrealis körülmények közepette, de túlélte a magányos elzártság és a kínzások éveit, hogy megírja ezt a beszámolót, az emberi szellem eme diadalát”. És az sem, hogy „ima” lenne, „az emberi lélek ragyogása fölött”, amint Howard Fast, Amerika talán legindázóbb családregényének írója jellemzi. Mi hát a titok?

A történet – hogy hűek legyünk a valósághoz – pofonegyszerű. 1966 augusztusában egy csomó fanatikus vörösárdista fiatal – „a poli-

tikai hatalom a puszkacsóból nő ki”, hirdették vezérük szózatát e kifordított hippik – betör egy elegáns sanghaji otthonba, ahol egy korábbi Kuomintang- (nemzeti párti) diplomata ötvenegy éves özvegye lakik lányával. Néhány hét múlva, a Kulturális Forradalom hisztériájának felkorbácsolódásakor, az asszony megtanulja, hogy Maónak azt a kitételét, miszerint „a forradalom nem díszvacsora, nem esszé, nem festmény és nem is himzés: nem lehet csendben, fokozatosan, óvatosan, belátóan, tiszteletteludóan, udvariasan, simán véghezvinni” – szó szerint kell venni. Nem is csak ezt – mindegyiket. Letartóztatják, és mint angol kémét az 1. számú gyűjtőfogházba szállítják. A vád alapjául az szolgált, hogy Cseng úr 1949-ben Sanghajban maradt, és – a kommunista kormány felkérésére – a Shell ot-tani kirendeltségének vezetője lett. Nos hát így érintkezett Cseng asszony a külföldiekkel. A szocialista törvényesség alapján a gyanúsított ab ovo bűnös. Nem a vádnak kell bizonyítania állításait, hanem a vádlottnak saját ártatlanságát. Csengék lánya, Mej-ping huszonegy éves, és a Sanghaji Filmstúdió színésznője – a vörösárdisták hatására maga is megváltoztatja anyjáról alkotott véleményét.

Cseng asszony, akit ettől kezdve hat és fél évig magánzárkában tartottak, olykor sötéttel, nehéz rézbilincsekkel, veréssel, állandó éheztetéssel súlyosbítva szenvedéseit; akiből minden elképzelhető lelki és sokszor fizikai kínzással próbáltak beismerő vallomást kicsikarni, különös védekezést eszelt ki. Ártatlanságát hangoztatta, tagadott, hallgatott, vagy pedig – és ez a döntő – a Mao piros könyvecskéjéből vett idézetekkel védekezett. „Rájöttem – írja –, hogy aki erőszakhoz folyamodik, annak hinnie kell az erőszak hatalmában.” A jó lelkiismerettel kiszabott fenyítés öröm forrása a moralista számára. „Ezért találták fel a poklot”, írta Bertrand Russell. Cseng asszony kínozták azt tartották, amit Robespierre – bár *se kötvé, se fűzve* nem hiszem, hogy ismerték volna pamfletjeit: „A terror nem más, mint az igazság.” Nem tudták, hogy az ember, akit akarata ellenére győznek meg, az nincs meggyőzve. Legfőjebb meghó-

dítva van. Cseng asszony abból az egyetlen könyvből faragott fegyvert magának, amelyet olvashatott, pontosabban olvasnia kellett. Váltott kínzói sokszor az eszméletvesztésig ismételtették vele ugyanazt az idézetet. Halállal fenyegetni, kínozni valakit azért, hogy higgyen, abszurd vállalkozás. De hát e kultúraellenes „forradalom” idegengyűlölő, paranoid, saját múltjukat is megvető megszállottjai aligha ismerték az abszurd dráma elméletét. Ők csupán hétköznapijokban megvalósították. Ezenközben a fogoly börtönében fontos szövetségesekre akadt, akik – mit ad Mao – kínaiak voltak. Egyikük, Lao-ce, az ókori bölcs azt súgta a fülébe: „Ha az események már a szélső határig fejlődtek, akkor irányuk előbb-utóbb megfordul.” Az asszonyt mindez megerősítette reményében, pedig négyévnyre volt még attól a pillanattól. „Várom kell”, szuggerálta magának. „Végeztem a napi tornáimat, és órákon át verseket idéztem fel magamban. Gyakran ültem a Mao-könyvvel a térdemen, mintha a tanulmányi olvasásában mélyednék el, míg az elmém valójában Li Taj-po és Tu Fu stanzáival volt tele.” Másutt ezt írja: „Úgy próbáltam megfelekedezni a jelenről, hogy szép és kellemes emlékeket idéztem fel a múltamból.”

A könyv kellően nem méltatható erénye a kínai jellem külső (fogva tartó) és belső (fogoly) ábrázolása. A kínaiak híres sztoicizmusa, meditatív látszatközönye, érzelmi kiegyensúlyozottsága, lelki fegyelme, heroikus kitartása megmagyarázza, hogyan bírt ki egy nő olyasvalamit, ami a SÖTÉTSÉG DÉLLEN Rubasovjait a valóságban is megtörte. Elfogultan szerettem a kínaiakat és Kínát, de most mégis az erősebb előtt meghajló bölcsességre, Walt Whitman fűszálára kell gondolnom. Na és persze Lao-cera: „A kemény, erős: alámerül, / a puha, gyenge: felülkerül.” A „gyöngébb nem”? Ezen már tréfálkozni is talmi. Bár imígyen szólta maga Mao erről: „Őszinte egyenlőség a nemek között csak a társadalomnak mint egésznek szocialista átformálásában lehetséges.” Szemléltetőbb lett volna, ha azt mondja: a rabszolgák a rabságban egyenlők lesznek.

És 1973-ban feltáru a börtön kapuja. Cseng asszony szabadlábra kerül, csak a lánya, Mej-ping nem él már: a vörösgárdisták végezték vele, vagy – ami rosszabb – öngyilkosságba hajszolták. De Nien Cseng összeszorított foggal tűr tovább. Kivárja idejét, míg Amerikában megírhatja végre a szenvedés emez úti-

rajzát. A mű angol eredetijével lehetőségem volt összevetni a magyar változatot: a szerző jobban tud angolul, mint a fordító magyarul. De nem is ez itt a lényeg. Olyan pillanatokban, amikor a valóság diadalmaskodik az irodalom felett, a stílus másodlagos. Mert mit lehet egy ilyen könyvhöz hozzátenni?

Az önkény szocializmusa mindenütt megbukott, vagy meg fog bukni. Mégis szinte egyetlen hithű marxistát, hogy azt ne mondjam, tudományos szocialistát nem találni, aki beismerné, azért bukott el, mert rossz volt, embertelen és hasznavehetetlen. Inkább azt mondják: azért bukott el, mert senki sem ment elég messzire benne. Pedig ennél már aligha lehet messzebb menni. Mindegy – a hiba sose bizonyítja, hogy egy mítosz téves. Egy vallás addig él, míg papjai.

Hogy meddig élt Nien Cseng, az ember? Hét évvel élte túl a börtönt. Egy pataktiszta közmondás jut róla eszembe:

路遙知馬力，日久見人心。

Azaz: Hosszú úton tudhatod meg, mily erős a lovad – sok év után ismerszik meg az emberi szív.

Temesi Ferenc

MISIMA-MONDAT

Misima Jukió: *Az aranytemplom*
Fordította Erdős György
Európa, 1989. 285 oldal, 57 Ft

Misima életét és munkásságát a magyar olvasóközönség legfeljebb hallomásból ismeri.

Regényei közül az 1956-ban íródott AZ ARANYTEMPLOM jelent meg most magyar nyelven elsőként. Az örömteli és üdvözlendő esemény az Európa Könyvkiadó választékos ízlését és Erdős Györgynek, a könyv fordítójának ihletett, szerény és odaadó munkáját dicséri; az átszivárgási idő hosszúsága viszont több szempontból sajnálatos és legalább ilyen különös körülmény. Nemcsak azért különös, mert ez a munkásság olyannyira átfogó és kiterjedt, hogy az író önkéntes és véres világbotránynak inszenált halála után tokiói kiadója

harminchat kötetben gyűjthette össze drámáit, esszéit, publicisztikus írásait és a regényeit, s ekként már terjedelménél fogva se kerülhet-e el a közvetítésre hivatott értők figyelmét, hanem legfőképpen azért sajnálatos, mert a személyes és a közösségi identitástudatnak azokra a fájdalmas és tragikus problémáira, amelyekkel Misima foglalkozik, elvileg érzékenyebbnek és kíváncsiabbnak kéne lennie a mi közönségünknek.

Róla még az se mondható el, hogy nehezen megközelíthető, egzotikus író lenne, vagy a nagy európai nyelvek közvetítésével ne került volna a közfigyelem középpontjába. Általán ismert regényeinek cselekménye inkább kommersz jellegű, vagy legalábbis fölhasználja mindazokat a cselekményvezetési technikákat, amelyeket az európai regény már kanonizált, a sajtóságot ismerős formákban adja elő, s így semmiféle olvasási nehézséget nem támaszt. A személyét illető közfigyelemről pedig, nem kis találegonysággal, ő maga gondoskodott.

Csodálóinak, híveinek, kritikusaiknak, elemzőinek és biográfusainak a mai napig igen nagy nehézséget okoz azoknak az összefüggéseknek a magyarázata, amelyek ezt a lehetőfinom érzékenységekkel operáló, szerzetesi szorgalmú író és a semmilyen harsány gesztustól sem visszariadó botránnyhóst, az aszkétát és a kicsapongót, a dendit és a terroristát, a népfít és a médialovagot egyetlen személyiséggé teszik. Szereplési viselkedésben szenvedett, semmi kétség, kényszeres önmotogató volt, de amint kamerák és mikrofonok elé került, csaknem mindig a személytelenségig tartózkodó és zárkózott maradt. Mintha kizárólag azt akarta volna harsány hangon és szenvedélyesen elárulni magáról, hogy semmit nem árul el. Mint aki kizárólag a pusztá létezését hirdetheti egyes szám első személyben.

Regényei közül azok a gyengébbek, amelyeket egyes szám első személyben írt, s azok az erősebbek, amelyekben az egyes szám harmadik személyének elbeszélői modorát használta. Még az önvallomás remekműveként számon tartott, az európai lélekelemzés csaknem parodisztikusan kezelt technikájára alapozott, EGY MASZK VALLOMÁSAI című regényében sem annyira önmagára kíváncsi, mint inkább azokra a kínban, nyomorúságban, szen-

vedésben és szenvedélyben megnyilvánuló életjelenségeknek az összefüggéseire, amelyek a személyes életsorsot a személyes akarat ellenében alakítják, s a tulajdonságokat vagy az adottságokat a hajlamokon és az ösztönökön keresztül végül is mozdíthatatlan kövületként teszik alkattá. Mint aki a saját személyiségében a személyiség mechanizmusát szemléli.

Marguerite Yourcenar nem alaptalanul beszél vele kapcsolatban az „üresség víziójáról”. Ő maga „aktív nihilistának” nevezte önmagát, személyiségének hajmeresztő ellentmondásait pedig szívesen kommentálta úgy, akárha nem önmagáról, hanem egyenesen a japán néplélek „finomságának és brutalitásának” ölekezéséről beszélne. Donald Keene, aki életének és munkásságának tán legalaposabb ismerője, szintén behatóan foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy Misima vajon legszemélyesebb életének ellentmondásait ruházta-e át a japán karakterre, avagy valóban a japán karakter sajátos aspektusait fedte-e föl önmagában. „Misima úgy nyilatkozott e két aspektusról, miként »krikszantémról és kardról«, tehát azokat a japán karakter elemzésére szolgáló szimbólumokat emlegette, amelyeket az amerikai antropológusnő, Ruth Benedict használt először. De mindenképpen biztos volt abban, hogy a krikszantém és a kard nem a japán ember jobbik vagy rosszabbik énjét reprezentálja, hanem a karaktertulajdonságok komplementaritásáról van szó; aki a harcias tradíciókhoz való ragaszkodást eltévelyedésként elveti, és Japánt a művészies virágrendezés országaként akarja látni, a japán kultúrát parodizálja.” A japán kultúra történetének ismerői természetesen azt is tudják, hogy a finomság és a brutalitás komplementaritása akkor válik konfliktusok tárgyává a karakterben, amikor az ország kétszázhusz évnyi izoláció után, hasonlóan ahhoz, ahogyan ezt ezer évvel előbb Kínával kapcsolatban tette, kilép elszigeteltségéből, és feltartóztatlan ütemben, saját hagyományait áthangolva, elvetve és módosítva, azonosul a nyugat-európai kultúrával. Ettől kezdve ennek a karakternek van egy olyan valódi arca, amely immár valószínűtlen, s van egy olyan kényszeresen viselt álcaja, amelynek valódivá kéne válnia. „Misima odáig vitte – írja Donald Keene –, hogy nemcsak személyisége részeként ismerte föl a japán néplélek konfliktusát, hanem a húsává és a vérévé tette az álcát.”

Misima az önpusztítás és a nemzeti pusztulás írója volt, de nem a mi tájainkon ismerősebb panaszolkodók vagy önsajnálók fajtájából való. Aki olyan harsányan hirdeti minden hagyományos érték pusztulását, amilyen harsányan ő tette, annak óhatatlanul tanúságot kell tennie aktívan működő életenergiáiról. Ha pedig az életenergiák üres mechanizmusaként képes szemlélni önmagát, akkor bárkiben és mindenkiben működni kell annak az energiának, amit önmagában fölfedett. Misima nem tekintette magát másnak, mint a veszélyeztetett, az idegen és gyűlölt hatásoknak kiszolgáltatott, az eredeti formáiból kivetkezett japán nemzeti lélek demonstrátorának, a nemzeti mitológia, az évezredes szellemi és életvezetési hagyományok őrzőjének, ám nem kiválasztottnak, hanem hűséges és áldozatos alattvalónak. Mint aki az emberi személyiséget nem az önrendelkezés, hanem az önfeláldozás arányaival méri.

Nyilvánosan meghirdetett politikai céljai közé tartozott a császár isteni mivoltának akár erőszakos úton végbevitt visszaállítása, s mivel politikai gondolkodásának hierarchikusan elképzelt csúcásán úgy fénylett a Tenno, miként a hagyományos gondolatrendszerben is napként kell az égen állnia, esküdt ellensége volt liberalizmusnak, demokráciának, kacérkodott és rokonszenvezett az európai fasizmusokkal, némán szép felesége oldalán, gondos családanyaként ápolta a meghitt japán család hagyományos ábrándjait, homlokán a rituális pánttal, izzadva cipelte a szentségeket a körmenetben, etikai elképzeléseit a samurájok erkölcsi kódexéből származtatta, és dacolva bájosan törekény alkatával, valóságos harcossá képezte önmagát.

Naponta több órán keresztül kendogyakorlatokat és más hagyományos harci játékokat űzött, hozzá hasonlóan gondolkodó diákokból kis magánhadsereget szervezett, hadgyakorlataikat megtervezte, vezette és természetesen pénzelte, s hogy öntudatra ébressze konzumálásba feledkezett honfitársait, katonai puccsot készített elő. A személyes becsület érzésében a nemzeti igazságérzet megnyilvánulását látta, s ezt nagyobbra értékelte, mint a pusztta életét, esztétikai szempontból is eszményítette az önkéntes halálnemek legborzalmasabbikát, a seppukut, amelyet a hagyományok tanítása szerint csupán akkor lehet szé-

pen és tisztességesen végrehajtani, ha az acélossá edzett férfilelek minden ízében felkészült, hajlékony és kidolgozott testben törekszik erre. Talán mondani se kell, hogy mennyire undorodott minden intellektualitástól. Bár e tekintetben is inkább honfitársának, Szuzuki mesternek a szavait kell irányadónak tartani, mint a mi tájainkon ismerős antiintellektuális megnyilvánulásokat. *„Én csak az ellen tiltakozom, hogy az intellektust a végső valóságnak tekintsük. Az intellektusra szükség van, hogy bármilyen bizonytalanul is, de meghatározza, hol a valóság. Ám a valóságot csak akkor lehet megragadni, ha az intellektus kieresztette a szorításából. A zen tudja ezt, s ezért kóanként fölkinál egy megállapítást, amelynek némi intellektuális íze is van, és álcájában úgy fest, mintha logikai megközelítést igényelne, vagy még inkább úgy, mintha volna hely ilyen megközelítésre.”*

Misima kóanként kínálta föl az életét, mondhatni letépte az álcát. 1970. november 25-én, negyvenöt éves korában, miután A TERMÉKENYSÉG TENGERE című négykötetes regényének utolsó fejezetét postázta kiadójának, magánhadseregének ifjú parancsnokával, Morita Maszakacuvall együtt, a katonai puccskísérlet záróakkordjaként, végrehajtotta a seppukut. Honfitársai persze nem álltak mellé, a hadsereg nem lázadt föl, a katonák végig se hallgatták patetikus szövegét, kinevették. És a seppuku se sikerült igazán szépre. Antik kardjával mesterien fölnyitotta ugyan a hasfalát, ám az ügyetlenkedő Morita még a második csapással se tudta leszelni a nyakáról a fejét. Ennek a napnak a reggelén egyetlen mondatot hagyott üres íróasztalán: *„Rövid az emberi élet, de örökké akarok élni.”*

E címszavakkal jelzett életvezetési elképzelések nem fedték egészen az életgyakorlatát. Könnyű lenne azt mondani, hogy az éjszakai éber énje beszélt így. Morita Maszakacuvall végrehajtott közös öngyilkossága nemcsak politikai tett, hanem egyben szerelmi halál is, de ugyanígy nem csupán a történelem mélyére nyúló hagyományúszeletet megnyilvánulása, hanem csatlakozás azoknak a legjelentősebb huszadik századi japán prózaíróknak a hosszú és szomorú sorához, akik szintén öngyilkossággal vetettek véget az életüknek. Ő volt a tizedik ebben a sorban, s mindössze két évvel a halála után, féltékenyen imádott mestere, az agg Kavabata Jaszunari is magára nyi-

totta a gázcsapot. Ki tudná itt megmondani, hogy melyik a nappal, melyik az éjszaka. Minden áldott éjszakáját átdolgozta. És a nappali enje se volt kevésbé megkapó.

Igen, sokkal szívesebben látott volna katasztrófát és anarchiát, szívesebben az összes fennálló intézmény teljes összeomlását, mint a demokrácia és a liberalizmus által kiszabott jólét aszott banalitásait, ám ugyanakkor rajongott a hibátlanul szabott öltönyökért, megfelelő alkalmakkor szmokingot és frakkot öltött, s délelőttönként szívesen kommissiózott az üzleti negyedben. Hamburgban és Londonban még szívesebben. Mikor baloldali diákok hívták világnézeti vitára, természetesen kinyúlt trikóban kívánta ökonervatív nézeteit kifejteni, mert ez jobban kiadta izomzatát. Partikra, fogadásokra, vernisszázsokra, estélyekre és premierekre járt, előkelő szállodákban rendeztette a sajtókonferenciáit, a legfinomabb éttermekben adott ebédeket és vacsorákat, külföldi cigarettákat szívott, sokat, és külföldi italokat ivott, nem kis mennyiségben. Páratlan intellektuális képességekkel rendelkezett, enciklopédikus tudással. Jártas volt a nemzetközi jogban, a gyöngyhalászatban, az ökonómiaiban, a világpolitikában, a tengerészetben s ugyanígy a különböző művészetekben. Alapos, részletekbe menő ismeretei voltak a valóságokról, a történelemről, a filozófiákról, és nemcsak a japánról vagy a kelet-ázsiaiakról, hanem az európaiakról is ugyanennyire. Jó néhány angolra fordított művét autorizálta, amivel megkönnyítette átültetésüket más idegen nyelvekre. Fiúsan kedves mosolyával lenyűgözte beszélgetőtársait, húsz éven át a tokiói jó társaság kedvence volt, bejáratos öltözőkbe és kormányhivatalokba, de a város gyanúsabb negyedeiben sem volt ismeretlen. Híres mosolya egyébként könnyedén váltott át nemcsak érzelmes komolykodásba, hanem félelmet keltő, durva hahotába is, s ilyenkor úgy meredt elő szabálytalan fogsora, mint egy támadásba lendülő ragadozó állat. Fellépett színészként, szanzonekat énekelt lemezre, filmszerepeket vállalt, és maga is rendezett. Előszérattal fényképezette magát mezítele nélkül, hajmeresztő pozitúrákban, nyilakkal átlódözve, kardokkal és rózsákkal dekoráltan, s ezeket az émélytön giccses fotográfiákat aztán albumba rendezve adatta ki. Személyzet szolgálta, egyszerre több autót szeretett tartani,

sofőrrel. Thomas Mann müncheni házának mintájára építtetett villát, csak még nagyobb, és nem sziklákat vagy tengeri kavicsokat helyeztetett el a kertben, hanem görög istenek szobrainak másolatait állíttatta föl. De mindezek még mindig csak azok a látványos és felületes címszavak, amelyek mondatainak rejtélyes finomságáról, és nem kevésbé rejtélyes erejéről, mit se mondanak.

Műveinek magyarázói és értelmezői szinte egyöntetűen rejtélyt emlegetnek, a róla szóló irodalomnak a rejtély a kulcsszava, de a magyarázók és értelmezők általában egyszerűen csak arra gondolnak, hogy ezek a mondatok még annál is több tudást tartalmaznak, mint amennyivel írójuk személy szerint rendelkezik, s ezért ennek a tudásnak a jellege vagy a minősége az életvezetés ellentmondásaiból származó tapasztalatokkal sem magyarázható. Lélektani tudása például olyan, mintha legbensőségesebb ismerője lenne az analitikus iskoláknak, lélekábrázoló módszere azonban nemcsak távol állna a lélekelemzés igényétől, hanem még ennek a tárgynak az ismerete se érintené. Költőkkel kapcsolatban persze természetesebbnek tartjuk, ha a tudásuk nem a fizikai világból származik, és nem is arra vonatkozik. Prózaírók esetében viszont nemcsak szokatlan az ilyen jellegű tudás, hanem a köznyelv közelsége vagy a köznyelvből és a közgondolkodásból való gazdálkodás kényszere általában kizárja az ilyen jellegű tudás lehetőségét. Az istenekkel mégse lehet ugyanazon a nyelven társalkodni, mint amilyen nyelven az emberekkel társalkodunk. Mint ahogy minden valamirevaló szent ember is szükségesnek és elkerülhetetlennek érzi az imát, de imádságának szavaiban önnön ostobaságát kell felismernie, hisz minden egyes szava egy olyan világból származik, és egy olyan világra vonatkozik, amelytől épp el kíván szakadni. Misima esetében sem arról van szó, hogy személyes szándékai szerint lépne át a kötetlen és a kötött beszéd törvényszerűségeinek határait, mert ha így lenne, akkor könnyedén követni lehetne abban, hogy hol ér véget az epikus elem, és hol kezdődik a lírai, s akkor értelmezőinek és magyarázóinak se okozna különösebb nehézséget kapcsolatot teremteni a munkája és az élete között; az egyik a másiktól tetszőleges sorrendben magyarázható lenne, mint ahogyan a regényírók többségének

összes művével kapcsolatban ez így is van. Jómagam nem a rejtélyt szeretném megkerülni, hanem a rejtélyeskedést szeretném elkerülni, ha minden további magyarázkodás helyett a mondataira irányítom a figyelmet.

„Nem szálltam mélyére a gondolatnak, mert nem volt kétséges, hogy szikraként pattant elő.”

Ez egy közönséges, végül is tetszőlegesen kiválasztott mondat AZ ARANYTEPLOM című Misima-regényből.

A regény cselekményében elfoglalt helye szerint tulajdonképpen töltelék, hiszen édes mindegy, hogy miként jelenik meg a végzetes gondolat a cselekvő személy elméjében, ha egyszer inkább arra vagyunk kíváncsiak, hogy miként alakítja a cselekményt. A végzetre vagyunk kíváncsiak, sejtjük, érezzük, tudni véljük, a nyelvünk hegyén van, hogy ez a valaki most föl fogja gyújtani a világ legszebb templomát, s csupán arra várunk, hogy megerősítsenek bennünket ebben a tudásban, vagy inkább következésképp rögtön. A mondat azonban ellenszegül, értelmével gördít akadályt a sietős olvasói vágy elé.

Funkciójának szempontjából szemlélve, ennek a mondatnak persze éppen a késleltetés a dolga, és ugyanezen cselekménytől való félelmünkre támaszkodik. Mert valóban a gondolat mélyére kéne szállni a megértése érdekében, s valami egészen máson kéne gondolkodnunk, mint amiről gondolkodunk. A gondolkodás természetéről való gondolkodásra irányítja a figyelmet, miközben nem erre, hanem a cselekvés természetéről való gondolkodásra vagyunk kíváncsiak. Ilyen jellegű mondatok esetében a megzavarodott figyelem a mondat valóságos értelméről a mondat funkciójának értelmére terelődik. S így aztán túl a mondat valóságos értelmén, és innen a cselekményben elfoglalt helyén vagy a funkcióján, van egy harmadik aspektusa is a mondatnak. A mondat értelme és a mondat funkciójának az értelme a léleknek abban a feszültségtől telített terébe merül, amelyet egyfelől a vágy, másfelől az attól való félelem, egyfelől a beteljesedés folyamatos reménye, másfelől annak megannyi akadálya képez. A lélek duális tulajdonságaival játszadozik az ilyen mondat, s nem kevésbé szemérmetlenül, mint egy pornográf regény cselekménye; a vágyak és a félelemnek nincsenek erkölcsi előítéletei, mikor a lélekkel játszadoznak.

Misima legjobb regényeiben a szándékolatlan lelki cselekvés annak a belső oldala, aminek a külső oldala a regény szándék szerint felépített cselekménye. Mondatai ebben az erőterben élnek és mozognak. Nem önálló a létük, s ezért szépségüket vagy a csúfságukat is valami mástól kölcsönözték. A Misima-regényekben a végzet olyannyira elkerülhetetlen, a cselekmény olyan nyílt, hogy még a leggyanútlanabb olvasót sem érheti semmiféle meglepetés, miközben soha nem tudható, hogy mit hoz és hová visz a regény következő mondata, mert mondatról mondatra meg kell lépődnie a saját vágyain és a saját félelmein, s ezért aztán mégis tévesnek bizonyul minden olvasói számítása. Misima mondatai nem vezetnek a regényben, hanem taszigálnak. A Misima-mondatoknak nem az értelme ér a lelkünkhöz, hanem a helye és a funkciója kavar föl; olyan lelki cselekvésekre készítet, amelyeknek a helyét eleddig inkább a képzetek birodalmában jelöltük ki, mintsem a tudásában.

A mondatot a regény alapelemének szokták tekinteni, és a megállapítás nem indokolatlan. A költemény alapeleme inkább a szó, és a zene alapeleme bizonyára inkább a hang, amiről másként úgy is beszélhetünk, mint a némasághoz, illetve a csöndhöz fűződő relációkról. A közkeletű felfogás szerint a prózai mondat ennél jóval materialisabb természetű, mondjuk olyan lehetne, mint valami formás téglá, s ha már téglát mondtunk, akkor a regénynek is olyannak kell lennie, mint egy építménynek. És valóban vannak regények, melyek építményhez hasonlíthatók, ennek mondatai pedig a téglákhoz. Ez esetben a mondatoknak a súlyukban és a megformálásuk módjában a megszólalásig hasonlítaniuk kell egymáshoz, és hézagatlan illeszkedésüket legfeljebb némi kötőanyag segítheti; ezek a töltelékmondatok, amelyeknek a maguk természete szerint megint csak egyneműeknek kell lenniök, miként a malternak. Vannak azonban olyan regények, amelyekkel kapcsolatban eszünkbe se juthat egy ilyen hasonlat, már csak azért sem, mert minden mondatuk úgy viselkedik, mintha töltelék lenne, ami viszont azt jelentené, hogy egyetlen töltelékmondat sincsen bennük. Az ilyen jellegű regényekre is van közszájon forgó hasonlatunk, regényszöveget szoktunk emlegetni, a mondatokat pedig a szálakhoz hasonlítjuk, s egyene-

sen látni véljük a bújtatásait. Ezekben a regényszövegekben a mondatoknak se a súlyukban, se a megformálási módjukban nem kell hasonlítaniok egymáshoz, amiként egy szövegben is össze lehet szőni az egymástól anyagukban és stílusukban teljesen különböző szálakat. Az előbbiben az építés, az utóbbiban a szövegszerkezet, az előbbiben a mondat értelme, az utóbbiban a mondat stílusa lesz az olvasói érdeklődés tárgya, s míg az előbbi inkább logikai igényeket támaszt, és geometrikus képzeteket kelt, az utóbbi inkább organikus képzeteket kelt, és érzelmi igényeket támaszt.

Misima legjobb munkái egyik hasonlatrendszerbe se férnek bele, illetve attól függően keltik föl egyszerre mindkettő érzetét, hogy melyik aspektusból szemléljük őket.

A kritikai köznyelvben használatos, a recepciósi érzet szempontjából kimunkált hasonlatrendszereket talán vele kapcsolatban sem vetném el teljesen, hiszen így vagy úgy a jellemzésére szolgálhatnak. Ezek a hasonlatok azonban inkább a mondatok funkciójáról vagy a mondatok egymáshoz való viszonyáról beszélnek a képes beszéd nyelvén, de szinte semmit nem mondanak arról, hogy mi lenne a mondat a regényben, honnan kéne a mondatnak származnia, avagy miért kéne a mondatnak a regény alapelemének lennie. Mint ha a mondat a világ legtermészetesebb dolga lenne.

Aki Misimáról óhajt beszélni, már csak azért se kerülheti meg ezeket a kérdéseket, mert ő annak rendje és módja szerint közönséges, csaknem jellegtelen vagy legalábbis stílusjegyei szerint nem feltűnő mondatokat ír, de nem mondatokban, hanem bekezdésekben gondolkodik.

Ez a szokatlan, közel sem technikai jellegű sajátosság hangsúlyossá teszi a regény építkező jellegét, geometrikus mivoltát, ám a mondatot ugyanabban a mértékben oldja ki a saját teréből, amilyen mértékben bekapcsolja e jelentősen tágasabb térbe, a bekezdésbe, amivel viszont hangsúlyossá teszi a regény száraz, bújtatott, szőtt jellegét, organikus mivoltát. Mintha előbb látná azokat az összefüggéseket, amelyeken belül a mondatoknak mint alapegységeknek helyet kell foglalniuk, s csak aztán látná a mondatot. Mintha a regény egészének víziója szerint alakítaná a bekezdést, és a bekezdés víziója szerint alakítaná minden

egy mondatát. Nem a mondatok halmaza adja ki a bekezdést, hanem egy bekezdésen belül lehetséges összefüggésekből származik egy olyan mondat, amely a bekezdésen mint egységen keresztül kapcsolódik a regény egészéhez. Ezzel a sajátos mondatalkítási technikával mintha nemcsak önmagáról, a mondatok írójáról állítaná: én nem vagyok, hanem valamennyi szereplőjének létére vonatkoztatva is ugyanez lenne az állítása. Ezt a valamelyest a platonizmus metafizikai szemléletével rokonítható jellegzetességet sem kell a rejtélyek birodalmába utalnunk, ha arra gondolunk, hogy mondatalkítási technikája a lélekismeretnek milyen írásos hagyományára támaszkodik. „*Harminc botútés annak, akinek van mondanivalója; harminc botútés annak, akinek nincs mondanivalója.*”

Ez a mondat például a mi időszámításunk szerinti hetedik századból származik, s a mai napig élő, praktikus útmutatás a gondolkodáshoz. Az európai lélekelemzési technikák vadonatúj eredményei legfeljebb igazolhatják, amit Misima a hagyományok élő anyagára támaszkodva, több ezer éve folyamatosan tud. Azokon a helyeken, ahol az európai irodalmak kénytelenek lélekelemzésekbe bocsátkozni, s ezzel óhatatlanul olyan hatást keltenek, mintha az elemzésből származó tudás a személyiség privilégiuma lenne, akár az íróé, akár a szereplőé, neki csupán utalnia kell a köztudottra. Tudásának így határozottan szociális karaktere van, holott se önmagáról, se a szereplőiről nem beszél olyan kizárólagos érvénnyel a szociális létfeltételek szerint, mint ahogyan azt az európai írók teszik.

Ha nincsen olyan mondat, mely kizárólag az írójától származhatna, hiszen a bekezdések által meghatározott összefüggéseken keresztül, valamely nálánál nagyobb egészről származik, s írójának bizonyos lehetőségek körén belül részben a mindennapi tapasztalatoknak megfelelő közhasznú nyelvvel, részben a regény egészének megfelelő ismeretlen egészrel kell gazdálkodnia, akkor olyan mondat sincsen, amely kizárólag az enyém vagy a tiéd lehetne, mint ahogyan olyan sincsen, amelyet valakik közösen mondanának. Az ilyen mondatnak szükségszerűen nincsen pregnáns, személyes stílusa. Misima felfogása szerint a közös és a személyes, a történeti és a szociális, a lelki és a nyelvi egy és ugyanazon

dolog. A mondat olyan nyelvi felület, amelyen a lélek gesztusa megül, és a gesztusok összefüggése a bekezdés. Ha pedig lélekről beszélünk, akkor nyilvánvaló, hogy előbb látunk valamilyen nagyobb, nem csupán a személyre jellemző egységet belőle, s csupán közelebb hajolva látjuk, hogy milyen összefüggéseken keresztül, milyen részekből épül. A miként, a hogyan, a mérték és a mód tere és jellege szerint, csupán a bekezdés szempontjából lehet eldönteni, hogy milyen felület képződhet mondatként, amin aztán e valami más, mely nyilvánvalóan egy tágasabb egészből származik, kényelmesen és helyénvalón megülhet. Misima írásmódjától igen távol áll az a típusú verbális automatizmus, amely egy belső, írójára jellemző ritmust követve, mondatból szüli a mondatot, nincsen stilisztikai önélvezet, és nyelvteremtő élvezet sincsen, de nem is a saját verbális paradicsomában ítélik meg egy ilyen vagy olyan világról. Misima a lelki gesztussal írhatja a mondatot, s ha a lelki gesztusok mégse az író és még csak nem is a szereplőit jellemzik, hanem közvetítő közegként szolgálnak a közös és a személyes, a lelki és a nyelvi között, akkor ez a sajátosság abból származik, hogy magát a lelki gesztust is ennek az egységnek a szempontjából szemléli. Beszédmódban és szerkezetben elvben így jelenik meg nála az európai típusú regény legfeltehetőbb fogalma: a sors. A legjobb Misima-regények a legtágasabb egészet nem a regény egészében látják. Mondatai személytelenek, bár nem hűvösek.

Ezeknek a sajátosságoknak az értelme egy ellentétes szempontból is megfogalmazható. Ha ugyanis valaki a bekezdések lehetséges összefüggéseinek keresztül nemcsak regényének tervét látja előre, hanem a bekezdéseken belüli lehetséges összefüggések kész terve által még a mondatok helyét, értelmét és funkcióját is előbb látja, mint magát a mondatot, annak nemcsak a regény organizmusáról, hanem arról a regénynél tágasabb egésznek az architektúrájáról is nagyon biztos tudással kell rendelkeznie, amelyben a regénye helyet foglal, és a regényben szereplő személyek látszólagos létén keresztül, önmaga létezésének valós feltételeiről se lehet bizonytalanabb a tudása. Ebben az értelemben mondható, hogy a Misima-mondatoknak nincsen önálló létük, nem abból a regényből származnak, amely-

ben megjelennek, s így nem is alapelemei a regénynek, bár kétségtelenül a legmegfoghatóbbak. S miközben a regény megfoghatatlanabb rétege, az összefüggésekből képezett néma szerkezet, váz, raszter, szerkezeti háló, mondjuk bárminek, aminek különben nincsen beszélhető nyelve, hanem az egészből alkotott pusztá képzet és csupaszi vízió, alámerül a fizikai világba, az értelemmel és funkcióval telített, fizikai formákkal rendelkező, közönséges mondatok kiemelkednek belőle.

Imént idézett mondata is ilyen. Biztos kézzel választja el egymástól a szikraként előpattanót, amit nevezhetünk akár ösztönösnek is, és a tapasztalatokból származót, amelynek a mélyére kell szállnunk a megértéséhez. Van gondolat, amiért semmit nem kell tennünk, mégis lelkünk sötétjét világítja be, és van gondolat, amiért ugyanebbe a sötétségbe kell szállnunk. Az előbbi nevezhetjük organikus gondolkodásnak, az utóbbit analitikus gondolkodásnak. A nyugodalmas szerkezetben megfogalmazott kétágú kijelentésből mégis egy olyan néma kérdés mered elő, amely fontosabb lesz, mint a kijelentés. Mert ha egy gondolatnak a mélyére kell szállnom, akkor nem ugyanúgy és nem eleve adott-e, amiként a szikrából előpattanó is ugyanott adódó? Kérdéssé válik, hogy e mélységgel rendelkező sötét térben én gondolkodom-e, avagy a gondolkodásomból származik-e a sötétség és a mélység terének képzete. A regény cselekményében olyan végzetes szerepe van ennek a kérdésnek, mint amilyen végletes gondolat. Arra kéne tudnom válaszolni, vajon az én eszközm-e a gondolat, avagy a cselekvésre készítő gondolat eszköze vagyok-e. Kézelfogható válasz híján se etikám, se esztétikám, sorsomról semmit nem tudhatok. Aki pedig nem tudna válaszolni, annak szét kell hasítania az uzsorásnő fejét, vagy éppen föl kell gyújtania az Aranytemplomot. Nem tudom megállni, hogy ne idézzem Nadine Gordimer mondatát: „Egyetlen cselekvés van, amely megnyugtatta az embereket, ez a gyilkosság.”

Ha a sikert nem a munka minőségével, hanem a fogadtatás sikerességével mérjük, akkor könnyű szívvel elmondható, hogy AZ ARANYTEMPLOM Misima legsikeresebb munkái közé tartozik. Megjelenése után rögvest kórusban dicsérték, díjazták, megfilmesítették, s két év múltán elkészült angol fordítása

megalapozta írójának tekintélyét a világban. Azóta viszonylag egyöntetűvé vált a vélemény, hogy remekművel van dolgunk. Misima életrajzírója, Henry Scott Stokes teljes mértékben osztja ezt a véleményt, bár egy zárójelbe helyezett megjegyzés erejéig megemlíti egy különös fényképfölvételt, amely nem sokkal a regény megjelenése után készült. A fényképen a tekintélyes és rettegett japán kritikus, Kobajasi Hideo látható, amint egy vacsoraasztal fölött áthajol, és valamit magyaráz a tőle igen szokatlan módon, leszegett fejjel ülő Misimának. Kobajasi nemcsak nem tartotta jó munkának ezt a regényt, hanem még azt is kétségbe vonta, hogy egyáltalán regény lenne. Olyan vershez hasonlította, amelyben a szerző túlságosan közvetlenül adja tudtunkra véleményét. Misima világhíre félrelökte Kobajasi elítélő véleményét. Azt se tudhatni, hogy hiúságán áttörhetett-e a kíméletlenség. Sokat dolgozott, a későbbiekben is írt még gyöngereket.

AZ ARANYTEMPLOM nem tartozik Misima legjobb munkái közé, igaz, a legrosszabbak közé sem. Ebben a regényben nem a sors szerkeszt, hanem az író applikál. Bekezdései esetlegesebben épülnek egymásra, s a mondatok se találnak olyan biztos helyet bennük. Vélekedésem természetesen csak akkor lenne ítéletnek tekinthető, ha nemcsak fordításokból, hanem eredetiben ismerhetném, s nem csupán néhány munkáját, hanem valamennyit ismerném; amit sajnós nem mondhatok el magamról. S ha ez idáig mégis legjobbnak nevezett munkáira hivatkoztam, akkor azokra a páratlan, az európai irodalmak minden kikerülhetetlen és unott sémáját felforgató mesterműveire gondoltam, mint amilyen A TENGERSZ, AKI ELHAGYTA A TENGERT című regénye, vagy híres, már említett tetralógiájának első kötete, a TAVASZI HÓ, olyan elbeszélésére, mint amilyen A HULLÁMTÖRÉS, s olyan novelláira, mint amilyen a PATRIOTIZMUS, az ONNAGATA, a GYÖNGY vagy a HÉT HÍD.

Nádas Péter

A PUSZTULÁS ANATÓMIÁJA

Krasznahorkai László: Az ellenállás melankóliája Magvető, 1989. 386 oldal, 50 Ft

Krasznahorkai új regénye nagyon egyszerű, magyarázhatatlan történetet mesél el. Egy kisvárosba, valahol Magyarországon, mostanában (amikor a végítélet már előrevetíti árnyékát) vándorcirkusz érkezik. A társulat két világszáma az óriásbálna és a Herceg nevet viselő és babonásan tisztelt, imádott torzszülött. A társulatot a lakosságot megrémítő idegenek, a „bundások” kísérik. A rettenetes hideg, a város utcáin fölhalmozódott, eltakarít(hat)atlan szemét, kisebb, de annál érthetlenebb csodák (a víztorony megremeg, a templomórák járni kezdenek, pompás és egészséges fák a földből gyökereitől kifordulnak), mindez a város lakóit rettegésbe kergeti. És ösztönszerű félelmük jogosnak bizonyul. A Herceg a cirkusz Direktórával folytatott vitája után a városra szabadítja „híveit”, és a durungokkal fölfegyverzett söpredék pusztításának csak a város új vezetője által behívott katonaság tud véget vetni.

Ennyi a mesészerű történet, személytelenül, ha a könyv egészétől elkülönítve tekintjük. Mindezt azért tehetjük meg, mert Krasznahorkait sem egyes emberek változó léthelyezetei, történetei érdeklik elsősorban, hanem a történet, a léthelyzet, a lét helyzete. A történet elválaszthatatlanul összekapcsolódik azzal a nyomasztó, misztikus hangulattal, kozmikus távlatú filozófiával, amely Krasznahorkai írásművészetére olyannyira jellemző.

Nem túlzás azt állítani, hogy AZ ELLENÁLLÁS MELANKÓLIÁJA filozófiai, azon belül is ontológiai regény. Ez a műfaj a magyar irodalomban meglehetősen ritka, példaként talán csak Hamvas KARNEVÁL-ját említhetnénk. Krasznahorkai regényében azonban a filozófia nem nyomja el a mesét, a mesélő kifinomult hangját. Hogy mégis milyen lételmélet bontakozik ki a regényből, annak kifejtésére később térek vissza. Egyelőre elég annyit mondanom: ebben a könyvben a dolgok nem egyszerűen megtörténnek, hanem részvéttelenül és védhetetlenül bekövetkeznek. A pusztulás folyamata feltartóztatatlan. A le-

írás csak arra képes, hogy egy pillanatra kime-revítse, megörökítse azt, ami van.

Vannak itt szereplők, ágensak is. Csak hogy az ember ebben a regényvilágban meglehetősen kiszolgáltatott: még az eszkatologikus eseményeket ügyesen a maga hasznára fordító Eszterné is inkább csak kihasználja a dolgok állását, mintsem irányítaná. A szereplők azért vannak, hogy elszenvedjék a bekövetkezőket: elpusztuljanak, a csúcsra emelkedjenek, megtisztuljanak és kiábránduljanak. Ők alkotják a megoldozandó anyagot. Azért szükségesek, hogy a *megsemmisülés* folyamata tárgyiasulhasson. A könyv kiemelt szereplői (fellépésük sorrendjében): Pflaumné, Eszterné, Valuska és Eszter úr. A szerző az ő sorsukat követve mutatja be a város létállapotát és annak kifordulását. Az első két szereplő – a két nő – egymás tökéletes ellentéte, míg a másik kettő – a két férfi – sorsa a történet befejeztekor szinte teljesen összeforr. Pflaumné, ez az apró termető, operettkedvelő asszony tipikus kisvárosi kispolgár, aki mindenáron szeretne megszabadulni a város bolondjává lett fiától, Valuskától. Az asszony, aki – mint a könyv bevezetéséből látható – önkéntelenül is kihívja maga ellen a sorsot, az erőszak elszabadulásakor mártírsorsra jut. A brutális meggyilkolása előtt még meg is erőszakolt asszony sírja fölött (Antoniusként) régi ellenlábasa, a züllött életéről ismert, de az „emberpróbáló” időkben helytállt, hordótestű Eszterné, a város új vezetője mond halotti beszédet – s ez a város új korszakának szimbolikus nyitógesztusa.

Míg az asszonyok elsősorban a be- és a levezető szakaszban fontosak, addig a két férfi történetét a könyv tárgyalásrészé követi nyomon. Ez is mutatja: az elbeszélő számára talán ők a lényegesek. Valójában azt lehetne mondani, hogy a könyv sivár világában, ebben az üres tájban a maguk külön módján ők képviselik – ha van még ilyen – az emberit. Valuska, a regény legesendőbb figurája, a szegény futóbolond, aki szemét az ég csodáira veti, nem vesz tudomást a földi létéről, mindaddig, míg a vandálok közé nem keveredik, ahol nem tudván ellenállni a velük való azonosulás indítatásának: „egyszerre védte volna azt, amit ütnek, és azt, aki üt”, elveszíti ártatlan elfogulatlanságát és hitét abban, „hogy e kozmosz végső motorja... a derű”. Míg Valuska a(z ön)tudatlanság örömetől búcsúzik el a történet hatására,

alakjának regénybeli párja, Eszter úr, a zongoraművész és zenetudós, aki élete második felét pihenéssel – de mindenképp feleségtől távol – kívánta tölteni, a kifinomult tudatosság védőbástyáját, az értelem elefántcsonttoronyát kényszerül földadni. Rá kell ébrednie, hogy élete utolsó mentsvára, egyetlen célja az a lény, akinek „lényege, hogy: jó”, Valuska. Mint a levezetésből megtudhatjuk, az események után napjainak állandó és legfontosabb programja az lesz, hogy a Sárga házba csukott Valuskát meglátogassa. (Kitartó hűsége egyik kulcsa lehet a könyv címének.)

Ha alkalmazható itt ez a kategória, a könyv érzelmi-szellemi pozitív középpontjában Valuska áll, a kegyelem kiválasztottja, a szent bolond. Eszter úr szerint a fiú romlatlanságával és zavarbaejtő, egyetemes jóindulatával valójában „az angyaliság jelenlétét bizonyítja a mélyreható degeneráció pusztító viszonyai között”. Spirituális ellenpontja nem a város új zsarnoka, Eszterné, hanem a baj igazi forrása, a történet negatív középpontja, a Herceg. Valuskának úgy tűnik, „a Herceg mintha a dolgok árnyékaiból született volna meg, ahol a tapintható világ szabályai már nem érvényesek...”; ezzel magyarázható, hogy a könyv lapjain személyesen meg sem jelenik. E két átszellemült alak a jó és a gonosz harcának megtestesülései, az ő létük adja a regény oroszos atmoszféráját. Mintha egy Dosztojevszkij-regényből léptek volna elő. Nem emberek ők, bár nem is eszmék. Vallásos világmagyarázatok tárgyi megfelelői. Az egyik azt vallja: rend van a világban, és e hitét nem hajlandó földadni a részletek tapasztalható káosza miatt. A másik elismeri, hogy „mindenből értelem jön. Külön-külön. De nem az egészségből... mert az egész – nincsen”. Valuska csodál minden égi és földi létezőt, mert az egészre emlékeztek, és ezért létének minden percében boldog – egészen nagy megtéréséig, amikor azonosulni kénytelen a létező és tevékeny rosszszal, és az erőszak átélt élménye felébreszti különös vakságából (?), hogy aztán már csak üres maradjon, a „szíve” „halott”, s amikor elbúcsúzunk tőle, már egyszerűen csak szótlán és szomorú. A Herceg azt szeretné, „ha minden dolog rom” lenne. Hogy katonáinak bukása után – „akiket a tőrés félelemteli némasága, az ellenállás tökéletes hiánya” bénított meg (talán ezt jelenti az ellenállás melankóliája?) –, végső soron a pusztítás bukása után ő is átesik-e katarzison,

nem tudhatjuk. Az egyetlen tény, amely a gonosz teljes győzelmét valamennyire ellensúlyozhatja, az Eszter úr megvilágosodása, visszatérte a földre és Valuska iránti különös, kitaró szeretete. Talán a boldogság maradéktalan fölszámolása mégsem járhat teljes sikerrel.

A regény különös hangulatát nemcsak az orosz regényművészethez fűződő rokonsága magyarázza. A regénytörténet más típusú örökségét is igyekszik felhasználni. A végső világrenddel kapcsolatos problémák zenei síkú vizsgálata (Eszter úr kutatásaiban) Thomas Mann DOKTOR FAUSTUS-ához közelíti, részvét és szegénység, fájdalom és betegség motívumai Kosztolányi tanítványának mutatják, a kisgyermek kegyetlenségének ábrázolása Csáthra utal vissza, végül az egész regényvilág utópikus (antiutópikus) elvonatkoztatottsága Orwell hatását bizonyítja. A könyv hangulata mégsem tekinthető a hatások pusztá eredőjének. A történetet olyan burok veszi körül, amely biztosítja világszerűségét. Az elbeszélő a végzet falát emeli a szereplők köré, és azt átörhögtetlenné mutatja. Ehhez járul az a fajta környezetrajz, mely egyszerre naturális, sőt hipernaturális igényű, ugyanakkor elvonatkoztatott, olykor jelentést is hordozó (például a szemétfelhalmozódás), amit kiegészít az időjárás funkcionális írói használata (elsősorban a hideg). Mindez a realista prózairás megtagadásához vezethetne, ha ennek ellenére nem törekedne az elbeszélő a valóság illúziójának felkeltésére – például az időjel-használat egyéni technikájával. Így a regény realizmus és szövegírás hatásán marad, nem annyira a modern törekvéseknek megfelelően, hanem a történetmondás, a mesélés eredeti hagyományához ragaszkodva.

A mesemondás réges-régi szokása például az elbeszélés elemeinek szimbolikus használata. A történetben szereplő város tipikus magyar helyszín, egyben az emberi közösség alapegysége. A város ellenpontja a vándorcirkusz: az előbbi a begyöpösödött megszokások, az unalomig ismert és állandóan ismétlődő hétköznapi rend helyszíne, a másik a csodák, a misztika és az érthetlenség megtestesítője. A történet hatására a hétköznapi világrend felborul, a dolgokat összekapcsoló ok-okozati viszonyok eltűnnek, az emberi kommunikáció lehetetlenné válik (az emberek házaikba

húzódnak vissza, a Herceg nem tud magyarul), az emberi lépték aktualitását veszti (a bálna óriási mérete és a Herceg tőpörödöttsége a két véglet, amely meghatározza a viszonylatokat), az erkölcsi értékek értelmüket veszítik. A kispolgári (tehát jól szervezett) világon anarchia lesz úrrá. A város sorsát az entrópia törvénye határozza meg.

Az író által hangsúlyozott előjelek ellenére a bomlás folyamatát a cirkusz megjelenése indítja el. A társulat ugyanis nemcsak hihetetlen produkcióiról nevezetes, de erőszak-kultuszáról is (a Direktör hatalmas testű ember, a Mindenes pedig egyenesen erőművész). Álság és közönségesség különös módon vegyül e művészvilágban. Ők is eszközök azonban a végzet kezében. Előbb vagy utóbb e világ nélkülük is a pusztulás áldozatává vált volna.

Az író percnyi kételkedés nélkül irányítja a romlásba hőseit. Lefektetett vágányokon rohan az ábrázolt világ egésze a vég felé. A szereplők azért nem cselekednek, mert „a közös, néma tapasztalat, tudniillik hogy minden átalakítás és elmozdítás, minden kiigazítás és beavatkozás: romlás – általánosnak volt mondható”. Ez a negatív teleológia határozza meg a könyvben érvényesülő különös racionalitást, ez válik e rendszer vezérlő elvévé. Ez az, amit az olvasó a könyv egyedi hangulataként, atmoszférájaként érzékel, és ezzel magyarázható, hogy az elbeszélő minden (látszólagosan) realista szándéka ellenére ez egy teremtett világ. Egy olyan világ, amely elűt a legtöbb olvasó hétköznapi tapasztalataitól, de amelynek van centripetális ereje, konzisztenciája. Olyan erős az összetartó ereje, mint egy fekete lyuknak, belőle fény nem juthat ki.

Lét és idő a regény főkérdései. Nem csoda, hogyha Valuska számára csak a kozmosz, a világ rendje az érdekes. Fellépése, az emlékezetes kocsmajelenet e kérdéskör bevezetőjéül szolgál. Mint kiderül, Valuska bolondsága abban áll, hogy csodálatos, magasztos rendet lát a világban. De Eszter úr is a világ rendjén gondolkodik. Ugyanolyan rendezettnek képzei ő is, mint Valuska, még ha épp ellenkező előjellel is: az értelmetlenség rendjét látja. Számára épp azért olyan fontos Valuska jelenléte, mert e boldog bolond fiú „az angyaliság jelenlétét bizonyítja” a kaotikusnak, tehát ördöginek tudott világban. Csak Valuska marad számára, miután Johann Sebastian Bach zenéjének tö-

kéletes rendjébe vetett hitét is föl kellett adja. Eszter úr részletesen ismertetett zeneelméleti kutatásának eredménye az a fölismerés, hogy Bach művészetéről alkotott vélekedése az „önállatás utolsó, makacs káprázata”, mivel „a világ... egy közömbös erő, és csupa keserű fordulat, illeszthetetlen dolgai széttartanak, és túl nagy benne a zaj...”. A művészet öncsalás – döbben rá Eszter úr –, és nekiáll lehangolni a zongoráját Arisztoxénosz szellemében. Ezen a természetesre hangolt zongorán Bach zenéje „kibírhataatlan csikorgás”.

A tárgyalás azért viseli a *Werckmeister-harmóniák* címet, mert hasonlóképpen ábrándul ki a világ rendjére vonatkozó illúzióiból a másik főszereplő, Valuska is. Az ő pályafutásának azonban sokkal intenzívebb élmény a kiváló oka. Valuskát az erőszak elszabadulásának idején – közelebből meg nem határozott indítékkal – elrabolja az egyik szabadcsapat. Arra kényszerítik, velük együtt élje át a rablások, fosztogatások és minden másfajta erőszakoskodások sorozatát. Tapasztalatlansága így nyíltan szembesül a világban látnesen eddig is uralkodó hatalmi viszonyokkal. Elrablásának első iszonyú pillanatában megrendül az egész eddigi életét meghatározó hite: „*Felnézett, és olyan érzése támadt, hogy az ég nincsen a helyén... hogy az ég helyén sincsen már semmi...*”. Rá kell ébrednie, hogy e vandál kegyetlenséggel pusztító banda vezetője „*a fékevesztett gyűlöletnek a kalauzaként az ő egész életének... irgalmatlan sebésze...*”. Tapasztalatát Valuska maga sivatagi ébredésnek nevezi, melynek lényege a fölismerés, hogy „*ezen a földön kívül s mindazon, amit a kérgén hordoz, semmi másnak nincs helye, viszont ami így létezik, annak irtózatossága, ereje, önmagába omló értelme van, és ez az értelem nem utal semmire*”. Innen nézve érthetővé válik a teljesen értelmetlen pusztítás, és sorstársainak tudja ezeket az okatlanul romboló embereket is, akik ugyanebből a tapasztalatból kiindulva indultak pusztító portyáikra. Menekvés e pusztítás; utolsó, ösztönszerű, féllálati reakció az egyéniségüket föladó egyének hordába tömörülése és együttes fellépése a létezők ellen, mert „*háború van, s fölébredni a végéhez közeledő éjszakából csak annak érdemes, aki könyörtelen...*”. Így érkezik el Eszter úr álláspontjához: „*a világnak tényleg természetes állapota a zűrzavar, s kiemenetelét, mivel soha nincs vége, még csak megjósolni sem lehet*”.

Idő és lét különös kapcsolatát, talán egymással ellentétes természetét állítja, példázza a könyv. Az egyénnek saját életében kell meg tapasztalnia a lét számára ellenséges (valójában az étellel szemben közömbös) jellegét, megértenie, hogy létét az idő pusztulásba vezet. Ugyanakkor a legmagasabb fejlettségű szervezet lebomlását visszahangozza a világ egészének fejlődése, vagyis lebomlása. A városon eluralkodó iszonyú hideg az entrópia végzetes megnövekedésére utal. A világ a hőhálál, az egyenletes eloszlású zűrzavar, az energiaminimum irányába tart. Pflaumné holtteste is csak abban a rettenetes fagyban tudott időlegesen ellenállni az „*enyészet munkásainak*”, „*ahol valóban nem történik semmi, ahol tökéletes, hibátlan állandóság uralkodott, ami rezzenetlen panoptikum volt, teljes befekvés, az idő kivételes üressége, tartam nélküli létezés*”. Az utolsó leírásból, egy holttest bomlási folyamatának kémiai pontosságú bemutatásából válik világossá a könyv mottója: telik, de nem múlik.

Kozmikus jelentőségű gondolatokat ébresztő történetét az elbeszélő különleges, stilizált nyelven meséli el. Krasznahorkai hosszú mondatai az új magyar irodalomban különlegességszámba mennek. Finomszerkezetük révén igen nagy teherbírásúak. Olyan anyagot szőnek, amely homályos fátyollal borítja a regényvilág tárgyait, szereplőit: megjelenítésük ezért minden naturalista vonásuk ellenére szép. Ugyanakkor azonban ez az erősen artistikus nyelv alkalmanként a paródia határára sodorja az írói elbeszélésmódot. Így mondandó és beszédstílus között zavaró ellentét keletkezik, a stílus gyakran uralkodóvá válik, rátelepül a jelentésre, élőkódik rajta. Nem alkalmas a szereplők jellemzésére, a helyszínek hiteles és elképzelhető bemutatására, a párbeszédre (ez utóbbit maga a szerző is érzi, mert egy kifejezetten dialogikus részt élesen elkülönülő stílusban kényszerül megírni, mely így idegen test marad a szöveg egészében. Egy előző novellájában a párbeszéd megoldásának egy másik technikájával kísérletezett, ott a lábjegyzetbe utalta a dialogikus részeket).

A regény másik vitatható eleme a szerkezete. Krasznahorkai gondossága, írói maximalizmusa már előző regényében is tökéletes, szimmetrikus szerkezetet erőltetett a történetre, s erről most sem tud lemondani. A be-

vezetés és a levezetés keretül szolgál, mindkettő két részből áll. A bevezetés először Pflaumnét kíséri nyomon, majd Eszternét, a levezetés épp fordítva, előbb Eszternéről ír, majd Pflaumné holttestének bomlását ábrázolja. A tárgyalásban a két főszereplő, Valuska és Eszter nézőpontját váltogatja három-három önálló fejezetben. Ez a kettő-hat-kettő osztású szerkezet tökéletesen arányos, ezen belül is minden fejezet körülbelül negyven oldal hosszúságú. Az aprólékosan megmunkált, cizellált szerkezet (a regényépítő elemek egymáshoz fűződő viszonyainak arányos megtervezése) ugyancsak ellentmond az eszkatologikus világnézetet sugalló regényvilágnak. Mindez még tudatos ellentézés is lehetne, de míg az események egyértelműen mutatnak egy csúcspont, valamilyen katarzis irányába, a választott szimmetrikus szerkezet a lekerítés révén ezt nem teszi lehetővé. Ezért az ellentmondásért, a katarzis elmaradása miatt érzett olvasói hiányérzetért nem kárpótolhat semmilyen írói tudatosság érve.

A regény egészen át ügyesen épített feszültség a regény végén kienged, a világvége elmarad. A regényíró gyöngédsége – mint az ellenállás teljes hiánya a bundás idegenek kegyetlen pusztítását – megtöri a regény egészen át őrzött végzet ígézetét. A városban a pusztítás után minden ugyanúgy megy tovább, mint előtte. Lehet, hogy a művészi következetlenség a kegyelem különös ajándéka?

Horkay Hörcher Ferenc

A PÓT-LÁNYI ÍR

Lányi András: Hölgyek tükára
Magvető, 1990. 186 oldal, 58 Ft

Kérem a tisztelt Olvasót, ne rettenjen meg a fenti cím felfogtán: anagrammát olvas ugyanis, melyet Lányi András regénybeli főhősének, Arányi Lipótnak a nevéből faragtam. Teljes joggal tehettem ezt: hogy Lányi és Arányi voltaképpen azonos, azt nagyon finoman, de határozottan a filmrendezőből önmagát most regényíróvá maszkírozó szerző árulja el könyve 125. oldalán: „Írtam pedig... egy ódát L. A.

szignóval...” Az idézet a fikció szerint Arányi Lipót Naplójából származik, melyet 1982-ben Bácsmedgyesen talált és fordított volna németről magyarra az ott szociológiai kutatók végző „Lányi András”.

Talán már ennyi is érzékelteti: csupa titok és inkognitó a könyv, csupa stílusparódia és hamisítvány, csupa játék elbűvölő humorral megjelenítve, részletesen kidolgozott maszkabáli koreográfiával, „csupa hajdani eszelősről”. A kiindulópont néhány „Emília” szignóval ellátott levél egy 1861-ben Ráth Mórnál HÖLGYEK TITKÁRA címmel megjelent, „levelező könyvecskéből”, ma úgy mondanánk, levelezési tanácsadóból. Ez még irodalmi tény; ami mindebből következik, körmönfont hamisítás, áldokumentum-közlés tekintélyes és jól ismert nevek tollából (Kaas Ivor, Kacziányi Géza, Pulszky Ferenc), ahogy a rendkívül szellemdús fülszöveg írója mondja (nyilván maga Lányi): „*Nem lepne meg, ha kiderülne, hogy az egész csupa hamisítvány, s mint ilyen: értéktelen!*” Szerző nagyon következtet, hisz inkognitós játék még ez is, egy lehetséges későbbi kritikus felkiáltása. Ami pedig az inkognitók karneváljából kikeredik: egy múlt századi keserű szerelmi történet, egy kiegyezés előtti (és utáni) politikai és filológiai krimi, egy hiányzó magyar regény szimulálása. És nem pusztán formai bravúr, regényírói fogás, hogy a könyv olvastán az az érzésünk támad: mindenki hazudik, bár szándékai és legjobb tudomása szerint a teljes igazságot mondja, csaló és megcsalatott azonosul valamely Egyetemes Nagy Csalatás szerezposztásában.

A regénynek rengeteg a rejtvénye, de nincs valódi titka – legyen ennyi elég szerény kritikai megjegyzésnek és ama megállapítás alapjaként, melyet ismét Lányi remél a fülszövegben: „*örökre beírta a nevét a múlt századi magyar széppróza második vonalába*”. Elképesztő Arányi(i)-érzékű megállapítás: igen, ez valóban a második vonal, de annak a legtejeje.

És aki a regényt a Tisztelt Olvasó kitudentett figyelmébe ajánlja, maga is a múlt század második vonalába tartozó drámaíró:

Kompolthy Zsigmond

A VÖRÖSBEGY IS FOG EMLÉKEZNI

*Megyesi Gusztáv: A kőtörő ember
Új Génius, 1989. 216 oldal, 75 Ft*

*„Gusztai bácsi! Most azt tessék el-
mesélni Gusztai bácsinak, mint
dobta ki Gusztai bácsi annak ide-
jén Rajnák az ifiparkból.”*

Amikor az alulról jövő 1989-ben, a publikálás gombaévadján, midőn bimbóit hajtotta már a pártpluralizmus, megjelent ez az A/5-ös méretű, sárga fedelén fekete-vörös színnyomású, könnyen rojtosodó, silányan ragasztott zsebkönyv, A KŐTÖRŐ EMBER – korhűen lazuló kötetése ellenére rögtön tudtuk, hogy egy aktualitását veszített, teljességgel korszerűtlen gyűjteményecskével van dolgunk.

De nem elsősorban a kulcsín miatt.

Hanem miféle belbecs az, amelynek hatvannégy darab szövege ilyen megátalkodottan apolitikus címeket visel, hogy A MAFLA GNÚ, TYÚK A PÁDLÁSON, KELL EGY DISZNÓ (állatmesék?) – vagy ilyen lehangolóan monoton szürkéket, mint AZ UTOLSÓ ÁLLOMÁS vagy AZ UTOLSÓ SUSZTER? Feszül-e ebben a műben, példának okáért, bárminemű tiszta tudás-, merészség- és tettvágy, őszinte hit a haladásban, békességben, biztonságban, borban, búzában vagy más efféle? Netán népnemzeti gerinc? Hát nem feszül. (Még a címlap színeiben vagy a görbedt könyvhátban sem.) Már bocsánat – de a mai világban! Amikor – de hadd ne magyarazzuk a végbemenő folyamatok léptékeit! És most jön egy szerző, tévékritikákkal 1986–88-ból?

Na hiszen.

Aztán ki volna ez a szerző? (Mert ne kerülgessük ezt a kérdést sem, mikor ki-ki el kell hogy számoljon, nem mintha boszorkányüldözést akarnánk, de a viselt dolgaival.) A szerzőről azt állítja a késő Kádár-korszakban nagynevűvé vált Esterházy Péter nevű szerző, hogy: „Nem kertelek: ha én hírlapíró akarnék lenni, Megyesi Gusztáv akarnék lenni.” Ejha! És OPUSZ-díj és Magyar Újságíró-díj. Jó, értjük: az olvasó tekintélyelvű befolyásolása, hátlap-reklámok, nem fogunk bedőlni.

Lássuk inkább, miféle bugyrokbl tudósíthat bennünket ez a szerző, milyen lepleket ránthat le, s minő tényeket mutathat föl. S mely perspektívából? Egy tévézgető hírlapíróéból? Hát nem tudjuk. De mérettesen meg ez a Megyesi!

Van neki például néhány trükkje.

Már mindjárt, ahogy nyit. Vagy úgy kezdi, hogy egyből közli, mit látott éppen a tévében (néztem, azt mondja, szombaton a kabarétörténeti sorozat legújabb adását, láttam az éjféle híradóban, mutatták a kanadai kisfilmben), vagy a „most, hogy...” formulával indít (most, hogy a Skála dicsőségét zengi az ország, most, hogy véget ért az olimpia), ha pedig egyikhez sincs kedve, marad az „amikor...”. Amikor az Új Reflektor Magazinban egy idős ember elfúló hangon kijelenti, amikor a Ki mit tud? egyik elődöntőjében vagy az Ablak június végi adásában ez vagy az történik – a Megyesinek richting eszébe jut valami. Jó, mondjuk azzal nem vádolható, hogy sokat körülményeskedne.

Rátér ő hamar.

De akkor mindjárt megüti azt a nyegléskedő, kifigurázó, óka-mókázó hangot! Nem mondom, hogy a szövegein nem röhögi magát néha betegre az ember, mert gyilkos egy humora van. És, megengedem, társadalomkritikai éllel! Mert példának okáért, ahogy arról beszél, hogy a tévé, a pártállami berendezkedés legmanipulatívabb eszköze (ő persze nem így mondja, csak körbe flikk-flakkozta) hogyan tájékoztatta félre és oktatta ki a nézőt, akit folyton hülyegyerekként kezelt, és csörgősipkát nyomott a fejébe, az még rendben volna. No de, kérdem én, megállhatunk ott, hogy név szerint csak az *Infantili* hőseit, a „derék négy lábúakkal” társalkodó Práger Györgyöt meg a kislávial együtt műsorvezetősködő Juszt Lászlót tesszük neveltségessé? És ha itt tartunk, már bocsánat, de ezt a jó Pálfy Istvánt azért nem lett volna szabad. Csak mert, azt mondja, „sorozatban esett ámulatba, hogy egy aratóünnepségen olyan emberekkel találkozik, akiknek közük van az aratáshoz”, és hogy miközben legszívesebben maga is bajszot pödört volna, ilyeneket szól, hogy „biz a”, meg hogy „no ez derék”? Na és? Ez olyan súlyos? Kérem, ettől még a Pálfy egy komoly ember. Lám, igenis ő lehetett most már a híradó meg a Hét főszerkesztője, a doktor Feledy Péterrel meg a Bánóval viszik, és más az már azóta. Nem olyan

izé már, mint azelőtt, na. Igaz, hogy a Juszt változatlan ízléssel privatizál a tévéhíradóban, a nélkülözhetetlen agrárriporter, az állatos kis színesek felülmúlhatatlanja, Práger György pedig épp e sorok írása közben csettint elismerőleg, midőn egy kutya átveti magát a palánkon, hogy „ez se kutya!”.

Na de épp ez az.

Hogy most, amikor diktátorok jönnek-mennek, rendszerek váltanak, a Megyesi könyve ilyesféle dilemmák szintjére szállítja le a tudatunkat, hogy ez vagy az a riporter. Egy szó, mint száz, elmúltak már azok az idők, amikor még egy Megyesi lekezelően viccelődhetett egy Pálffyval, és ez jelentette a társadalomkritika netovábbját. Amikor ez a tévékritikus minden bátorságát összeszedve még azzal válthatott ki elismerő cöccögést, hogy megfricskázta a tévét, amin persze abban az időben, áthallásos olvasással, az egész hatalmi berendezkedést kellett érteni. Hogy a tévé így meg úgy, manipulál, infantilizál, jópofáskodik. Hogy a tévé viccelődéséből hiányzik „*a szellemi tevékenységnek még az írmagja is*”, a tévé abból indul ki, hogy „*a magyar lakosság még a tudatlannál is tudatlanabb*”, hogy a tévé piti konfliktusokat kavarr, amiket rögtön demokratizmussal kezel. Hogy a tévében „*az illetékesek meglévő válaszaikhoz tesznek fel kérdéseket az újságírók*”, a riporter pedig '87. május elsején még arról tudósít bennünket, hogy „*a felvonulók arca derűről, bizakodásról árulkodott*”. Hogy a tévé még önnön bírálatát is maga szervezi meg, s miközben a veszprémi fesztiválon, ahol önmagával találkozik, dőzsöl és üli torát, aközben önmagát ismételteti tautologikusan, pedig talán már nincs is. Csak a sulykolás marad belőle, „*minél inkább kétséges a holnapi adás*”, „*minél gyengébb a program*”, annál makacsabban: van program, van program. Tetszik érteni? Hát ez az egész rendszerről szolt, a pártról meg az ilyen-olyan kormányprogramokról! No, ilyen célozgatásokból meg allegóriás beszédekből élt ez a Megyesi eddig.

De ez most már nem megy.

Tegnapi visszáságaink tengeréből tévéképernyőnyi lavórral kimert szennyvizék fröccsenéseiben maszatolgatni, mert hogy cseppben a tenger? Nem tiszta dolog ez. Mert a pártállami lavórban pancsolni, kérem, annyi, mint összejátszani az adott viszonyokkal, így a kétségtelenül megjelenő bírálat ér-

téke, megmondom, úgy, ahogy van, felemás. Mert kritizál ez a Megyesi, nem mondom, hogy nem, leginkább azzal a kíméletlenül szatirikus stílusával. Nem hencegésből, de van rá fülünk, megértettük, rendben van. De hol marad a bajok velejéig romlott gyökerének felmutatása, magának a struktúrának, a rendszernek a bátor leleplezése? Vagy ha ettől ózdkodtunk-féltünk, tetszettünk volna tartózkodni attól, hogy írásainkat a pártállam viszonyai közötti újságban, noch dazu, állandó rovatbirtokosként, megjelentessük, s így az írónia öncenzúrájával legyünk kénytelenek öncsorbitani gondolataink élet!

Hát hiteles, korszerű publikálás ez ma így, midőn karnyújtásnyira vagyunk? Hát nem és nem! Ma már nem lehet a viccelődés mögött bujkálni!

Nem mondom, hogy néhány éve péntekenként kisebb munkahelyi *ÉS*-olvasókörök tagjai nem fogták nyerve az oldalukat Megyesi egy-egy bekezdésének hangos citálása közepette. Mert végül is nem rossz szövegek ezek, kezdve már e gyűjtemény legelső mondatán, amelyben megjelenik a képernyőn „*Furkó Kálmán, a Néphadsereg őrnagya, négyadanos karatemester*”, és akkor mutatja meg a kivezető utat, midőn – délelőtt tízkor már se kenyér, se hús – „*bizony már jó ideje a legnagyobb fokú bizonytalanság honolt a környéken*”. És amikor az alapítványtevő tiszteletére rendezett és egyenes adásban közvetített Erzsébet-napi hálaadó hacacáréről Cicciolina jut Megyesi eszébe, aki némi adakozásért cserébe még majd kikötheti, hogy kedvéért „*Ilona-napon a Parlament Kupolaterméből közvetítse a nemzeti televízió, amint prominens személyiségeink gatyára vetkező hallgatják a gyermekkorust, amely a Van neki, na miye van neki... dallamára éneklő kibontakozási program szociálpolitikára vonatkozó fejezetét*”? Akkor bizony röhögve szégyellhetjük, hogy hol élünk, s elmondhatjuk, hogy a szerző rávilágított, jó.

Ez is rendben van.

De akkor jön nekünk ezzel a megfordított beszéddel! Mert példának okáért a fentebbi névnapi hálaadó hejehujáról halál komolyan kijelenti, hogy „*ez egy igen jó műsor volt*”. És a szeme se rebben. Gúnyolódóan állítva tagad. Külön passzusban nyilatkozatot ad ki arról, hogy a pamfletjében idézett kojemci bohócok társulata, amely a zuni néptörzs tomboló ka-

cagása közben az általános ínséget, nyomorúságot és erkölcsi züllést leplezetlenül teszi neveltség tárgyává, így csillapítva le a már-már zendülésig elkéseredett népet – az nem a Magyar Televízió, az emlegetett törzs pedig nem a magyar lakosság. Gúnyolódóan tagadva állít. (A tagadást még azzal csavarva meg, hogy tudniillik a kojemci bohócok, akik a nép elé kiállnak, hogy az kiröhögje őket, ott, a kezdetleges viszonyok között maguk a törzs vezetői, főpapjai – a párhuzam tehát nem áll, kész, pász.)

De mire jó ez a csalafintaság? Egyenes beszéd helyett az indirekt maszát? Talán megint óvatoskodásból. Mert próbálná meg Megyesit rágalmozásért meg hitelrontásért beperelni az, aki ezt olvashatja magáról: „...ő az első, aki egy nemzet nevében valamit kimond, feltérképez, csomópontokra még idejében rámutat, csillagvet rajzolja az égre... mostanság, amikor a pénz, a karrier, a hatalomvágy szétrombol erkölcsöt, méltóságot, akad közöttünk egy, aki dacolva az idők sodrával, nem váltja aprópénzre az eszmét, történelmet, s kizárólag érettiünk bont lobogót!” Pedig ezt úgy kell értenünk, hogy az illető egy ügyesen igazodó, öntelt fickó, akit leginkább a pénz meg a hatalom érdekel. S miközben napnál világosabb, hogy Megyesi a névnap műsortól is viszolygott, mégis ezt írja: „*Igaza van Kállai Ferenc művész úrnak, a ceremónia házigazdájának, aki bölcsen állapította meg, hogy nekünk, magyaroknak sajnos nemzeti sajátosságunk a fanyalgás, amely nem vezet semmire: út az ideje, hogy szemléletet váltjunk.*” Amiből az olvasandó ki, hogy dehogyis van igaza Kállainak, semmi ilyesminek nincs itt az ideje.

Mert ez a Megyesi szeret fanyalogni.

Merő gusztusból rémeket látni, gonoszodni. Imádja ezt a finnyásságot, szkepsizist vagy mifenét. Szinte süt a szövegeiből az a moralizáló, esztétizáló undorkodás, amitől korunk felegyenesedő embere, aki, igen, ne szégyelljük, így tetszik önmagának, hál' istennek egyre inkább megszabadul. De Megyesi ha kell, ha nem, elhúzza a száját: Na neee, mert ez már ciki...! Az ilyen Megyesi-félék lelkeznek örökké arról, hogy a dolgok megítélése gusztus kérdése is, és hogy az embereket, úgymond, szembesíteni kell alpáriságukkal, lihegő tülekedésükkel vagy azzal, hogy csak egyszerűen elgaloppírozták magukat. Ó, a szembesítők! Akik tetejébe még szeretetteljesen ki-

méletesek is, mert ritkábban helyesbítenek bennünket metsző gúnnyal, inkább nyúlnak a finom, átérző semmibevevés módszeréhez, mint Megyesi is. Aki megragad valami csip-csup jelenséget, farktollbillentést egy természetrajzi filmből, vagy más effélét, ezt szellemesen allegóriába fordítja, torz tükröt tart eléje, jót nevetünk, de akkor egyszer csak váratlanul úgy szétrántja a látószöveget, és olyan végső pontokra lendül, hogy csak bámulunk. Az ember elkezd vakarózni, mert, tessék, itt fesszegeti nekünk az emberi lét alapkérdéseit, tisztán pedagógiai okokból dilemmákat állít elénk, aztán, ha rosszul választanánk, az orunkra ver, és szembesít, úgymond, a csacskságunkkal. És ül belső derűvel az arcán, mint egy zen-buddhista szerzetes, rendíthetetlenül, de megbocsátóan, hitétől átitatva, de szkeptikusan. Hát ez olyan idegesítő, mintha egy macskában reinkarnálódott titokzatos lény nézne ránk meredten, távoli világokból!

Rángassa a nénikéjét ilyen önvizsgálatok elé!

Megyesi persze nem szeretné, ha finnyásságában közönyt, szembesítéseiben pedig fölényeskedést látnánk, ezért már-már az egyszerű betűvető együgyűségében látatja magát. Mert néha kilép tévékritikus szerepéből, kiszól, magáról árul el ezt-azt, direkt kedvezőtleneket (hogy el szokta vágni az ujját, hogy kizárták az úttörőből hazudozásért), és csak úgy megír valamit, tévépropó nélkül.

Na, ilyenkor ejt a leginkább zavarba.

Hogy az embernek képére fagy a vigyor. Mert, mondjuk, arra emlékeztet minket, amikor „*úgy teszünk kipirult arccal, mintha nem volnánk kiüve a paradicsomból*”. Hogy az embernek időtlen gombóc nő a torkában, mert Megyesi, ahelyett hogy büszkén hencseregy karakán apával – főnökétől megriadt, elvörösödve magyarzkodó, átlátszó fülű, felállásában leintett, görnyedt figurának látta egyszer az apját, s róla ír.

Ilyenkor olyan izé ez a Megyesi.

Olyan... más, mintha nem is ő lenne. Mint A VÁRAKOZÁS ÉRLELŐ CSENDJÉ-ben. „*A szénért sorban álló öregasszonyok*”, azt mondja, ahogy ott várnak szótlánul, méltóságteljesen, ahogy „*már fél órája nem szólnak semmit*”, és hogy ez sokkal idegesítőbb, mint ha türelmüket vesztenék, vagy felelősségre vonnának valakit, meg hogy „*e méltóság az, amely előtt fejet hajt a*

világ”. Mit akar ezzel? Minek drámázik, mit variál? Van humora, röhögtesse! De mit akar ezekkel az öregasszonyokkal? Meg ezzel a kőtörő emberrel?

Mintha arra akarna kilyukadni, hogy mi szégyelljük magunkat! Vagy micsoda? Gúnyolódik? Velünk is gúnyolódik? Hát jó, akkor terítsük ki a lapokat! És vegyük csak elő – most már nem hallgathatjuk el – a MI IS FOGUNK EMLÉKEZNI című írást! Abban rajzolja meg a jövőnket, amikor mi leszünk a totyogó, szenilis veteránok, akik ellenállási múltunkkal traktáljuk a fiatalokat, és nevetségessé válunk, röhejessé, amikor nyilatkozunk majd: „...akkor én odaléptem hozzá, hogy engedj be, Rajnák, az ifiparkba, de ő elélem állt, és azt mondta, márpedig én nem engedlek be. Szóval nem? – néztem mélyen a szemébe. – Nincs jegyed se, bazdmeg, hogyan engednélek be – felelte erre Rajnák, kitérve az igazi válasz elől...” Kérem, itt fehéren-feketén kiderül, hogy Megyesi cinikus. Azt állítja, hogy törekvéseinkből, tetteinkből nem marad megbecsültnivaló, a jövőnek nemes tradíció. Hogy visszaemlékezésünk egy nagy humbug lesz, és legfeljebb azt színezgethetjük majd ki, hogy Rajnák kidobott minket az ifiparkból. Komoly ábrázattal mélyértelmeűeket sejtetünk és hazudunk majd. Márpedig én azt mondom, hogy korunk a jövő történelme, unokáinknak mi igenis történelmi szereplők leszünk, és nem azok a hamis, szenilisen heherésző legendagyártók, akiknek Megyesi lefest minket! És ne tévesszen meg bennünket, hogy a majdani trottyosok között a szerző is elképzeleti magát („én szimpla Gusztó bácsi leszek”, azt mondja), ezzel csak gúnyolódásának élet akarja tompítani, szokásosan együgyűséget tetteve, miközben még cinikusabbá válik. El kell ezért gondolkoznunk erről a hírlapíróról, és ki kell mondanunk – szédítő humor ide, boszorkányos toll oda – úgy, ahogy van:

Különösen veszélyes szerzőről van szó.

És most már beszéljünk arról is, ami kívül esik tulajdonképpeni feladatunkon, mert szerzőnknek nem a kötetben szereplő írására vonatkozik, hanem egy vadonatújra. Amit most publikált az ÉS-ben, amikor már nem olyan időkötet élünk.

Sejtésünk, miszerint Megyesi nem okul, nem fejejt és nem hajlik a jóra, beigazolódott. Mint egy Bourbon.

Megint kezdi, hogy „amikor...”, mármint

hogy amikor egy hokimeccsen a Dózsa gólt ütött a Fradinak, a nézők – a szovjet vendégjátékosokon töltve ki a dühüket – üvöltteni kezdték, hogy „ruszki, haza!”. Megyesi, szokásához híven, megfordítja beszédét, és kifejti, ő mennyire kedveli (!) ezt a kiáltást (azt mondja, bizserget, közösséggé kovácsol, aktuális, egyértelmű), majd ironiája leplezetlen cinizmusba csap át, amikor leszögezi, hogy a tömegnek a „ruszki, haza!” annyi, mint az egyénnek a „bazdmeg”. Hát nem! És ebből most már elég! Hogy továbbra is bunkónak tartson minket, ugyanúgy, mint amikor három éve röhögni mertünk egy szerinte az alpárisággal és az alattvalói léttel cinikusan összekacsintó kabarétréfán! Hogy a megváltozott, megsokszorozódott színű politikák újkori manipuláltjaiként most is megbélyegezzék mindnyájunkat, akik, igenis, akár egy nemes célú tüntetésen, akár csak úgy magunkban azt mondjuk ki, amit elődeink már az eltiport forradalom idején is követelni mertek, hogy az oroszok tényleg menjenek haza! Hogy ez ekvivalens volna azzal, amikor „néha az ember ki-köp, mert nem tudja, mi van”? Hát most már álljon le ez a cinikus fanyalgó! Vegye már észre, hogy most már a népet és az ő igazi, szabadon választott vezetőit vádolja és szembesítené azzal, hogy az alantasság, a hóbörgés és a manipuláció jegyében kelnének frigyre!

Az ilyen sanda célozgatások helyett jobban tenné, ha vérbeli publicistához illő s egyben hasznos feladatokat vállalna, ha rámutatna, mi lassítja vagy veszélyezteti a demokratikus átalakulást, mi a teendő az ország kormányozhatósága meg a békés átmenet érdekében, ha megírná, hogy még mindig nincs se címerünk, se köztársasági elnökünk, a vörös csillagok levétele pedig vontatottan halad. Arra azonban nem akarnánk felszólítani ezt a hírlapírót, hogy követeljen inkább demokráciát felelősséggel, hogy hallgasson a szívére, a tiszta jövőért, a hazáért és a szabadságért – úgyis hasztalan.

Egyet tudnánk mondani Megyesinek, aki, mint megvallotta, kommunikációs szempontból egy nagy vörösbegynek érzi magát, akit összezavarnak és megbolondítanak, s mire „megnyugodva pihenni tér, hogy nahát, nem történt semmi baj, már rég beletojtak a fészkébe” – mégpedig azt, hogy ő is fog emlékezni. Visszagondol majd ezekre az írásaira, és mielőtt még el-

mondhatná, hogy nahát, nincs velük semmi baj, beletojnak a fészkebe a szemtelen ifjú kukkók, és tényleg megkérdezik majd tőle: „Az isten áldja meg apukát, hát hogyan tudott ilyeneket összehordani?”

Závada Pál

MINDEN MÁSKÉPP VAN

Bóna László: *Holtvilág*
Magvető, 1989. 177 oldal, 28 Ft

Bóna László esszéketének írásait a metafora, a hasonlat, az analógia lehetőségeinek maximumig feszítése jellemzi. Ezek az írások – bizonyos fokig Roland Barthes mitológiáinak leszűzöttaitként – egy-egy színházzal összefüggő, lételméleti vonatkozásoktól nem mentes téma fenomenológiai elemzését nyújtják, végtelenül pontosan, fegyelmezett és méltóságteljes nyelvhasználattal. Bóna számára a világon minden a színházról és a színházra vall. Ami van, mind a színház jele, üzenete, allegóriája, analógiája, metaforája, s ami színház, az egyben a világegyetem, a világ-egész, élet és halál teljességének is a megfelelője, épp a fentiek szerint.

Bóna a színház lényegét a másságban látja, a természetestől való elkülönültség különböző formáiban, melyeket sorra elemez, vizsgál írásaiban. Számára az ÁLLATOK KERTJE is színház – ezt az írást tartom egyébként a kötet legszellemesebb esszéjének, melyből hiányzik a keresettség kényszeressége, metaforái megvilágító erejűek, s Bóna humora is felvillan. Bóna számára mindig minden másképp van: s minden, ami van, az a nemlétre utal. A színház a világszínház megfelelője, mely lét és nemlét drámájának színtere. Minden, ami a világon történik, csupán ennek következménye, mintegy példaszzerű jelensége.

Bóna azonban, s ez már élesen elválasztja írásait Barthes-étől, nem pusztán fenomenológiát teremt, hanem tipológiát is alkot, azaz rekonstruálja a keresett világrendet. A színház bármilyen megjelenése (a bábszínház, a kártyavár, a sárkányeregetés) egy valaha létezett világrend üzenete. Modellje a hajdaninak csu-

pán. Mert Bóna pontosan látja, hogy a valaha létezett „ósi tudás” mára csak nyomokban létezik. Bóna számára nyilván felvilágosító s egyben megvilágosító hatással is volt Hamvas Béla s a pár éve oly igen népszerűvé lett Castaneda. Bóna tehát megszállott makacssággal vizsgálja e modellértékű formákat, minden egyes elemzésének visszatérő mozzanata a halál határfalának átlépésére tett kísérlet.

Mindez persze hatással van Bóna stílusára is. Azokban az írásokban, melyekben a metafora vagy az analógia túlfeszített, érzékelhető lesz a botlás is. Úgy vélem, tapintatlanság lenne idézni e tautologikus mondatokat, melyek esetenként Kosztolányi bölcs kínai mondásaira emlékeztetnek. Mégis fel kell rájuk hívni a figyelmet, mert e stilisztikai tévedések, botlások valójában közös forrásból származó tévedések szülöttei. Bóna ugyanis időről időre a megnevezés módszerével, a deklarációval él. (A valójában B.) Ilyen például a „gyorsaság az út versenyfutása az idővel” s az ezekhez hasonló kijelentések. Mindez akkor tolakszik az előtérbe, amikor Bóna a világrend egészének megragadására vállalkozik, az ő szavaival élve, a „teljes világ vízszintes és függőleges tagozódásának” bemutatására tör.

Jobb talán a bizonytalanság, némi kétely és óvatosság. Bóna tehetsége, vizionárius ereje vitathatatlan, a kérdés inkább az, hogy milyen utak lesznek járhatók a számára. A gyakorlati színházi cselekvésre a mai magyar színházi kultúra állapotát figyelembe véve nem sok esélyt láthatunk. Kár lenne viszont, ha az érzéki teljesség hiányának következtében a világnézet akarásának, a „lényeg” követelésének igénye előbbre való lenne Bóna számára, mint a megfigyelés és kutatás. Szerb Antalt ajánlanám tehát Bóna figyelmébe, Kerényi mellett. Azt a Szerb Antalt, akiről Kerényi azt írta: „Én persze mindig egytől – a »lényegestől«, ahogy akkor mondtam – voltam megragadva, de Tőni volt talán az egyetlen... tudója annak, hogy mit lehetett megragadottan megpillantani...” (Kerényi Károly levele Szerb Antalnához Asconából 1965. december 20-án. In: Szilágyi János György: KERÉNYI KÁROLY ÉS GÖRÖG MITOLÓGIÁJA)

György Péter

A MUNKÁSOSZTÁLY, AMINT URALKODIK

Haraszi Miklós: *Darabbér – Egy munkás a munkásállamban*
Téka, 1989. 167 oldal, 75 Ft

Haraszi Miklós 1972-ben írt könyvével több szempontból is merényletet követett el a dogmák ellen. Az ő írásából ugyanis nemcsak hogy a hivatalosság dédelgette lakkozott és prejudikált munkáslétidillel gyökeresen elentétes kép bontakozik ki a „melósok” életéről, de ítéleteinek az empirikus tapasztalat adta autentikussága sem igen volt kétségbe vonható – noha a bíróság többek között éppen ezt kísérte meg –, hiszen a szerzőnek, marósként dolgozva a Vörös Csillag Traktorgyárban, igazán volt alkalma „belülről” megismerni e létforma jellemzőit. Ahhoz, hogy Haraszi Miklós az utolsó magyar íróper vádlottja lett, hozzájárulhatott az a tény is, hogy 1973, a tárgyalás éve, a magyar fejlődés sok okból kitüntetett esztendeje volt. Ekkorra már a 68-ban tapogatózva elinduló reformot ellenzők tábora nagyjából felülkerekedett. A fordulat kapcsán emlegetni szokás az úgynevezett „munkásellenzék” szerepét, amely segítséget nyújtott a reform megtorpedezéséhez. Itt azért érdemes megállni egy pillanatra, mert, úgy hiszem, valóságos tartalma e szerencsétlenül megválasztott fogalomnak más, mint amit jelentése sugall. Nem gondolhatunk arra, hogy ez az ellenzéki öntudatos, szervezett formában nyilvánult volna meg. Sokkal inkább bizonyos „gépromboló”-indulattól fűtött, ösztönös morgolódásról volt itt szó a jövedelemelő hirtelen kinyílása s egyéb eladig szokatlan jelenségek láttán, s valójában egy körülhatárolható, a pártbürokráciába betagozott réteg éppen ezt az amorf indulatot használta fel – demagóg módon megint csak a munkásság érdekeire apellálva – a reform megtámadására.

(Haraszi Miklós éppen ebben a sűrűvé lett történelmi pillanatban állt elő a DARABBÉR-rel, márpedig ennek tanulságai, konzekvenciái a legkevésbé sem támasztották alá a konzervatív hullám munkásérdeket emlegető ideologikus retorikáját.)

Milyen képet fest a munkásokról ez a hírdetté vált alkotás? A könyv alapvető bűnéül az számíthatott, hogy a szerző saját tapasztalatai alapján nemhogy a boldog, tevékeny, öntudatos munkás képét nem tudta igazolni, de elnyomorodott, kizsákmányolt, kilátástalan helyzetben lévő munkásokról adott hírt. Ebben a könyvben a „felszabadított” és állítólagosan trónra emelt munkássághoz fűződő összes konstruált axióma kétségbe vonatik. A tulajdonosi illúziókkal kapcsolatosan például ezt olvashatjuk: „*Aki a gyárban dolgozik, az statisztikák nélkül is tudja: a normában dolgozó munkások számára falra hányt borsó a bonyolult érvelés arról, hogy a termelési eszközöknek ők a tulajdonosai.*”

A norma és a darabbér egyébként azok az egymást feltételező kulcsfogalmak, amelyek köré Haraszi vizsgálódásait csoportosítja. A darabbér, a teljesítménybér elvben arra ösztönöz, hogy a munkás gyakorlottságára támaszkodva, képességeit kifejtve maximális teljesítményt nyújtson, s ekként jövedelme is növekedjék, csakhogy a valóságban a munkafolyamat szervezhetlenségéből, a körülmények lehetetlenségéből adódóan a munkás éppen az előbbiekre nem vállalkozhat. Így arra kényszerül, hogy „raboljon”, vagyis a biztonsági előírásokat be nem tartva, önnön egészségét veszélyeztetve, a megadott normaidőnél gyorsabban végezve a műveleteket, többleteljesítményt sajtoljon ki magából s gépéből. Így válik a szocialista munka rabszolgájává, annak tudatában, hogy akármilyen rafináltan rabol is, eredményei csak átmenetiek lehetnek, hiszen a megnövekedett teljesítményszint törvényszerűen normarendezéshez vezet. Ördögi kör, amelynek öngerjesztő struktúráját ismerve, joggal állítja a szerző: „*A norma tenyérbemászó beismerés: alkalmazóinak nem érdeke, hogy a termelés a munkások örömteli akaratóból folyjék és növekedjék.*” Nyilvánvaló tehát, hogy a tulajdonosnak deklarált munkásnak vajmi kevés köze van a gyárhoz, ahol alkalmazza, munkájához alkotó affinitás nem köti, tevékenységében örömet nem lel, közte s munkatársai között – például a „jól rabolható” munkák megszerzéséért folytatott lappangó vagy éppen nyílt „harc” miatt – szolidaritás nem alakul ki, érdekeiért kiállni nem mer – magányosan, kizsigerelve, a termelés funkcionális eszközévé változtatott dologként robotol, hogy meglegyen a másnapi betevő.

„...A darabbértarifikáció emelése sok esetben feltűnő módon nem a munkateljesítmény emelését, hanem csökkenését eredményezte, mert a munkások a darabér emelésére nem napi teljesítményük növelésével, hanem leszállításával válaszoltak.” Ez a megállapítás – bármilyen furcsa – egy a kapitalista gazdaság működését elemző tanulmányból, Max Webertől származik. A szocialista darabberrendszer „nagy vívmányának” tekinthetjük, hogy itt a munkások álmukban sem gondolhatnak arra, hogy a mindenkori normarendezésre a teljesítmény „leszállításával” válaszoljanak; jogfosztottságuk, kiszolgáltatottságuk még nagyobb mértékű.

Jellemző, hogy a gyárban uralkodó hatalmi viszonyokat, a megcsontosodottan hierarchikus alá- és fölérendeltségi relációkat elemző fejezet ezekkel a szavakkal kezdődik: ŐK, EZEK. A munkások aposztrofálnak így mindenki mást a vezetőktől kezdve az irodistáig, nem is feltétlenül tüntetőleg, hanem inkább azért, mert a nyelvi kommunikációs formák híven tükrözik a munkahely valóságos hatalmi-pozicionális elkülönüléseit, alig módosítható kasztszerűségét. Talán csak véletlen, hogy a DARABBER-perben tanúként megidézt Mészöly Miklós 1980-ban megjelent, ÉRINTÉSEK című kötetében egyik eszmefuttatásának ezt a címet adta: AZ EZEK ÉS AZ ŐK SZEMANTIKÁJA. Ebben az esszében így ír: „A hatalom és alattvalói csak rituálisan beszélhetik ugyanazt a nyelvet, használhatják ugyanazt a nyelvtant, miután kapcsolatuk formája szükségszerűen az előírt, vállalt vagy túrt – és nem valami rögtönzött-ösztönös rítus.” S valóban, ha a munkás őket, ezeket mond, nyelvilleg reprodukálja – s ezzel bizonyos mértékig megváltoztathatatlanak nyilvánítja – az őt körülvevő hatalmi elrendeződést, annál is inkább, mert miközben a mást, a tőle különbözőt világosan határozza meg, a magát másra vonatkoztatás aktusában legfeljebb csak homályosan körvonalazódik a kollektív-definitív *mi* tudata. De hát a munkafolyamat egész megszervezése, a brigádbeosztás, az „ösztönzőrendszer” mind annak ellenében hat, hogy a munkások tudatosítsák közös érdekeiket, s azok érvényre juttatásán együtt fáradozzanak. Egyetlen alkalom van a könyvben, amikor a szerző arról számolhat be, hogy a munkások egymást segítve s főként a munka örömeit is megelve tevékenykednek, s ez a *fusi*, ami tulajdonképpen a gyáron belül csak

informálisan megtúrt bütykölés, a szocialista bérrabszolgaság nyűgei alól időlegesen felszabadult munkás számára mégis az önkéntes, szabad, alkotó tevékenység ekvivalensévé, modelljévé válik.

„Remélem, nem múzeumba való dokumentumot adok az olvasó kezébe” – írja a szerző utószavában. Aggodalmát értem, hiszen a mostanság bőséggel kiadott, korábban betiltott művek nem mindegyike felett járt el nyomtalanul az idő. A munkásszociográfia műfaja napjainkra sok információgazdag, koncepciózus alkotással gazdagodott. Mégis, Haraszi Miklós pionírmunkáját ma is aktuális és fontos könyvnek gondolom: a kíméletlen látélet, a következtetések logikus rendszere, a megformáltság igényessége teszi azzá. Aktuális, írtam az imént, ami azért nem túl szívderítő tény, mert a műből élénk táru, a nagyüzemi munkásság életét, helyzetét, lehetőségeit ábrázoló kép riasztó, elrettentő és lehangoló. Az „uralkodó osztály” helyzetében azonban az elmúlt majd két évtizedben gyökeres változás nem nagyon következett be. Így aztán Haraszi Miklós könyvét elolvasva leginkább azt a ténymegállapítást találtam aktualitását veszítettnek, amivel a szerző egyik mondatát indítja: „A fél hatkor nyitó kocsmá...” Tudjuk: a munkásság öntudatát védelmezni hivatott rendelkezés eredményeként a kocsmák ma már kilenckor nyitnak.

Mátyás Győző

JOHN UPDIKE: E GYÖNYÖRŰ ZÖLD PLANÉTÁN

Fordította Debreczeni Júlia, válogatta és az utószót írta Sükösd Mihály
Európa, 1989. 262 oldal, 23 Ft

A Kitarás szobrát alighanem egy Updike-olvasóról fogják mintázni. Makacs arca hátrafelé tekint, egyik szemében egy ragyogó indulás visszfénye csillog – de a másik sír; ezzel szokta olvasni kedvence egyre laposabb új regényeit. Ha bosszús mosolyt látunk az ajkán,

ezt a fekete könyvecskét okolhatjuk érte, a *New Yorker*-beli *review*-k gyűjteményét.

A kötet legfőbb erénye, hogy legalább mulatságosan bosszant. Szerzője a józan Jenki – a masztodontnál valamivel korszerűbb, de Arthur lovagjainál jóval avítább figura. Sükösd Mihály utószava szerint „*a mai színen Updike látszik a leginkább »európai« írónak*”. Európai? Nem, ahhoz nem elég Kafkáról és Flaubert-ről írni, de még Lemről és Andrej Beljiről sem. Az európaiság jóval mélyebben fekszik a bőr alatt; valójában egy bizonyos, alázathoz hasonló viszony a történelemhez és hagyományhoz, még annak leglámásabb tagadóinál is. Ahogy az istenhit ellentéte nem a sátánosság, hanem az ateizmus, a hagyománytisztelét sem az avantgardizmus, de a Ford-barbárság. Az Isaiáh Berlin VICO ÉS HERDER-könyvéről írott recenzió a kötet legjobbjai közé tartozik. Gördülékeny aforizmáival („*Némely halhatatlanok halhatatlanabbak, mint mások*”, utóbbiakat, *főként arról ismerjük..., hogy valamikor ismertebbek voltak*”) megközelíti azt a szintet, ahol pl. Szerb Antal vagy Hevesi András apró bírálatai álltak. De milyen hasonlatot sug Ford szelleme? „*Végül is mit kezdünk nagy elődeinkkel, viseletes elméleteikkel, vaskos kötetekre rúgó életművükkel – a nagyság e hordalékával, amely éppannyira mindent elárasszó, mint a tenger nyi üres konzervdoboz a valódi szemétdombokon?*” A szent örületnek kijáró sajnálkozó tisztelettel nyugtázza, ha Berlin Grotiust és Jean Bodint említi: „*Berlin professzor sok poros szerzót ráncigál elő elméje könyvtárából*”. Nos, nem várhatjuk el egy Jenkitől, hogy tudja, mit jelentett Herder Közép-Európának – de az már a paródiával határos, ahogy a magányos filozófusok teljesítményét lekcisinyli a rádióteleszkópokkal felszerelt és – természetesen – a *Scientific American*-ben publikáló tudósteamekéhez képest. Berlin leírása, mondja, „*arról sem győz meg bennünket, hogy ha Vico nem élt volna, mások nem tudták volna a felhalmozódó adattömegből leszűrni az Új tudomány alapvető felismeréseit*”. Szegény, szegény, zseniális Vico! – csóválja fejét az olvasó –, utoljára a magyar kiadás előszava bánt el vele ilyen csúfosan, ahol Hegel torzójának nevezték, akit az igazi Hegel fölöslegessé tesz.

Lássunk egy mulatságosabb példát – mert a „Jenki” megközelítés üdítő is lehet. Barthes Freudot idézi: a fonó mozdulat szerinte a péniszirigységhez vezethető vissza. „...*a nők szen-*

vednek a péniszhiánytól, és fonnak egyet maguknak” – foglalja össze Updike –, „*ez út az atlanti parton legalábbis ritka dolog*”... Szellemes, de csúsztatás, hiszen köztudott, hogy gondolatról, szándékról csak metaforikusan beszélhetünk, ha az alany a tudatalatti. Ezt tudatos gondolatra, tervszerűsége „fordítani” meglehetősen durva humorforrás. (Karinthy gyakran élt vele.)

A Roland Barthes-ról szóló három írás súlyos aránytévesztésről tanúskodik – bár tény, hogy az idő múltával egyet-mást mégiscsak észrevett, és kezdeti csodálkozó viszolygása lassacskán viszolygó csodálattá alakult. A SZÖVEG ÉLVEZETE, a kevés valóban korszakalkotó könyv egyike, Updike beállításában alig több egy száraz és önhitt professzor frivol stílusjátékánál. Az olvasó sóhajt, és arra gondol: ugyanennyi papíron azt is kiadhatták volna – de eszébe jut, hogy nem ez az első katalógus, ami elérhetetlen áruházak portékáit ajánlhatja. Az olvasó megnyugszik; elvégre Updike is kínál magvas irodalomelméleti ismereteket, úgy bizony! – például „Lem és Pym” regényeiről szólva kijelenti: „*A nem kívánt magány a városi élet mellékterméke, s a regény, természeténél fogva nem alkalmas e téma tárgyalására*.” Magyarán nincs. Az olvasónak címek futnak át az agyán, a PÁRISI ESŐ-től, amiről Updike nem tudhat, egészen a FELJEGYZÉSEK AZ EGÉRLYUKBÓL-ig, amit viszont ismernie kell, és őszintén sajnálkozik. A legnagyobb felfedezések is váratlan ötletekből születnek, de úgy, hogy kifejtik őket. Aki ex cathedra kijelenti, mondjuk, hogy a festészet nem alkalmas gyümölcsfalak ábrázolására, az ne távozzon utána egy gyermekregényekével.

Az európai helyszínek furcsamód elbizonytalanítják Updike-ot; úgy látszik, nem véletlen, hogy leghalványabbak a „Pétervár” ismertetése (erről mindössza annyit tud mondani, hogy alakjai ködös árnyak) vagy a Flaubert-cikk. Ez utóbbi egyetlen tanulsága, hogy az atlanti partról még Normandiáig sem látni. „*A BOVARYNÉ-t olvasva nem érezzük azt az undort, amivel Flaubert bevallása szerint írta. Színtere, a villany és az autó feltalálása előtti Normandia olyan egzotikumot képvisel a szemünkben, mint azok a keleti helyszínek, melyekről Flaubert annyit álmodozott...*” Az olvasó úgy nevet, hogy a könnyeket törölgeti Flaubert-olvasásra lám oly alkalmas közép-európai szeméből, és hálát ad a

Medveistenkének, amiért a Trabant feltalálása ellenére sem kellett kidobnia Flaubert-köteteit.

De ne legyünk igazságtalanok. A három igényesebb tanulmány: Hawthorne hitéről, Melville visszavonulásáról és Whitman egoteizmusáról (és talán még a HEM[INGWAY] GYÓZ ÉS VESZFT) a lehető legderekabb pozitivisták munkák, fontos idézetekkel és jellemző anekdotákkal, precízen adagolt tanulsággal. Ügyesek, világosak, iskolai célra kitűnőek. Mindhárom megéri két-két tojás árát, és akkor már lemondhatunk a hetedikről a kisebb bírálatok kedvéért.

Hajdú Gergely

A FOGYATÉKOS ÉS A TANÍTÓ

Joseph Roth: *Jób. Egy egyszerű ember regénye*
Fordította Kertész Imre
Európa, 1989. 220 oldal, 46 Ft

Joseph Roth: *Zsidók vándorúton*
Fordította Szaszovszky József
Makabi, 1989. 92 oldal, 75 Ft

Szorgalmasan töltögeti a gyermekfejekbe a zuchnówi Mendel Singer, a szegény és jámbor zsidó tanító, Isten igazságait. Jelentéktelen ember a nyomor szélén; ám *saját* – égi – ügyében elég erősnek találhatik ahhoz, hogy élete vezérfonalává egy kegyetlen és nehéz feladvány váljon: Isten igazságtalansága. Családjá, felesége és gyermekei különféle utakon keresik a megoldást, menekülnének az isteni presszúrából. Azt azonban nem érdemes a rejtvényen kívül kutatni, mert csakis benne rejtőzik, az átok kézzelfogható tárgyában, Mendel agyalágyult, kriplli, legkisebb fiában. A tanítót a taníthatatlan fogyatékkal vezető Isten új és nehéz igazságokra. Ez lesz boldogsága és boldogtalansága.

Joseph Roth 1927-ben megírja ZSIDÓK VÁNDORÚTON című szociografikus esszéjét. 1930-ra pedig JÓB című regényét. Amaz kaleidoszkópszerű foglalat a kelet-európai zsidó életutaknak és lehetőségeknek, mind földrajzi, mind rétegbeli eloszlásban. Emezen egy út végigjárása. Semmi sincs a regényben, ami

lehetőségként ne említettet az esszében. Hiszen természetes élettények ezek: hogy Kelet-Európában, Oroszországban csodarabbik tevékenykednek, és özőnlük hozzájuk a nép; hogy végtelen sokan vándorolnak a zsidók közül nyugatra, és néhányan kiemelkednek közülük, és híresek lesznek: akár mint virtuóz muzsikuskok. Kézenfekvő tény Amerika „menetrendje” is, egy esetleges dezertáló fiú, aki Amerikáig kényszerül, s hamarosan (hónapok, évek?) levelet küld az ígéret országából, és tíz dollárt s később a hajójegyeket. Majd a kivándorlópapírok megszerzése a hatalmaskodó hivatalnokoktól, hajóút, karantén, új nyomor, új otthontalanság. Vagy: asszimilálódás. Ez utóbbi nem sok jót jelent Roth értékrendjében. A ZSIDÓK VÁNDORÚTON-ban csak eddig a pontig terjed figyelme és rokonszenve. Akik átlépték a személyiség e határát, nem igazi zsidók többé. Az esszéhez írt 1937-es utószavában a német zsidók (akkori) sorsát egyenesen asszimilálódásuk csapdájaként és átka-ként magyarázza. És éppen ez az a pont, a nem asszimilálódás vágya, ahol a regény megszűnik a szociografikus esszé pusztá illusztrációja, az ismeretterjesztés eszköze lenni. A nem asszimilálódás, e valóságos *nosztalgia* természetsszerűen vonul át egy másik műfajba, ahol az érzelem nem modulusza a szövegnek, mint a ZSIDÓK VÁNDORÚTON-ban néha zavarón is, hanem természetes anyaga.

A XX. századi Jób-példázat fintora, hogy hőse sorsa az elementáris szegénységből fordul még rosszabbra. Mendel Singer a környezete kontrasztjában jelentéktelen ember. Nincsenek ezrével juhái és ökrei, nem örvend köztiszteletnek, kisember, nem a Jób-féle tevékeny zsidó fajtájából való. Aktivitása a hitbéli, szellemi szférára korlátozódik, s teremtsen ott bármily mélységeket, ez mások számára aligha átélhető. Mendel a csapások alatt saját családjá tiszteletét is elveszíti. Felesége, Deborá aktivitása másik elv, a tevékeny életalakításé, mely nem látja be, hogy a passzivitás: *hüfellel*. Kérdés, melyik hatásosabb, vagy egyáltalán, melyik hatásos.

Roth a bibliai JÓB KÖNYVÉ-ből ismert töprenkedésre készteni az olvasót. Hol a bűn, és tulajdonképpen *van-e bűn*, ami az eseményeket érthetővé tenné, a büntetések indokál szolgálta? A bűn meglete szükségszerű magyarázat, nélküle minden értelmetlen. Ha

nem leljük magunkban, akaratlanul is logikusan a dolgok mozgatójánál kell keresnünk. De ki vádolhatja Istent? Marad tehát az engedelmesség a hitű ember számára, a bizalom az isteni perspektívában, mely egy más értelem léptékében látja a dolgokat. Megoldásuk kívül esik az emberi belátás horizontján. E vak engedelmesség a lényegénél fogva vak ember engedelmessége. S egyben vak bizalom a dolgok végső értelmében. Aki erre a pontra eljutott, magára hagyja az eseményeket, történjenek a maguk nem e világi értelemmel bíró véletleneik szerint. Mendel e logikát követve énekli zsolotárait, ha jól megy sora, s énekli, ha rosszul; ha hálát ad az égnek, ugyanúgy, mint amikor retteg tőle. Ám nem szabad elfelejteni, ez a végtelen türelem a vak bizalomból táplálkozik. Mendel Singer nagyobb összhangban van Istenével, mint környezetével. Ha az értelemben vetett vak bizalom kihagy, egyenesen Isten felelősségre vonása következik. Ő a Hatalmas, aki előtt alázkodni kell, s mégis a legközelebbi ismerős, akit meg lehet szólítani.

Mendellel pedig kegyetlen tréfát űz az élet. Beteg fiát túl nagy betegséggel sújtja, az egészségeseket túl nagy egészséggel. Amabból nem lehet ember, ezekből nem lehet békés életű zsidó: besorozzák őket a cári hadseregbe. Egyikük Amerikába szökik, másikuk a kozákokhoz áll. Lánya a kozákok szeretője lesz. Menteni kell a menthetőt. Felesége, fiai, lánya valamennyien lépnek, s valamennyiük a zsidó mivolttól elfelé. S ami a legrosszabb, Mendel kizárólagosan hitbéli döntései egymást teszik kizárólagossá. Így marad Menuhim, a nyomorult kis nyavalyatorős Európában. Így kerülnek Amerikába. S így a pusztulás ama végpontjára, ahol a zuchnóvi kis tanító feleség, gyermekek s ígéretek nélkül marad, egyes-egyedül – *Istenével*. Ekkor megharagszik.

A könyv legszebb, legmelengetőbb pillanata ez, amikor a kis zsidó perelni kezd. A hitben keletkezett iszonyú vákuumba berobban a bűn; így kell lennie, hogy újra egyensúly legyen. Mendel nem imádkozik többé, de hozzáteheti: azért, hogy a többi zsidó imádkozhasson. Érvelhetnek a barátok a modern kori Jóbnak Jóbbal. Bűn nincs, teremteni kell. Hogy Isten újra cselekvőképes legyen. Mendel tehát azt teszi, ami számára az egyetlen tett: megszűnik imádkozni.

A csoda pedig nem várat tovább magára. Volt idő, hogy Mendel kántálva próbálta beteg fiának tanítani a Bibliát. Ám az néma maradt és magatehetetlen. Amikor a tanító elhallgat, megszólal a hajdani fogyatékos, mint akit láthatatlan szálak éppen apja e mozdulataival hívnának életre, a regényeseményekbe. Életerős, sikeres férfiként, váratlanul mint a megváltó érkezik meg Menuhim Európából. S a hajdani fogyatékos megtanítja apját, a hajdanvolt tanítót a hitre.

Szép történet ez. Túl szép történet. A bibliai Jóbnak válaszol az Isten, rendreutasítja, az Ő nehéz rendjére; majd megjutalmazza. A regénybeli Jóbot is megjutalmazza az Isten. Mendel megpihenhet a rég várt csodában. A rendreutasítás, a történések értelmének és logikájának helyzetétele nyűgként az olvasón maradt. Aki még többet megért, és még visszafogottabb a csodákkal szemben. Nem csupán szép történet ez, nem mese; ha az, elolvassván letehetjük, jó film lesz (lett) belőle. Roth regényét „modernné” a nyugtalanság teszi, az a *hitetlenkedés*, amellyel az olvasó *nem* teszi félre. Mendel boldogsága valahogy nem szül megoldást. A regény hajtóereje a szenvedés, akkor igazán szép, amikor erről szól. A többi csak ráadás: regény. Az újraolvasás vágyát nem a végpont, hanem a megpróbáltatások újragondolása kelti fel. A könyv az Istenrel való pörlekedéssel tetőzik, nem a kiengettelődéssel. Lezárhatatlan az emberi sors meghatározottságának és alakíthatóságának dilemmája. Magán hordozza a történetet, s egyetlen elkötetlen szál marad. Roth szavát idézve, eljuthatni vele „*a belső szabadságra és arra a méltóságra, mely megértővé tesz a szenvedés iránt*”.

Másról nem is szólhat egy Jób-történet, ez teszi líraivá. Jölesik kézbe venni a könyvecskét, ami fordító és kivitelező munkáját egyaránt dicséri. Még a múlt év kiadványa, de tartós áru.

Hárs Endre

TALÁLTAM EGY KÖNYVET

Rudyard Kipling: *Stalky & Comp.*

Három kópé

Fordította Benedek Marcell

Genius. Bp., é. n. 280 oldal

Cambridge-ben hirtelen kisütött a nap, még ezt is megtette Anglia a mi kedvünkért. Eddig is csodálatosan viselkedett, szabályszerűen, ahogy vendéglátókhöz illik. A csatornán fekete ég lógott bele a fekete vízbe, ugrált a kis átkelőhajó, s jobbra-balra hánytak körülöttünk az utasok. De mi annyira el voltunk foglalva a hajón felszolgált tökéletes „ötórai tea” felfalásával, hogy észre sem vettük, milyen „durva” az átkelés. – Jó hajósok önök – jegyezte meg egy arra imbolygó matróz. Dóvertől Londonig szemerkélt az eső, s aludtak a zöld fűvön a hókupacnyi birkák, Londonban „ama híres köd” fogadott, és egy mesebeli hotel a Green Park mellett, a St. Ermin, angol ízű teával, két fürdőszobás lakosztállyal, virágos kalapú öreg hölgyekkel a hallban. És egy Margitka nevű guide-del, aki neve ellenére csak németül tudott – valaha Magyarországon született, s boldog volt, hogy ki tudjuk ejteni a gyerekkori becenevét. Brightonban tajtékozott a gyönyörű szürke kavicsokon a szürke tenger, mint valaha a kis Dombey fürdőköcsija körül; Oxfordban kegyetlen szél himbálta a diákok-professzorok vállán lógó sportszatyrot, s a Shakespeare Hotellel szemközt – ahol egyébként „NINNIE SÍRJA” volt a szobánk neve – egy Agatha Christie-t vásároltam két, teljesen egérszerű idős hölgy trafikjában. Vendégek voltunk, iszonyú évek után, a Government vendégei, 1959 májusában, az első magyar vendégek, tekintettel Pista óriási mennyiségű angol fordítására Thackeraytól Eliotig s egy tucat Shakespeare-ig. S most Cambridge-ben kisütött a nap, olyan fényesen, mint az épp virágzó sárga nárciszok aranybögrei, a rettentően zöld gyepen, a rettentően kék Cam folyóhoz vezető lejtőre öntve.

Csak az az egyik professzor ne unt volna engem olyan mélységesen, akivel éppen leültünk a Trinity kőcsipkés, támpilléres, ragyogó falai elé, egy asztalnyi kis teraszra. Nem érttem a nevét, magamban Severusnak hív-

tam, valahogy úgy hangzott – nyilván ő se tudta az én nevemet, de kétségtelenül mellém volt kirendelve, hogy vezessen és szórakoztasson, mintha ugyan szükségem lett volna ilyenre – csak báméskodni szerettem volna. A másik professzorral, aki Pistát pásztorolta, nem volt baj, az el volt foglalva azzal, hogy egyfolytában köszörülte a torkát, mióta a kápolna falán megmutatta a háborúban elesett cambridge-i diákok között Békássy Ferenc nevét, s Pista akárhogy hajtotta is le a fejét, az indiszkrét nap megcsillantotta a szemében a könnyet, s erre nem volt mit mondania, hát csak krakogott erősen, s egy aperitifet ajánlott ebéd előtt. De Severus nem nyugodott, társalogni akart ezzel a mégiscsak nőnemű barbárral, ha már a gonosz végzet a nyakába varrta, holott megelégedhetett volna a néhány perccel azelőtt lezajlott párbeszéddel:

– Szép idő van – mondta.

– Kétségkívül – feleltem szárazon és ocsmány kiejtéssel.

Severus kétségbeesetten törte a fejét, én rágyújtottam, ő tüzet adott, gondoltam, ezzel beérheti egy darabig, a dohányzás nagy, használható téma, de csak kapargatta a pipáját, szerencsétlen képpel:

– A férje sokat foglalkozik az angol irodalommal, önt is érdeklí talán?

Most mit mondjak? Alig tudok angolul. Meg nem is illik, hisz el se hinné Copperfield Dávidot, Sharp Rebecát, Emíliát, Shakespeare-eket és Donne-t és az ismeretlen angol költőt, Szent Johannát és Burbanket egy kis hídon át, s a kristálytűkröt, ami meghasadt – úristen. Csak bámulom Severus lógó csuklóját, s a fakóvörös szőröket rajta, közben az egyik falnyílásból – mert nem kapu – kilép egy meztelen térdű férfilény, a kockás szoknyája fölött fekete klepetus libeg – s nekem a debreceni tógás diákok jutnak eszembe, akikkel Lilla csókolódzva tréfál.

– Hát – nyögöm ki végre – kislány koromban mély benyomást tett rám egy angol gyerekkönyv.

– Bizonyára a KOLDUS ÉS KIRÁLYFI – ugye?

– Nem. Egy Kipling. STALKY & COMP.

Severus szeme maga a megtestesült kételkedés. Olyan kicsire húzza össze, mintha egy bogarat nézne. Azt is néz.

– Tudja, én voltam Beetle. És két barátommet neveztem ki Stalkynak és M^TTurknek, s

próbáltuk eljátszani az ő szerepüket. Csak át-helyeztük Stalkyék kollégiumát egy magyar zárdába. Nem volt egyszerű, de megtettük, ami telt tőlünk. Inviolata nővér volt King.

Severus meg van rendülve, de még tisztázní óhajt néhány homályos pontot. Látom, azt gondolja, hogy betanultam egy-két angol könyv címét, ha már eljöhettek a férjemmel.

– De hiszen az nehéz szöveg. Diáknyelv. És tele van latinnal.

– Magyarul olvastam. És az iskolában tanultunk latinul.

– Le volt fordítva az önök nyelvére? Mikor volt ez?

– Igen. Benedek Marcell fordította, nem tudom, mikor. HÁROM KÓPÉ volt a címe. Én a húszas évek végén olvastam, és borzasztóan szerettem. Prout tanár úr – és King... és Foxy, az iskolaszolga... az őrmester... és Tulke...

Severus felrobban, lecsapja a pipáját, összes szöglete mozgásba lendül.

– Ó. De hiszen ez csodálatos – csodálatos –, és emlékszik rá!

– És ön, professzor úr? Hiszen ön is emlékszik! És mikor Nyúltojás meghajigálta Kinget?

– Igen, igen! Meghajigálta!

– És kinek a véréét csepegtette a másnapi angol feladatra Beetle?

– Várjon, várjon, várjon egy percig, Mrs. Vas!

De én nem várok, s diadalmasan és nevetlenül megelőzőm:

– A kis Manders véréét! Kérem, igazítson helyre, ha tévedek!

És most átszakad minden gát. Severus hangosan hahotázik, egész közel rukkol hozzám a székével, felemeli a poharát, de nem iszik bele, csak rázogattja izgalmában.

– Sefton és Campbell! Hohó, Campbell és Sefton!

– Megborotválták őket!

Fékevesztetten röhögünk, hangosan s egymás szájából kapkodjuk a szót:

– Macskának is szabad a királyra nézni!

– Az ötös szoba! Az igazgató nem kapta meg a difteritist.

– Büdösek! Halló, Büdösek!

– Dolabella! Dolabella! Dolabella!

– Tirallallaitú! Hallgassátok a diadalüvöltésemet!

Csodálkozva meredünk egymásra. Hová lett Cambridge? Két gimnazista őrzöng örö-

mében, valami közös, eszméletlen diadalmá-morban úszva, aztán Severus hirtelen magá-hoz tér, s feláll, ünnepélyesen:

– Beetle, my boy. Én kelta vagyok. Én vagyok M^oTurk!

– Ó, Pulyka! (Turkey.) Csakhogy megtalál-talak! Hiszen te intézted el Dabney ezredet, ugye? A nőstény rókával.

– És Foxyt! Foxyt is! – kiabál a megtáltoso-dott Severus.

Pista és a másik professzor csak néz. Aztán a krákogós némi gondolkodás után merengve pillant a poharába, s megállapítja:

– Az ön felesége s az én kollégám nyilván-valóan ugyanabba az iskolába járt valaha.

– Nem gondolnám – mosolyog Pista –, de ez a Kipling nekem is kedves könyvem volt. És meglepődtem, mikor kiderült, hogy Piroskának is az.

Igen, egyik legkedvesebb könyvem volt. Mikor először olvastam, tizenhárom éves koromban, olyan tökéletesen idegen szél csapott be-lőle az arcomba, amivel összehasonlítva minden őserdei történet, indiánkönyv, de még Gróf Monte Cristo is tulajdonképpen meg-hitt, ismerős, sokszor bejárt hazai területnek tűnt. Pompás tréfa volt ennek a három fiúnak minden kalandja, nem, épp az volt az érdekes, hogy ezek nem „hősi” kalandok voltak, hanem élő elutasítása minden értelmetlen nagyképűségnek és ostobaságnak, ami a sza-badságuk és jókedvük ellen tört érthetetlen és felesleges kicsinyeskedéssel. Meg kell tréfálni az ilyen figurákat, móresre kell tanítani, de csak csínján, ne törjék bele a csontjuk. Nem, isten őrizz, nem ők intézik ezt el, kifürkészhe-tetlen csellal szereznek szövetségeseket, az or-szágúton döcögő fuvaros hajigálja meg a be-tokosodott fejű felügyelőtanárt, ők csak az al-kalmat szerzik meg neki. De persze nem len-ne méltó az ötös szobához, hogy csak a háttér-ben maradjon mindig. Fellépnek ők nyílt si-sakkal is mint erkölcsjavítók, a dzsungel egy-szerű és értelmes törvényei szerint; a büntetés feleljen meg a bűnnek. Ha két nagy böhmöm fickó nem áthat rendszeresen kínozni egy kis szolgadiákot, hát megköstoltatják velük, mit jelent kiszolgáltatottnak lenni egy szeszélyes és kegyetlen hatalom kezében. Lebeszélük a két nagyfiút – de, természetesen „oratio obli-

quá"-ban, amit Stalky, a vezér, saját bevallása szerint többre becsül az „oratio rectá”-nál. A nagyképűséget, szolgálékűséget, a támadó ostobaságot véresen megbosszulják: a mafla szobafőnököt a nyílt utcán csókolja meg egy nagydarab devonshire-i hajdon – ki merné felbujtással gyanúsítani azt a három fiút, aki a nevetéstől fulladozva nézi végig a cukrászda ablaka mögül a merényletet, majd gavallérosan honorálja az ártatlan leányzót, akit még vissza sem csókol a nyámnnyila szobafőnök; „mintha nem is volna diák” – közli az ártatlan leányzó. És közben fúj a szél a tengerről, rókák és fácánok bujkálnak a bozótban, Beetle a tengernek szavalhatja a verseit, nyulakra lödöznek, és hánytató szivarokat szívnak az árokparton, közben külön, kezdőbetűs edényből kapják a vacsorát a fiúk, akiket időnként alaposan elver a minden kritika nélkül szeretett igazgató. Órá nem haragszik ezért az ötös szoba, ha tőle kap verést, azt igazságosnak és természetesnek érzi, minek annyit prédikálni, büntetési feladatokat íratni ezer sor számra, mennyivel egyszerűbb így. Féktelen, ragyogóan fiatal erő és leleményesség tombol itt, és még valami: vannak dolgok, amikről illetlenség és durva, kihívó sértés beszélni: pontosabban, vannak érinthetetlen dolgok. Például az arcátlanul, nyersen kikiabált hazaszeretet, ami meglengeti a zászlót egy ostoba, kövér ember kezében, aki nem állja hangosan hirdetni azt, ami az ember szíve fenekén természetes módon elevenen él. Egy csapásra végez ez a durvaság az iskola önkéntes kadet csapatával, és életében először látja Beetle az asztalra borulva zokogni Stalkyt, a rettenthetlent – igaz, Stalky megpróbálja letagadni – de hogy bóg ő ilyen hülyeségért –, jól bolondá tettele, Beetle, te számár. Még elintézik a latin vizsgatételek összekeverését – úgy kell Kingnek, amiért kicsúfolta Beetle nyomdaiszerkesztői munkáját –, méghozzá olyan eredményesen intézik el, hogy a tanár kénytelen egyszerűen lediktálni a tételek megoldását, s aztán, hajrá, út a szabadság felé, vége az iskolának, nem kell többé mondogatni, hogy igenis, tanár úr, nem, tanár úr, tessék, tanár úr, a diákok rohannak ki az életbe, s a tanár úr csak pöffeszkedjék a szegény kis alsó osztályosok előtt, éppen csak az nem hangzik el, hogy én elmegyek, te itt maradsz, isten veled, te kismalac. Mert másképpen beszélnek, és

sok minden mást jelent. Sose hallott szó a magyar diáknyelvben a szolgáladiák (talán a dárda, a debreceni kollégiumban?), de amint kiderül, hogy a kis Clever is az, s az volt a három fiú is valaha, már tudja az ember. King tanár úr vörös pofaszakállas koldus és kosárákasztó. Ki tudja, mi az a kosárákasztó, és King semmi esetre sem koldus, de a lefordított angol szó ezerszer jobban mégül a fülben, mint akármilyen más érthető gyalázkodás, boldogítóan egzotikus, ahogy a színtér is az, az események színtere.

Akkor, tizenhárom éves koromban még eszembe sem jutott, hogy milyen is az az élet, ahová repülve igyekeznek azok a fiúk, ki a kollégiumból. Csak azt az angol hangulatot éreztem, ami olyan kívánatosan idegen volt: a szigorú szabályok s a kollégium erős osztálytagozódása alatt vonuló, de kétségkívül jelen lévő szabadságigényt, ami jogosult és megvalósítható, s az is lesz mindig.

Az utószónak is beillő utolsó fejezetből akkor nem sokat értettem, gondoltam, ez a szokványos: „*mi lesz velünk tizenöt év múlva*” befejezés. Majdnem mindnyájukból katona lett Afrikában és Indiában, furcsa volt, hogy a magyar katonák a nótában: „*mennek a Bosznia felé*”, igen, csak ide a szomszédba, ők meg egy mesebeli csodavilágba, homoktengerek és ősi erődök közé – miféle katona lehet a sikh és malot, s miféle hadszíntér az, ahol a megszálló katona ül a falu közepén gyerekekkel és virágfüzérrel a nyakában. Csak a meséje érintett, nem tudtam, mire jó ez az egész, hogy merhet egy katona a saját szakállára intézkedni, harcolni, csapatokat mozgatni, no persze, ez illik Stalkyhoz, de hát mégiscsak másról lehet itt szó, hát miféle háború az, amiről így lehet beszélni, mintha csak diáksíny lenne, pedig ugyancsak ölnek és halnak benne.

Amikor aztán már nagyon is felnőtt koromban újra kezembe került a könyv, csak csodálkoztam, mit lehetett ezen nem érteni, mikor világos, mint a nap. A hajdani British Empire pontos, reális képlete volt, nem más. Lehet, hogy Stalky haditervei, ahogy Indiában nekiugrasztja az ellenségnek az ellenség ellenségeit, azonosak a Perfid Albion alapállásával? S hogy nemcsak a három főalak: a hadvezér, a költő és a megbízható hagyományörző földesúr dolgozik és él szoros együttműködésben, hanem mindenki, aki a „kollégiumhoz tarto-

zott”, örökre összefog, és egymást értesíti a közlő veszedelemről? Mint ahogy a felnőtt Stalky a régi iskolai nótájuk egyik felét üzeni a bennszülött kürtössel a bajtársához, hogy névjegy, szóbeli üzenet vagy egyéb, idegen számára is érthető közlés helyett, nyomban kétségtelenül azonosítható legyen. Tudják és vállalják, hogy rájuk van bízva a Birodalom, s hogy minden négyzetcentimétere fontos.

– *Patsy, az áldóját, ügyelj a ...* – fújja a kürtös, és a körülzárt erődben kitartó kis angol csapat tudja már, hogy nincs egyedül, Stalky vagy a többi Stalky itt van valahol, és jön és segít.

És épül a Világbirodalom.

Ugyanaz a fájdalmas irigység fogott el, mint amikor be kellett látnom, hogy a félegyházi Konstantinum zárda nem Stalkyék mesebéli kollégiuma, ahol verik, verik ugyan a fiúkat, mint a répát, de joguk és becsületük van, és én hiába próbálom behelyettesíteni a

szereplőket, és átvenni a megtréfáló bosszúállás technikáját. És ha mi elhagyjuk az iskolát, nem az a tág és szabad élet vár ránk, mint űrájuk Indián, Afrikán, Burmán át. Mert én olyan földdarabkán élek, amelyik századok óta játék volt a nagy nemzetek kezében, akik egymásra uszítottak bennünket apró és szintén kiszolgáltatott szomszédainkkal, ha az aktuális érdekük úgy kívánta, vagy idelöktek nekünk valami kis koncot, hogy csöndben maradjunk, vagy adjunk egy özőn vért cserébe.

Mert az én hazám nem világbirodalom.

De azért mégis azt hiszem, hogy maga Kipling is élvezte volna, ha jövendőmondói megmutatják neki azt a három lányt, aki a zárda kert sűrű bokros aljában hasalva a „*Patsy, az áldóját...*” énekli a „*Kerek ez a zsemlye*” dallamára.

Szántó Piroska